

Centre for
Global Studies
**Strategy
XXI**

ЧОРНОМОРСЬКА БЕЗПЕКА

№2-3 (42-43) 2024

**ВІСІМ РОКІВ В ЗАСТІНКАХ ПУТІНСЬКОГО РЕЖИМУ.
ВОНИ ПОПЕРЕДЖАЛИ ПРО АГРЕСІЮ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.
ЗГІДНО З ДАНИМИ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ
ЛЮДИНИ ДМИТРА ЛУБІНЦЯ, РФ НЕЗАКОННО УТРИМУЄ БЛИЗЬКО 1700 ЦИВІЛЬНИХ
УКРАЇНЦІВ. 3-ПОМІЖНИХ І ТРОЄ ПОЛІТИЧНИХ БРАНЦІВ КРЕМЛЯ З СЕВАСТОПОЛЯ.**

ОЛЕКСІЙ БЕССАРАБОВ, журналіст, заступник головного редактора журналу «Чорноморська безпека» Центру «Номос», політичний бранець Кремля. Вирок у «справі «диверсантів» – 14 років колонії суворого режиму. В травні 2021 року Олександр Бессарабов з російської в'язниці звернувся до Державного секретаря США: «Не зважаючи на те, що моє ім'я, як і імена десятків інших політичних в'язнів, є в списках таких правозахисних організацій, як FreedomHouse, «Меморіал», ми майже забуті. Про нас пам'ятають тільки наші рідні, друзі, колеги по роботі. Ми забуті...Олег Сенцов вже на свободі, але «список Сенцова» залишився, більш того, він постійно поповнюється новими іменами арештантів», – написав Олександр за рік до повномасштабного вторгнення Росії. Репресії окупаційної влади в Криму тривають досі. Більше того, вони ширяться.

Олександр Бессарабов, квітень 2011 р.: «Сьогодні Росія не застосовує воєнно-політичного тиску на Україну, надаючи перевагу захопленню її стратегічних активів та економічному поглинанню... Такий перебіг подій не виключає вірогідності переростання ситуації в конфліктну, у тому числі із застосуванням сили».

«Чорноморський регіон: вибухонебезпечна суміш з кількома детонаторами», збірник Центру Разумкова «Крим, Україна в координатах чорноморської безпеки»

5 грудня 2024 р. Олександр виповнилося 48 років. Нехай цей день наблизить до повернення в Україну!

ДМИТРО ШТИБЛИКОВ, керівник міжнародних програм Центру «Номос», журналіст, член редколегії журналу «Чорноморська безпека», політичний бранець Кремля, вирок у «справі «диверсантів» – 5 років колонії суворого режиму. 8 листопада 2021 року Дмитро Штибликов мав вийти на волю у зв'язку з завершенням строку покарання у справі «кримських диверсантів». В той же день він був етапований з СІЗО ФСБ «Лефортово» до Південного окружного військового суду в Ростові-на-Дону. Звинувачений у «шпигунстві» та «державній зраді». Новий термін покарання для політв'язня російського «суду» – 14 років і 6 місяців.

Дмитро Штибликов, грудень 2012 р.: «...Виходить, що мілітаристські настрої у російських громадян спрямовані проти найближчих сусідів. Хочеться сподіватися що це не так! Військово-політичне керівництво Російської Федерації все активніше мусує тему зовнішнього ворога і можливого військового конфлікту для виправдання будь-яких способів підтримання внутрішньої стабільності в Росії, консолідації населення та відволікання його від гострих соціальних проблем... Однак чи зможе керівництво потім загасити роздмухуваний сьогодні вогонь мілітаризму?.. Хотят лі русские войны? Спросите ви у «Тішини»... ССК-1 «Тішина» – російський безшумний стрілецько-гранатометний комплекс».

«Воєнні загрози Росії або з ким може воювати РФ», журнал «Чорноморська безпека», №4 (26), 2012

8 листопада 2024 р. Дмитру виповнилося 54 роки! Бажаємо сил, витривалості та надії!

ВОЛОДИМИР ДУДКА – військовий пенсіонер, колишній командир корабля управління ВМС України «Сімферополь», вирок у «справі «диверсантів» – 14 років колонії суворого режиму.

Володимир Дудка не видавав журнал «Чорноморська безпека», він просто був другом Олександра та Дмитра з часів їх служби в Військово-морських силах України. Цього виявилось достатньо, щоб стати третім учасником «справи «диверсантів» та отримати суворий вирок по сфальшованій справі.

Прізвища Бессарабова, Штибликова та Дудки містяться у списках українських правозахисних організацій, а також «FreedomHouse» (США), «Меморіал» (РФ) та резолюціях Європейського Парламенту як політичних в'язнів.

**Аналітичний часопис
«Чорноморська безпека»
№2-3 (42-43) 2024 р.**

**Журнал був заснований Центром «НОМОС»
у 2005 році і видавався у м. Севастополь
протягом 2005–2014 рр.**

**Журнал було перереєстровано:
- в Міністерстві юстиції України у 2017 р.
Свідоцтво КВ №23053-12893ПР.**

**- в Національній Раді з питань телебачання
і радіомовлення України в 2024 р. Рішення
№1869 від 30.05.2024 р.**

**Видавець — Центр глобалістики
«Стратегія XXI» (м. Київ)**

Мова видання — українська

**Адреса редакції:
вул. Щекавицька, 51, Офіс 26, 04071 Київ
Е-пошта: info@geostrategy.org.ua
Веб-сторінка: geostrategy.org.ua**

Редакційна колегія:
Михайло Гончар, головний редактор
Оксана Іщук, відповідальний секретар
Павло Лакійчук, заступник головного редактора
Богдан Устименко, член редакційної колегії
Ігор Стукаленко, член редакційної колегії
Денис Вінський, керівник Балтійського бюро
Тантелі Ратувухері, керівник бюро по Південній
Азії
Сергій Лесняк, керівник бюро по Східній Азії
Члени редакційної колегії журналу,
севастопольці Олексій Бессарабов і Дмитро
Штибликов є політичними бранцями Кремля і з
2016 року перебувають у російських застінках
за сфальшованими обвинуваченнями.

**Наклад: 100 примірників
Надруковано ТОВ «ПРІНТ Ю ЮЕЙ»
м. Київ, вул. Ярославська 11-А
тел.: +38 067 408 35 77**

При використанні матеріалів посилання на
часопис «Чорноморська безпека» обов'язкове.
Редакція може не поділяти точки зору авторів
часопису.

Відповідальність за зміст поданих матеріалів
несуть автори.

ISSN 2616-4027

ЗМІСТ

Передмова	2
У фокусі: БРАНЦІ КРЕМЛЯ Про них пам'ятають! Вісім років в кремлівських катівнях! <i>Павло Лакійчук, керівник військових програм Центру глобалістики «Стратегія XXI»</i>	5
У фокусі: НАТО Паливна логістика НАТО на східному фланзі: виклики для Європи <i>Експертна група Центру глобалістики «Стратегія XXI»</i>	7
У фокусі: ВІЙНА Війна на морі – 2024: перебіг і прогнози <i>Олександр Чудновець, військовий моряк, історик</i>	14
У фокусі: МОРСЬКЕ ПРАВО Територіальне море України в північно-східному секторі Азово-Чорноморського басейну <i>Богдан Устименко, Ph. D у галузі політології, керівник Українського інституту морського права і безпеки, асоційований експерт Центру глобалістики «Стратегія XXI»</i>	20
У фокусі: САНКЦІЇ Як зменшити доходи РФ від морського експорту сирої нафти та нафтопродуктів? <i>Андрій Клименко, керівник Моніторингової групи редакції BlackSeaNews та «Інституту Чорноморських стратегічних досліджень»</i> <i>Тетяна Гучакова, голова правління «Інституту Чорноморських стратегічних досліджень»</i>	29
У фокусі: КРИМ Соціальні зміни в тимчасово окупованому Криму на тлі повномасштабної російської агресії проти України <i>Євгенія Горюнова, асоційована експертка Центру глобалістики «Стратегія XXI»</i>	38
У фокусі: КИТАЙ Поступ хижака: розвідувальні можливості КНР <i>Китаєзнавча експертна група Центру глобалістики «Стратегія XXI»</i>	47
У фокусі: РОСІЯ Інтереси «Росатому» в регіоні Центральної Азії <i>Віра Константинова, політологиня-міжнародниця, радниця Голови Верховної Ради України (2019-2021)</i>	72
У фокусі: ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ РОСІЇ Політика протидії воєнним злочинам РФ в Україні <i>Сергій Мокренюк, військовослужбовець Збройних Сил України</i>	90
Анонси книг: О. Чудновець, П. Сенько, А. Бондарук «Хроніка війни в Азовській і Чорноморській операційних зонах 2023» Є. Горюнова, «Український Крим в умовах російської окупації: політика, економіка, соціум», монографія	95

Картина світу – 2025: Трампократія vs Альянс хижаків

Російсько-китайський глобальний стратегічний дуумвірат Сі та Путіна (скорочено надалі ХіРу) **ВЖЕ** склався. Його фундамент – глибинне бажання Пекіна та Москви знищити американську могутність. Проміжна мета – відірвати Європу від США, зробити її високотехнологічним придатком в рамках біцентричної Євразійської потуги з провідною роллю Пекіну і субординованою роллю Москви та дистанційованою від Заходу Індією.

Тандем ХіРу ВЖЕ сформував Альянс хижаків – Білорусь, Іран, КНДР. Вони вже відчули основну американську ваду – слабкість в бездіяльності, нездатність до превентивних дій. Вони хочуть успішно використати основний прийом американського вождя Трампа – схильність до двосторонніх форматів і обладок. А хижаки діють зграєю!

І до Альянсу хижаків тяжіють країни БРІКС, Центральної Азії, Туреччина. Так званий Глобальний Південь дедалі більше симпатизує китайсько-російському тандему. Альянс хижаків діє усе більш відверто і впевнено. Напади іранських проксіз ХАМАСу на Ізраїль, хуситів на свободу навігації в Червоному морі, поява північно-кореєських військ у Європі – свідчення її наростаючої активності. Якщо США за президентства Трампа підуть в ізоляціонізм, це створить тепличні умови для подальшої їх експансії і ураження самої Америки, коли події 11 вересня 2001 року будуть виглядати дитячою забавою.

Росія та Китай вже досягли успіху у війні проти Заходу на стратегічних для майбутнього промислового розвитку ресурсних напрямках: Африка, Близький Схід, Центральна Азія, Східна Європа, Арктика. США та Франція, починаючи з 20-х років і користуючись аморфоною політикою угруповання Байден-Салліван-Бернс, стрімко втратили та продовжують втрачати свої позиції в Африці. Ресурси Африки вже переважно під контролем тандему ХіРу.

Китай став стратегічним партнером №1 для непримиренних ворогів в регіоні Затоки – Саудівської Аравії та Ірану. Саме дипломатія Пекіну, а не Вашингтону отримала перемогу на Близькому Сході. Іран, із-за млявої й аморфної політики США, розвинув потужно не тільки свої програми ракетних та дронів озброєнь, але й створив мережу проксіз в регіоні, з якими тепер не може впоратись західна коаліція. Єменські хусити, керовані Тегераном, вже понад рік тероризують один з найважливіших шляхів світової торгівлі.

В Центральній Азії, багатій не тільки на нафту й газ, але й на уран та рідкісно-земельні метали, також домінують Росія та Китай. Американські нафтові компанії в Казахстані обмежені логістикою через Росію і так чи інакше змушені грати за російськими правилами. По суті вони стали агентами впливу Росії на берегах Потомаку. Казахстан є найпотужнішим видобувником уранової сировини, контроль над експортом якої знаходиться в руках росіян, які опосередковано диктують свої умови для США і блокують західні санкції проти Росатому.

Росія та Китай вже діють і будуть діяти на викидання США з Європи та удар по Заходу з Арктики, де США, Канада та Європа слабкі. 2025 рік в РФ проголошено роком 500-річчя з початку освоєння Північного морського шляху, як шляху з Росії в Китай.

Перенесення уваги американської політики в Індо-Тихоокеанський регіон не повинно призвести до поразки США у Європі й триумфу Росії та Китаю. А саме у Європі тандем ХіРу готує поразку США не тільки на континенті, але й у далекому від неї Тихоокеанському регіоні, внаслідок ефекту доміно. Розколовши трансатлантичну єдність Європи і Північної Америки, Росія розраховує викинути американську нафту й газ та повернути собі знову домінуюче положення на преміальному ринку ЄС й інтенсифікувати спільно з Китаєм розробку арктичних покладів нафти, газу та РЗМ.

ПЕРЕДМОВА

Східна Європа, уособлювана Білоруссю, Україною, Молдовою та Грузією разом з Чорним морем, є важливим ресурсним (мінеральні та аграрні ресурси) та логістичним перехрестям Європи. Росія та Китай розуміють значущість цих країн, контроль над якими забезпечить їм як оптимальну логістику до Європи, так і додаткові мінеральні та енергетичні ресурси, де для Пекіну та Москви важливо не допустити їх розробку західними корпораціями. Білорусь, яка трансформована Росією в стратегічний клин проти Європи, вже втрачена для неї, також втрачена Грузія та й Південний Кавказ у цілому, який дедалі більше перетворюється в зону сполучення інтересів Росії, Китаю та дедалі більш антиєвропейської Туреччини в просторі Каспій – Південний Кавказ – Чорне море. Влітку 2025-го Росія буде вкотре намагатись хаотизувати Молдову.

Росія у 2014 році вдалася до агресії проти України, окупувавши Крим з тим, щоб заблокувати розвиток мегапроєкту розробки шельфових родовищ газу консорціумом західних компаній на чолі з американською ЕксонМобіл. Воєнні ризики також вплинули на припинення двох інших мегапроєктів розробки газових покладів України - американською Шеврон на заході та британо-нідерландською Шелл на сході України. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну та окупація частини сходу та півдня України унеможливають розробку спільно з західними компаніями родовищ критичної мінеральної сировини України і збереження такого статус-кво автоматично працюватиме на поповнення в перспективі ресурсної бази Росії та Китаю.

США, щоб повернути свою могутність, мають взяти в кліщі тандем XiPu, а не намагатись творити формат з ними плюс Індія. На сході Азії слід посилити альянс США з Японією, Кореєю, Тайванем, Австралією та Канадою. В Європі дисфункція НАТО очевидна і Трамп її лише посилює. Настав час малих альянсів. Необхідно створити Арктично-Балто-Чорноморський щит проти китайсько-російської експансії та агресії. Нордична п'ятірка, Балтійська трійка, Польща, Україна, Румунія – це та коаліція рішучих яка мала би бути підтримана США з розміщенням

коаліційного контингенту в Україні для стримування подільшої російської агресії.

Необхідно позбутися троянських коней Росії та Китаю в Європі, якими є очільники Угорщини та Словаччини, котрі маскуються під путінферштерів, трампознавців та сінофілів, а фактично є їх агентурою впливу, корумпованими лідерами, що діють насправді в інтересах тих, хто хоче підірвати могутність США.

Щоб обмежити Китай в отриманні доступу до арктичних ресурсів Росії (нафта, газ, РЗМ тощо) та арктичної логістики, США мають надійно закупорити Арктику та ПМШ для китайського проникнення. Для цього необхідно створити два щити – Західний та Східний.

Китай та Росія інтенсивно розвивають Північний морський шлях, використовуючи арктичну слабкість США та Канади. Це дає їм можливість обійти та уникнути флоти американських ВМС, які зосереджені в Атлантиці та Тихому океані, але відсутні в Арктиці. Хто контролює Гренландію, Ісландію та Свальбард, той контролює ворота в Арктику з Північної Атлантики та навпаки, а отже може США можуть створити Західний щит китайській експансії в Європу через Скандинавію. Східний щит міг би бути утворений, якщо би в США пригадали, що острів Врангеля в районі Чукотського моря та неподалік Берінгової протоки, насправді не належить Росії. В 1924 році радянська канонерка «Красный Октябрь» просто захопила його, викинувши звідти нечисельну групу американців. В 1928 році США відкинули радянську анексію острова, але не вдалися до практичних кроків. В 2022 року неспівмірно було підняте питання на якій підставі цей американський острів контролює Росія. Якщо Росія ревізує кордони в Європі, то США мають усі підстави ревізувати кордони в Арктиці.

Росія та Китай динамічно працюють над стратегічним логістичним проєктом залізниці Мохе (Китай) – Якутськ – Магадан, з перспективою подальшого розвитку в напрямку Чукотки, реалізація якого сприятиме утвердженню російсько-китайського контролю над західною частиною Тихого океану і Арктикою. І цей проєкт не

ПЕРЕДМОВА

тільки про розширення логістики для російсько-китайської торгівлі. Це про посилення військово-морської потуги РФ та КНР в азійській зоні Тихого океану.

Росія та Китай готові завдати нищівного удару по Заходу з океанічних глибин, перервавши водночас лінії ВОЛЗ, прокладені між континентами Європи та Північної Америки. Головне управління глибоководних досліджень МО РФ давно напрацювало відповідний алгоритм знищення ВОЛЗ та має у своєму розпорядженні глибоководні апарати, що можуть працювати на 4-км глибині Північної Атлантики.

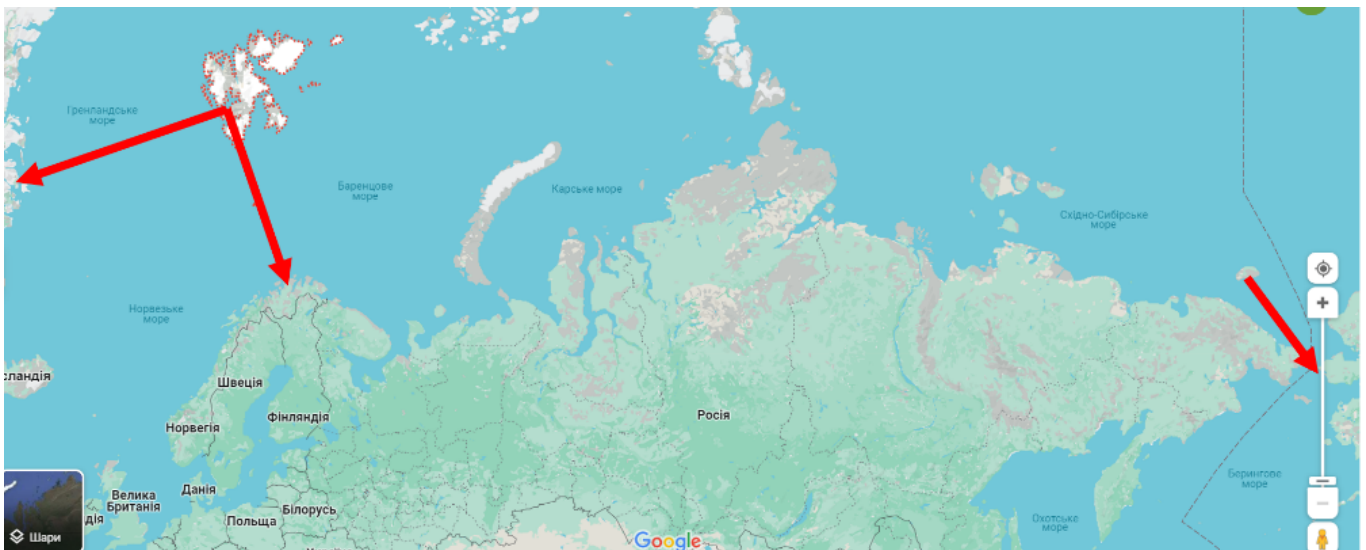
Росія також готова захопити у гібридний спосіб демілітаризований згідно Шпіцбергенського трактату 1920 року архіпелаг Свальбард, що належить Норвегії.

СРСР скористався правом економічної присутності, наданим Шпіцбергенським трактатом, і тому зараз нинішня РФ може вдатися до повзучого захоплення архіпелагу з тим, щоб якимось потім зафіксувати висадкою контингенту «сніжних людей» його російський статус. Звісно, це буде зроблено під супроводом пропагандистського аргументу, щоб не допустити мілітаризації архіпелагу з боку Північно-Атлантичного Альянсу, який навряд чи буде здатним швидко реагувати. До речі, одним з мотивів розробки Росією гіперзвукової крилатої ракети «Циркон» великого радіусу дії, не в останню чергу, було забезпе-

чити сили Північного флоту засобами, які дозволять прострілювати великі простори на значній відстані. З цієї точки зору, розміщення підводних човнів та фрегатів російського флоту в фіордах Свальбарду дасть можливість йому тримати під вогневим контролем простір між архіпелагом та норвезьким узбережжям в південному напрямку та між островами і Гренландією в північно-західному напрямку. Москва хоче повторити дії III Рейху, коли Крігсмаріне, базуючись в фіордах Шпіцбергену атакували кораблі та конвої союзників, що прямували з Північної Атлантики до СРСР в часи II світової війни.

Поразка Росії через підтримку України – це магістральний шлях до поразки головного ворога США Китаю. Сирійський провал Путіна після фіаско на Південному Кавказі – індикатор геополітичного надлому Росії. Росія для Китаю – дешевий ресурсний базис розвитку, Китай для Росії – джерело доходів від продажу ресурсів та отримання необхідної промислової продукції – аналогів західних оригіналів в умовах недоступності останніх. Китай має бути позбавлений ресурсів на майбутнє і американський шлях для цього – це ураження Росії, а не загравання з нею в примарному сподіванні відірвати від Китаю та Коаліції Темряви. 2025-й покаже чи здатна нова адміністрація США зійти з хибного шляху Байдена – Саллівана – Бернса чи вперто продовжить рух в глухий кут.

Михайло Гончар, головний редактор

Павло Лакійчук

Керівник безпекових програм,

Центр глобалістики «Стратегія XXI»

Про них пам'ятають! Вісім років в кремлівських катівнях!

«Мене звуть Олексій Бессарабов. Я – громадянин України. Я – один з більш ніж сотні громадян України, які були арештовані ФСБ Росії в окупованому Криму та засуджені до тривалих термінів позбавлення волі за сфальсифікованими справами «терористів», «екстремістів», «шпигунів» і «диверсантів».

Попри те, що моє ім'я, як імена десятків інших політичних в'язнів, є у списках таких правозахисних організацій, як Freedom House, «Меморіал», ми майже забуті. Про нас пам'ятають тільки наші рідні, друзі, колеги з роботи. Ми забуті... Олег Сенцов уже на свободі, але «список Сенцова» залишився, навіть більше, він постійно поповнюється новими іменами арештантів. Ми, політв'язні, знаючи про підготовку зустрічей із президентом України, а потім і президента США з російським президентом, вважаємо, що основною має бути тема безумовного звільнення незаконно утримуваних Росією осіб з колоній на території РФ та Криму. Це не питання політики, це питання відновлення мінімального рівня довіри, честі та моралі лідерів націй XXI століття...

З 14-річного терміну ув'язнення за сфальсифікованою «справою «українських диверсантів» я вже 4,5 роки позбавлений волі. Є ті, хто вже сьомий рік в ув'язненні, є ті, кого заарештували минулого місяця. Нам залишається тільки вірити, що за наявності політичної волі під впливом США ми зможемо вийти на свободу...»

Це рядки з відкритого листа Олексія Бессарабова, засудженого у Криму фігуранта «справи «українських диверсантів», до Ентоні Блінкена, переданого віце-президенту США в травні 2021 року. В листі Олексій Бессарабов наголошував на «випаданні з міжнародного порядку денного» питання звільнення українців, позбавлених свободи за політичними мотивами на окупованому Кримському півострові та в Росії. Бессарабов пропонував, щоби будь-яким перемовинам з Кремлем передував обмін «усіх на всіх».

Лист-заклик, лист-крик про допомогу не залишився непоміченим під статуєю Свободи. Блінкен вже під час візиту в Україну 6 травня 2021 року відреагував на лист Олексія Бессарабова у своєму інтерв'ю (символічно) «Радіо Свобода»: «Загалом ми дуже стурбовані... Ми працюємо спільно з багатьма країнами, аби мати сильні позиції на противагу. Водночас, коли ми маємо можливості вплинути на уряд тієї країни, яка

утримує таких людей, ми безумовно робимо це. Тож якщо така можливість буде – ми нею скористаємось!»

А в серпні з Вашингтону надійшов лист-відповідь. Держсекретар США запевнив Олексія та інших українців – політичних бранців Кремля, що «Сполучені Штати Америки не забули про вас та ще десятки ваших несправедливо засуджених співгромадян... Політично мотивовані переслідування мешканців Криму через їхню політичну позицію, етнічне походження чи релігійні погляди є абсолютно неприйнятними», – йшлося в листі. Насамкінець Блінкен наголосив: «Знайте, що Сполучені Штати продовжуватимуть закликати Росію звільнити усіх українських політв'язнів, яких вона незаконно утримує, аби Ви та інші політв'язні знову повернулися на свободу, возз'єдналися зі своїми близькими та продовжили життя в суверенній демократичній Україні»...

Минуло три роки. 1 серпня 2024 року нарешті відбувся «великий обмін» ув'язненими між Росією, США та чотирма європейськими країнами. Загалом в обміні взяли участь 26 в'язнів із семи країн: путінського кілера та ще сімох кремлівських шпигунів та шахраїв Росія обміняла на трьох американців, декількох європейців і з десяток російських опозиціонерів та правозахисників – Іллю Яшина (засуджений у РФ у грудні 2022), Володимира Кара-Мурзу (засуджений у липні 2023), Андрія Пивоварова (засуджений у листопаді 2022), Алсу Курмашеву (заарештована у жовтні 2023), Олега Орлова (засуджений у лютому 2024), Олександру Скочилєнко (засуджена у листопаді 2023), Лілію Чанишеву (засуджена у червні 2023), Ксенію Фадєєву (засуджена в грудні 2023) тощо. «Хороші росіяни» направилися в Німеччину, де відразу дали прес-конференцію в якій звинуватили Захід в «неправильних санкціях проти російського народу». А соратник Навального «Крим – не бутерброд» Ілля Яшин підкреслив, що він «не давав згоди на висилку»...

Адміністрація президента США Джо Байдена після обміну оприлюднила заяву, у якій американський президент назвав обмін дипломатичним подвигом. У ній йдеться про те, що додому повертаються троє американських громадян та один власник американської грін-карти, яких несправедливо ув'язнили в Росії: Пол Вілан, Еван Гершкович, Алсу Курмашова та Володимир Кара-Мурза. Крім цих з Росії повернули ще п'ятьох громадян Німеччини та сімох громадян Росії, які були там політв'язнями.

«Ці люди пережили в Росії неймовірні страждання та невизначеність. Сьогодні

їхні страждання закінчились», – зазначив президент Байден.

Ні Олексій Бессарабов, ні його друзі – уявні «севастопольські диверсанти» Дмитро Штибликов і Володимир Дудка, ні будь-хто з кримських бранців Кремля до списків на «наймасштабніший обмін» не потрапили. Очевидно щось завадило «сильно стурбованим США» виконати свою обіцянку... дуже прикро...

Минуло три роки від отримання листа Олексія Бессарабова американським держсекретарем Блінкеном. Ще три роки російського «суворого режиму» для українських бранців. Разом – вже понад вісім років в кремлівських катівнях!

В Україні зараз багато розмов про підготовку «великого обміну» полоненими. Про обмін «всіх на всіх» говорять Президент України Володимир Зеленський, секретар РНБО Олександр Литвиненко, начальник ГУР МО генерал-лейтенант Буданов, омбудсмен Дмитро Лубінець. Дмитро Лубінець, при цьому, підкреслює:

«Нам треба використовувати принцип справедливості. Хто раніше потрапив у полон, той раніше виходить. У нас є списки військовополонених і цивільних заручників, яких росіяни взяли в полон ще до початку повномасштабного вторгнення – з 2014 року, в нас є оборонці Маріуполя, які більше ніж два роки перебувають у полоні...»

Чого чекати кримським бранцям? Справедливість переможе?

Паливна логістика НАТО на східному фланзі: уроки для Європи та України

Якщо в баках літаків та танків є пальне, це не запорука перемоги, але якщо його там немає, це гарантована поразка. Паливна логістика має не менш важливе значення, аніж постачання амуніції для військової техніки підрозділів, що ведуть бойові дії. Центр “Стратегія XXI” за сприяння НАТО реалізував проєкт “Російська тактика ураження критичної енергетичної інфраструктури України”. Альянс не готовий до війни з Росією, попри понад 10 років безперервної агресії проти України. Україна також не була готова до повномасштабного вторгнення РФ, але попри все не тільки змогла вистояти, але й завдає ударів по агресору, переносючи війну на його територію. Уроки триваючої війни мають важливе значення як для України, так і для НАТО, особливо, для країн Східного флангу. Публікуємо окремі фрагменти нашого дослідження.

1. Що показує досвід України?

Компоненти готовності національного рівня до воєнних умов включають наявність:

- парасольки ППО/ПРО в зоні розміщення об'єктів критичної енергетичної інфраструктури (далі KEI), особливо в зоні гідроелектростанцій з високими греблями;

- кібер-захисту телекомунікацій, що забезпечують функціонування KEI;
- протидиверсійного захисту, особливо, для країн, що мають морську критичну інфраструктуру;

- надійно захищеного стратегічного паливного резерву (в підземних кавернах), недоступного для ураження конвенційними засобами;
- частини стратегічного резерву за рубежем з можливістю його оперативного отримання у надзвичайній ситуації;
- оперативних розосереджених мобільних паливних резервів для забезпечення збройних сил та роботи транспорту;
- заздалегідь опрацьованих схем ліквідації дефіциту електроенергії шляхом резервної генерації та/або отримання аварійної допомоги від країн-партнерів у випадку ураження об'єктів генерації;
- ремонтних бригад швидкого реагування в мережевих компаніях-операторах для відновлення енергопостачання у випадку ураження об'єктів KEI.

Важливе значення має проведення моделювання сценаріїв можливих дій противника з ураження енергетичних мереж, визначення вразливостей мереж та розробка механізмів нейтралізації негативних наслідків у випадку уражень KEI. Виходячи з цього, уявляється важливою організація та проведення регулярних командно-штабних навчань з залученням компаній-операторів мереж, цивільної влади, збройних сил тощо.

Досвід України показує, що за обставин нищення агресором нафтобаз, оперативне впровадження розосередженого мобільного зберігання пального, унеможливило його ураження та забезпечило транспорт і збройні сили необхідним паливом. Задля цього було придбано усі доступні в Європі бензовози. Понад 40% імпорту почало надходити автотранспортом, тоді як до 2022 року такого виду транспортування пального в імпорті взагалі не було. У свою чергу, майже 100-відсоткове домінування залізничних перевезень скоротилося до 40–45%.

В тих країнах, де є АЕС радянського/російського дизайну, має бути припинена діяльність «Росатому» та його дочірніх компаній на об'єктах атомної енергетики.

В країнах регіонів Північного, Балтійського та Чорного морів особлива увага має бути приділена питанням захисту морської критичної інфраструктури – підводних газопроводів, нафтопроводів, морських видобувних платформ, ліній волоконно-оптичного зв'язку, силових кабелів. Важливе значення має посилення обізнаності/кваліфікації персоналу компаній-операторів КЕІ з питань кіберзахисту.

Також слід взяти до уваги наступне:

- бази забезпечення паливом мають бути захищені об'єктовою ППО та засобами РЕБ, мають бути організовані мобільні зенітні групи для захисту від БПЛА та дозвукових крилатих ракет;
- важливо не допустити встановлення противником контролю над морем і морською логістикою. Для цього необхідно створити надійну систему захисту: берегові протикорабельні комплекси, ударні морські дрони, повітряний захист, мінні загородження, протидиверсійний захист;
- тимчасове зберігання оперативних запасів пального поблизу зони ведення бойових дій має бути розосереджено та супроводжуватись маскуванням;
- у разі наявності невикористовуваних трубопроводів оператора нафтотранспортної

системи, вони після відповідного очищення та підготовки, можуть бути уведені в експлуатацію для зберігання пального;

- необхідно негайно розпочинати знищення не тільки паливної логістики оперативно-го постачання його угруповань, що ведуть бойові дії, але й паливної та нафтопереробної інфраструктури ворога в його стратегічній глибині, а також баз «РосРезерву»;

2. Проблеми паливної логістики та захисту критичної енергетичної інфраструктури НАТО.

В основі концепції стримування НАТО лежить ідея, що сили країн-членів в разі вторгнення російських військ мають протриматися до того моменту, поки не буде перекинута допомога союзників, зокрема США. В перші дні вторгнення в Україну російські війська захопили території, більші, ніж деякі країни Балтії. Запобігти цьому означає збільшити присутність військ постійного базування вздовж російського кордону, посилити інтеграцію американських і союзницьких військових планів, збільшити військові витрати й більш детально прописати вимоги до союзників, зокрема, в тому, що стосується логістики та енергетичної безпеки. Криза підтримки, що називає, виявляє серйозну слабкість і навіть прогалину довіри до концепції комплексного стримування Міністерства оборони США.

Стратегічна концепція НАТО-2022 посилює зобов'язання Альянсу щодо виявлення та пом'якшення стратегічних вразливостей і залежностей, зокрема в критичній інфраструктурі та логістичних ланцюгах. На саміті НАТО у Вільнюсі у 2023 році члени Альянсу погодилися розвивати потенціал НАТО для підтримки національних органів влади у захисті КЕІ. В ЄС у січні 2023 року набула чинності Директива про стійкість критичних об'єктів. Вона має бути транспонована в національне законодавство країн-членів до жовтня 2024 року. Нею передбачається, що держави-члени мають визначити об'єкти критичної інфраструктури, тобто створити базис для майбутнього реєстру в рамках ЄС до липня 2026 року. Такий тривалий часовий проміжок

негативним чином вплине на здатність швидко оновити чинні оборонні плани та поставити під сумнів здатність Європи захиститись від більш серйозного, аніж гібридний, нападу.

Оскільки НАТО залежить від цивільних енергетичних мереж, важливо забезпечити безпеку критично важливої енергетичної інфраструктури та ланцюгів постачання, а також розробити інноваційні, стійкі, ефективні та автономні енергетичні рішення для армії, такі як децентралізовані мережі з гібридним виробництвом електроенергії. Надійно захищені запаси палива та мультимодальна мережа розподілу можуть посилити стійкість. У воєнних умовах інфраструктура на сході буде відігравати вирішальне значення, тому йдеться про прискорений розвиток системи паливного забезпечення на східному фланзі Альянсу. Висока потреба бойових сил у паливі може знизити їх продуктивність, підвищити вразливість і може вимагати відволікання бойових сил для захисту ліній постачання.

Оскільки Альянс після розпаду Варшавського Договору та СРСР змінив свою стратегію з колективної територіальної оборони на операції на випадок надзвичайних ситуацій за межами території НАТО, модернізація паливної інфраструктури була припинена. Нові члени НАТО за відсутності єдиних керівних принципів, затверджених Північноатлантичною Радою, не здійснювали розробку та адаптацію наявної на їх території інфраструктури до зобов'язання колективної оборони у випадку війни на східному фланзі НАТО.

У результаті згортання активності Альянсу у 90-х, наявні потужності для зберігання палива та логістичні можливості стали обмеженими. Це особливо помітно в регіонах Балтійського та Чорного морів, де потужностей нафтопереробки, зберігання, транспортування та розподілу може виявитись недостатньо для забезпечення стрибка попиту на паливо протягом тривалого періоду ведення бойових дій. У сценарії потенційного конфлікту на це ще більше можуть вплинути ворожі економічні та військові дії Росії. В країнах східного флангу НАТО наявні армійські паливні сховища та розподільні потужності

призначені для запасів реактивного (F-34/F-35) та суднового палива (F-75/F-76) є недостатніми для задоволення потреб контингентів збройних сил союзників, які можуть бути оперативно перекинуті на схід. Цивільні сховища мають забезпечити покриття можливого дефіциту. Однак, це вимагає значно глибшої цивільно-військової співпраці та інтеграції, гарантуючи, що цивільні склади підвищать свою готовність і будуть доступні за короткий термін у непередбачених ситуаціях.

План дій щодо військової мобільності 2.0 ЄС на період 2022-2026 рр. прийнятий у відповідь на посилення російської агресії проти України, підсвітив основні обмеження логістики на східному фланзі НАТО. Очевидною є сильна залежність від договірних цивільних перевезень, в тому числі від комерційної доставки пального для потреб армії. Зокрема, пропонується оновлення військових вимог в межах ЄС, з метою охоплення інфраструктури ланцюга постачання палива при переміщенні сил на велику відстань. З розвитком енергетичного переходу, існує інтерес ЄС у тому, щоб збройні сили були менш залежні від викопного палива. Водночас відсутнє усвідомлення, що швидкий перехід неможливий з огляду на наявний арсенал військової техніки, яка використовує двигуни внутрішнього згорання, що працюють на вуглеводневих видах пального.

Для того, щоб об'єднані сили НАТО залишалися боєздатними та маневровими протягом тривалого проміжку часу, потрібні високопрогресивні операції матеріально-технічного забезпечення, передусім пального. Під час потенційної кінетичної атаки в Балтійському чи Чорноморському регіонах Альянсу потрібно буде швидко налагодити постійні постачання палива для своїх підрозділів швидкого реагування, таких як Оперативна група НАТО високої готовності (VJTF) та решти Сил реагування НАТО (NRF). Сили швидкого реагування Армії США з 82-ї повітряно-десантної дивізії та союзники зі східного флангу НАТО, ймовірно, будуть попереджені та рухатимуться навіть попереду VJTF. Ці перші бойові підрозділи значно збільшать попит на регіональні постачання палива.

Ілюстративний приклад:

Показовими є паливні проблеми, що виникли під час навчань НАТО Nordic Response 24 в рамках ширших навчань Steadfast Defender 24, описані в матеріалі французького видання Le Monde:

«У перший день наземних операцій Nordic Response 24, у середу, 6 березня, французькі транспортні засоби залишилися знерухомленими протягом десятка годин через брак пального, води та їжі. «Зазвичай норвезька армія повинна поповнювати нас кожні три дні в точках матеріально-технічного забезпечення, визначених заздалегідь. Там ми чекаємо їх з 11 ранку, зараз 10 вечора, а їх досі немає», — зазначив того вечора капітан Вінсент, відповідальний за матеріально-технічне забезпечення 7-го Альпійського єгерського батальйону, світячи фарою на десяток розкиданих на снігу гусеничних снігоходів, які стали вразливими для виявлення та вогню противника. Остаточно дозаправлення завершиться о 4 ранку».¹

В умовах реальних бойових дій з російськими силами, цей знерухомлений протягом 17 годин французький підрозділ, до того ж без наявних засобів ППО та РЕБ, вже був би виявлений ро-

звідувальним дроном типу “Орлан-10” та знищений атакою рою БПЛА типу «Ланцет-3» з відстані 40-50 км.

При розробці планів розширення наявної паливної інфраструктури східного флангу НАТО, слід врахувати існуючі недоліки та вразливості:

- наявна інфраструктура постачання палива НАТО в Західній Європі не була розширена, щоб надійно забезпечити сили союзників у Балтійському та Чорноморському регіоні;
- цивільні об'єкти паливної інфраструктури наразі недостатньо підготовлені до кризових ситуацій та воєнного стану;
- цивільна інфраструктура — нафтопереробні заводи, трубопроводи, сховища, паливні термінали — може не витримати навантаження з одночасного постачання союзних сил, промисловості та населення за обставин тривалого конфлікту в Європі;
- НПЗ Словаччини, Угорщини та, меншою мірою, Чехії досі покладаються на російську нафту, яка транспортується південною гілкою нафтопроводу «Дружба» та отримали виключення від Єврокомісії з нафтового ембарго, запровадженого 6-м санкційним пакетом ЄС від 30 травня 2022 р.;

Фото 1. Навчання НАТО Nordic Response 24
Джерело: Le Monde

3. Конфлікт інтересів.

Головна проблема, яку необхідно терміново вирішити – конфлікт інтересів ЄС та НАТО. Політика ЄС щодо неухильного зменшення використання викопного палива (для даного випадку: автомобільні бензини, дизельне, реактивне та суднове палива) та е-мобільності конфліктує з потребами Альянсу щодо швидкого розширення паливної інфраструктури, оскільки бойова техніка в умовах війни вимагає їх підвищеного використання, що спричиняє додаткову емісію парникових газів і зменшує ефективність декарбонізаційних заходів в Європі. **Необхідно зробити відповідне виключення для військової техніки та мереж їх паливного забезпечення, керуючись принципом «Безпека понад усе!».**

Інша серйозна проблема – небажання цивільного сектору (операторів трубопровідних систем та паливних баз) здійснювати проєкти розширення потужностей за обставин неясності з його окупністю, оскільки потрібні за обставин воєнних дій додаткові потужності будуть надлишковими за мирного часу й вимагатимуть постійних додаткових витрат на їх підтримання в функціональному стані, що зробить бізнес операторів низькорентабельним чи взагалі збитковим.

Під час передкризової фази об'єкти паливної та логістичної інфраструктури НАТО будуть піддані не тільки кібератакам, але й атаковані розвідувально-диверсійними групами противника. Також можливі як непередбачувані, так і зловмисні дії – подібні таким, як блокування Суецького каналу у березні 2021 року внаслідок потрапляння на міліну контейнеровоза, кібератакою з подальшою дисфункцією масштабної системи паливного забезпечення Colonial Pipeline Східного узбережжя США у травні 2021 року, чи атаками незаконних збройних формувань на ко-

мерційні судна, як зараз це відбувається в протоці Баб-ель-Мандеб з боку єменських хуситів. Ці випадки демонструють вразливості, які б загрожували катастрофічними наслідками для ОЗС НАТО під час війни.

НПЗ, що випускають уніфіковані за стандартом НАТО види пального, а також інфраструктура їх доставки, в тому числі ключові хаби Центральноєвропейської трубопровідної системи та морські термінали (див. карту вище), стануть першочерговими цілями для комбінованих ракетно-дронових ударів. З метою уникнення фатальних наслідків ударів, з урахуванням українського досвіду, має застосовуватись концепція мобільності, яка передбачає зберігання оперативних запасів пального на колесах: у залізничних та автомобільних цистернах, недопущення концентрації його великих обсягів в одному місці.

4. Окремі рекомендації.

НАТО, у тандемі з ЄС, має вжити заходів, щоб розв'язати проблему постачання палива для забезпечення стійкості, а також проблему захисту КЕІ, шляхом врахування низки позицій з огляду на досвід війни з Росією на українському ТВД:

1. Часові рамки проведення аналізу критичної енергетичної інфраструктури в ЄС, зі створенням відповідних реєстрів на національних рівнях розраховані за умовами мирного часу і не враховують, що війна **вже** йде в Європі. Потрібне пришвидшення і проведення роботи з категоризації ОКІ країн-членів НАТО, з особливим прицілом до країн східного флангу, особливо, країн Балтії.

2. Необхідний вже зараз захист районів газо- і нафтовидобутку в Північному морі, розміщення сонарів в коридорах трубопроводів для спостереження за надводною і підводною обстановкою, патрулювання об'єктів критичної енергетичної інфраструктури є вимогою сьогодення, а не завтрашнього дня.

3. Робота з планування має визначити розмір додаткових інвестицій, необхідних для альтернативних маршрутів постачання у разі руйнування

1. Cédric Pietralunga. Avec les chasseurs alpins français dans l'Arctique norvégien : « Le grand froid est le terrain de jeu naturel des Russes, il faut être à niveau ». Le Monde. https://www.lemonde.fr/international/article/2024/03/10/avec-les-chasseurs-alpins-francais-dans-l-arctique-norvegien-le-grand-froid-est-le-terrain-de-jeu-naturel-des-russes-il-faut-etre-a-niveau_6221126_3210.html

У ФОКУСІ: НАТО

Рис. 1. Центрально-Європейська трубопровідна система НАТО у 2023 р.
Джерело: Агентство НАТО з логістичного забезпечення та закупівель,
NATO Support and Procurement Agency

або пошкодження існуючої критичної інфраструктури, визначення обсягів пального, потрібного силам НАТО для передових запасів, місць та способів їх зберігання в разі непередбачених ситуацій, які підземні сховища можна використати для захисту від ударів з повітря тощо.

4. Створення інтегрованої Східно-Європейської трубопровідної системи в просторі між Балтикою та Чорним морем, як ключового елемента, що забезпечить необхідні паливні потужності для сил НАТО на східному фланзі.

5. Забезпечення пріоритетності доступу військових до паливної інфраструктури під час кризи, оскільки перебої з паливом можуть знерушити пересування колон з технікою, створити місцевий транспортний хаос.

6. Завершити перехід НПЗ Словаччини, Угорщини, Болгарії та Чехії на переробку неросійської нафти, щоб повністю унезалежитись від поставок з Росії.

7. Опрацювати сценарії протидії й нейтралізації гібридної блокади логістики з боку цивільних акторів, яка може бути організована противником у вигляді певних протестів та блокувань за прикладом дій польських фермерів та перевізників на польсько-українському кордоні у 2023-2024 рр.

8. Виявлення стратегічних слабких місць у постачанні палива в Альянсі та вжиття термінових заходів для пом'якшення критичних недоліків. Робоча група ЄС-НАТО з питань стійкості та критичної інфраструктури може бути наділена чітким мандатом Вашингтонського саміту НАТО для напрацювання заходів з підвищення стійкості ланцюгів постачання палива.

9. Створення надійної, стійкої та адаптивної логістичної системи в Європі. Система взаємосумісних логістичних центрів, особливо на потенційних театрах воєнних дій, об'єднаних у мережу по всій Європі, сприятиме розвитку гнучких, масштабованих і стійких систем оперативної підтримки, щоб підтримувати перевагу в плануванні, а також забезпечить покращену

оперативну гнучкість і стійкість. З огляду на це, розробити та затвердити з визначенням джерел фінансування План енергетичної стійкості, який передбачатиме заходи щодо:

9.1. складання секторальних переліків об'єктів критичної інфраструктури з урахуванням об'єктів КЕІ, розташованих на східному фланзі НАТО;

9.2. актуалізація переліку об'єктів критичної інфраструктури, які потребують першочергового протиповітряного прикриття;

9.3. системного моніторингу та аналізу загроз енергетичній інфраструктурі та ризиків для виконання життєво важливих функцій та/або надання життєво важливих послуг;

9.4. установлення вимог забезпечення безпеки й стійкості КЕІ відповідно до визначених загроз та їх урахування під час проєктування схем енергозабезпечення;

9.5 альтернативного (резервного) енергозабезпечення об'єктів критичної інфраструктури, які забезпечують виконання життєво важливих функцій та/або надання життєво важливих послуг, насамперед шляхом формування децентралізованих енергетичних систем на базі малих систем розподілу з урахуванням кращого світового досвіду;

10. Вже зараз має виконуватись комплекс розвідувальних та спеціальних заходів задля визначення плану дій на знищення паливної інфраструктури та логістики ворога у випадку початку ним збройної агресії в операційній зоні Південно-Східної Балтики Східного флангу НАТО проти країн Балтії.

11. Вжити заходів зі спільного навчання та посилення бойової спроможності мобільних вогневих груп зі складу Збройних Сил України та країн-членів НАТО, за для здійснення протиповітряного прикриття, охорони й оборони об'єктів критичної інфраструктури.

У ФОКУСІ: НАТО

12. Запровадити навчальні програми, курси підвищення кваліфікації з радіоелектронної розвідки та радіоелектронної боротьби для військовослужбовців підрозділів, залучених до забезпечення захисту й оборони об'єктів критичної інфраструктури.

13. Опрацювати спільно з українською стороною можливості використання паливної інфраструктури України в інтересах НАТО.

[illegible]

Олександр Чудновець,
військовий моряк, історик

Війна на морі – 2024: перебіг і прогнози

Російсько-українська війна на морі у 2024 році проходить в доволі цікавій парадигмі. Поступово, крок за кроком, Україна витісняє Чорноморський флот РФ з Чорного моря. Так трапилось, що вже на початок липня 2024 року, в головній базі Чорноморського флоту – тимчасово окупованому Севастополі, практично не залишилось ні одного великого бойового корабля, за виключенням суден допоміжного флоту і кораблів, які проходять ремонт.

Все ядро Чорноморського флоту, на чолі з кораблями носіями крилатих ракет «Калібр» розосереджено в різних портах Чорного моря, включно, і Азовського. А як основну базу, з усією інфраструктурою, російський флот вибрав для себе порт Новоросійськ.

Завантаження ракет «Калібр» на ДЕПЧ пр. 636.3. Фото з відкритих джерел

Можна з впевненістю сказати, що росіяни не затишно почувають себе в Чорному морі, хоча і з акваторії Азовського моря вони мають змогу вести підготовку ракетних ударів по території України. До речі, з приводу ракетних ударів «Калібрами», останнім часом відстріл проводився в основному з підводних човнів, які базуються в порту Новоросійськ. Що цікаво, самі підводні човни не стоять біля причальних стінок, а знаходяться на рейді Новоросійська в напівзануреному стані. На поверхні води видніються тільки бойові рубки човнів, боячись нападу українських морських безпілотних катерів (дронів). Наразі в складі Чорноморського флоту РФ знаходяться в боездатному стані 3 підводні дизель-електричні човни «Колпино», «Старий Оскол» та «Великий Новгород» пр.636.3 кл. «Варшав'янка», на озброєнні по 4 крилатих ракети «Калібр». Ворог також має ще одну субмарину на Чорному морі - «Алроса» пр.877, але

вона не є носієм крилатих ракет і постійно ремонтується.

Найбільші надводні бойові кораблі ЧФ, а це ракетні фрегати «Адмірал Макаров» та «Адмірал Ессен» пр.11356Р кл. «Адмірал Григорович», в основному знаходяться в Новоросійську і періодично виходять в море, демонструючи прапор і те, що вони ще мають бойові спроможності. Остання на момент написання статті інформація про застосування крилатих ракет «Калібр» (морського базування), була 8 липня цього року, під час масованої ракетної атаки на Україну (ракти відстріляв фрегат «Адмірал Макаров» - прим. автора). Виходити в відкрите море для виконання бойових задач ці кораблі просто не спроможні, бо дуже бояться, щоб не стати потенційними мішенями для наших сил і засобів ураження.

Повторюється історія з великими надводними кораблями радянського Чорноморського флоту в роки Другої світової війни. Тоді в 1943 році, внаслідок бездарного керівництва, було втрачено цілий ряд надводних кораблів, класу крейсерів, лідерів, есмінців і підводних човнів, командування ЧФ категорично заборонило використовувати надводні кораблі в морських операціях на Чорному морі (напрошуються паралелі: так лідер есмінців «Москва»! загинув 26.06.1941 року під час наступальної операції на порт Констанца – прим. автора). В результаті, вся ця армада практично простояла до кінця війни в портах Кавказького морського узбережжя.

Так, що історія циклічна і все повторюється... А чому все так стало безпорадно і безперспективно для ЧФ РФ? Відповідь є на поверхні. Це Україна ефективно використала свої бойові спроможності, в першу чергу застосовуючи морські безекіпажні катери та крилаті ракети авіаційного і наземного базування. Все це тільки в жажливих снах могло примаритись рашистським морським стратегам!

Вперше українські морські дрони себе проявили в якості нової ефективної зброї сучасної війни в жовтні 2022 року, зухвало проникнувши на головну базу ЧФ – Севастополь. Внаслідок атаки були пошкоджені фрегати «Адмірал Макаров», «Адмірал Ессен» та тральник «Іван Голубець». Ця атака увійшла в аналогії військово-морського мистецтва і дослідження істориків під назвою «севастопольська побудка», і мала в першу чергу психологічний аспект в сучасній війні на морі. Хоча дійсно, момент істини в боротьбі за Чорне море відбувся все ж після доленосного потоплення 14 квітня 2022 року ракетного крейсера «Москва».

Ракетний крейсер пр. 1164 «Москва». Архів КВІТ

Цікаво, якщо брати до уваги тактико-технічні характеристики українських морських дронів зразка 2022 року і року 2024, то ми побачимо, що бойовий морський компонент постійно удосконалюється. На сьогодні морські дрони спроможні споряджуватись бойовим зарядом в 350 кг і дальністю ходу до 800 км! До того ж останні моделі «морських бойових коней» можуть нести на борту і виставляти морські мініні загородження. На таких мінах підірвалось в вересні-жовтні 2023 року шість кораблів рашистів, а саме малий ракетний катер на повітряній подушці «Самум» пр. 1239, фрегат «Адмірал Макаров» пр.11356Р, патрульний корабель «Павел Державин» пр.22160, буксирне судно «Професор Николай Муру» пр.22870, малий ракетний катер

тип Буян-М пр.21631 та гідрографічний катер «Владимир Козицький» пр.23040Г.

І зовсім інноваційне рішення поточного 2024 року від українських військовиків, це встановлення на борту нових модифікацій безекіпажної морської платформи «Magura V5» - ракети Р-73. Це ракети класу «повітря-повітря» з інфрачервоною системою самонаведення. Крім цього на морських дронах «Sea Baby» вже випробувано реактивна система залпового вогню (РСЗВ) «Град». Все це озброєння дає змогу «безпілотним човникам» боротись проти повітряних цілей, надводних кораблів і вражати об'єкти ворожої портової інфраструктури!

Морський дрон з РСЗВ. Фото СБУ

В доповнення до дій наших морських дронів з враження супротивника, не менш ефективно й успішно діє військова авіація з сучасним і дієвим озброєнням - крилатими авіаційними ракетами «Storm Shadow (SCALP-EG)». Використання ракет на винищувачах має і переваги (більша кількість носіїв), і недоліки (обмеження за вагою). Цей тип крилатих ракет має 1300 кг ваги та дальність, яка в оригінальній версії становить до 560 км. Сама ракета чудово підходить для удару по найбільш важливих об'єктах противника, а саме по командних пунктах, авіабазах, складах палива та боєприпасів, кораблях тощо. Через низьку висоту на підльоті Storm Shadow може легко долати протиповітряну оборону. Прикладом їх майстерного використання було ураження ще в серпні 2023 року в тимчасово окупованому Севастополі великого десантного корабля «Мінськ» пр.775 і дизель-електричного човна «Ростов-на-Дону» пр.636.3, а в листопаді малого ракетного корабля «Аскольд» пр.22800, який знаходився на випробуваннях на суднобудівному заводі «Залив» в Керчі.

Досягнення

Поточний 2024 рік війни на морі почався для наших Сил безпеки й оборони дуже вдало і головне результативно, а саме:

- 01.02.2024 року, ракетний катер «Івано-

Малий ракетний катер «Аскольд» в Керчі. Архів МІЛ. ІН.УА

вець» пр.12411 було знищено ударом морським безекіпажним катером (МБЕК) на рейді озера Донузлав, західне узбережжя Криму поблизу м. Євпаторія.

- 24.02.2024 року, великий десантний корабель «Цезарь Куников» пр.775 був знищений ударом МБЕК, в Чорному морі поблизу м. Алушка, Крим.
- 05.03.2024 року, патрульний корабель (корвет) «Сергій Котов» пр. 22160 був знищений ударами МБЕК, в Чорному морі поблизу м. Керч.
- 24.03.2024 року, великий десантний корабель «Ямал» пр.775 пошкоджений ракетним удар ймовірно КР «Storm Shadow (SCALP-EG)» під час стоянки в Севастополі.
- 24.03.2024 року, великий десантний корабель «Азов» пр.775 пошкоджений ракетним ударом ймовірно КР «Storm Shadow (SCALP-EG)» під час стоянки в Севастополі.
- 24.03.2024 року, середній розвідувальний корабель «Іван Хурс» пр.18280 пошкоджений ракетним ударом ймовірно КР «Storm Shadow (SCALP-EG)» під час стоянки в Севастополі.
- 24.03.2024 року, великий десантний корабель «Костянтин Ольшанський» пр.775 (захоплений московитами ще 2014 році,

планувався аферистами рашенфлоту для використання замість знищеного ВДК «Мінськ», просто перемалювали назву на борту, щоб з'явився новий «Мінськ» - прим. автора), пошкоджений ракетним ударом КР «Нептун» під час стоянки в Севастополі.

- 07.04.2024 року, малий ракетний корабель «Серпухов» пр.21631 кл. «Буян-М» пошкоджено внаслідок спецоперації ГУР МО України в ВМБ Балтійськ (Калінінградська область).
- 21.04.2024 року, рятувальне судно «Комуна» (кораблю 109 років – прим. автора) пошкоджений ракетним ударом по ВМБ Севастополь.
- 06.05.2024 року, патрульний катер пр.12150 «Мангуст» знищено ударом МБЕК, бухта Вузька (Чорноморський район, тимчасово окупований Крим).
- 19.05.2024 року, малий ракетний корабель «Циклон» пр.22800 кл. «Каракурт» знищено ракетним ударом ймовірно КР «Storm Shadow (SCALP-EG)» під час стоянки в Севастополі.
- 19.05.2024 року, тральщик «Ковровец» пр.266М кл. «Аквамарин» знищено ракетним ударом ймовірно КР «Storm Shadow (SCALP-EG)» під час стоянки в Севастополі.
- 30.05.2024 року, транспортно-десантний катер пр.701С шифр «Тунець» знищено 2 одиниці ударами МБЕК, бухта Вузька (Чорноморський район, тимчасово окупований Крим).
- 06.06.2024 року, рейдовий буксир пр.498 кл. «Сатурн» знищено ударом МБЕК, в акваторії озера Панське в Криму.

Одним із досягнень кінця 2023 і всього поточного 2024 року є створення і подальше розширення нової Коаліції морських сил і засобів на підтримку України. Головні завдання коаліції - це допомогти Україні здобути перемогу на морі, забезпечити безпеку цивільного судноплавства та нівелювати мінну небезпеку, адже зараз Чор-

Атака МБЕК, травень 2024. Портал ГУ

не море є найнебезпечнішим з точки зору мінної безпеки в Європі. Велика Британія разом з Норвегією очолила нову коаліцію морських можливостей, надаючи кораблі та транспортні засоби для зміцнення здатності України діяти на морі. Два британські тральники класу Sandown («Чернігів» та «Черкаси» в ВМС ЗСУ – прим. автора), а також нідерландські мінні тральники кл. Alkmaar вже включено до складу ВМСУ, або готуються для передачі, а екіпажі проходять підготовку. З весни 2024 року, поступово українські військові моряки вже отримують патрульні і десантно-штурмові катери Швеції (штурмові катери Combat Boat 90), Фінляндії (десантні катери Uisko), Франції (патрульні катери OCEA FPB 98), Естонії (патрульні катери Patrol 18WP),

США (патрульні та десантні катери Island, Defiant, Mark VI та ін.) та інших дружніх держав.

Йде процес відбудови Військово-морських сил України – але переважно за межами країни. Так, в Туреччині ще в середині 2021 року почали будувати для України перший корвет «Гетьман Іван Мазепа» (F211) кл. Ada, який спустили на воду в Стамбулі в жовтні 2022 року. Зараз корабель проходить випробування, а до кінця 2024 року планується включення до складу ВМС ЗСУ. Будується також і другий корвет «Гетьманської серії», цього класу який отримав назву «Гетьман Іван Виговський». Є думка, що на цьому корветі може пізніше бути встановлено українську ракетну систему «Нептун». Присутність корветів в оновленому українському флоті може свідчити, що ВМСУ будуть не лише морським флотом – флотом виключно малих кораблів і катерів, а є амбіції на більші кораблі, й на більш дальні відстані.

Корвет «Гетьман Іван Мазепа». Архів Defence Express.

Прогнози

Якщо проаналізувати подальші бойові дії на Чорноморському та Азовському операційних зонах, то для московитів нічого втішного не відбудеться. Основне, це те, що Чорноморський флот РФ не спроможний виконувати в повному обсязі свої завдання. Він практично затиснутий біля берегів Кавказького узбережжя і скований

у своїх діях. Він вже не здатний проводити десантні й наступальні операції, ефективно забезпечувати прикриття армійських підрозділів на березі, забезпечувати безпеку свого торгового судноплавства і логістичних маршрутів. Навіть діяльність кораблів розвідки ЧФ РФ, які є «очами і вухами» флоту, пов'язана з страхом бути

знищеними або пошкодженими.

Одне, на що поки ще здатний ЧФ московитів, це все ж здійснювати обстріли з моря крилатими ракетами «Калібр» всієї території України. Хоча і тут носії крилатих ракет суттєво обмежені у використанні самих ракет по їх кількості. Чинні міжнародні економічні санкції все ж дають результат, хоча ми й воліли б бачити їх розширення. За оцінками закордонних експертів, військова спроможність РФ з виготовлення крилатих ракет «Калібр-М» (морська версія) становить 20-25 ракет на місяць, все залежить від санкційного електронного наповнення і ракетних двигунів. Хоча для нас, українців, й ця кількість такої зброї приносить великі страждання і горе...

Як буде далі - покаже час, але наші сили спротиву на морі постійно удосконалюються. Крім надводних морських безекіпажних катерів, в перспективі повинні з'явитися, вже як бойові одиниці підводні дрони, а можливо, і мінісубмарини. А це вже більш дієва зброя проти агресора, що дасть змогу більш приховано та непомітно підходити до ворожих об'єктів і завдавати нищівних ударів.

З появою літаків винищувачів F-16, в Україні з'явиться змога наносити більш прицільні ефективні удари по береговим військовим об'єктам і корабельному складу ЧФ РФ. Цей літак може не лише змінити баланс сил у повітрі, а й вплинути на перебіг всієї війни.

Ми знаємо, що ключ до поразки Росії, знаходиться в тимчасово окупованому Криму. Для цього, в найближчій перспективі Україні необхідно деокупувати півострів. Системне застосування ракетної зброї наземного базування разом з застосуванням авіації по військовим об'єктам на території Кримського півострова, дає змогу винищити всю ППО і логістику окупантів. Невиключено проведення десантної операції в Криму, а для цього всі компоненти вже поступово напрацьовуються. І в доповнення - незаконно збудований окупаційною владою Кримський міст потрібно знищити, бо це важливий логістичний ланцюг противника і його (більше Путіна – прим. автора) ідеологічний «скреп».

Підсумки

На третьому році повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, означились п'ять основних чинників, завдяки яким вдалося перехопити ініціативу на Чорному морі:

1. Встановлення силами та засобами на початку вторгнення, мінних загороджень на підступах до східного узбережжя в районі Одеси і в районах можливої висадки ворожих морських десантів. Ворожі кораблі кілька разів наближались до Одеси з ціллю висадки десанту, при цьому були задіяні практично всі великі десантні кораблі Чорноморського флоту під прикриттям фрегатів і ракетного крейсера «Москва». Але вся ця армада змушена була відступити, бо цільні мінні поля не давали змоги виконати поставлені задачі.

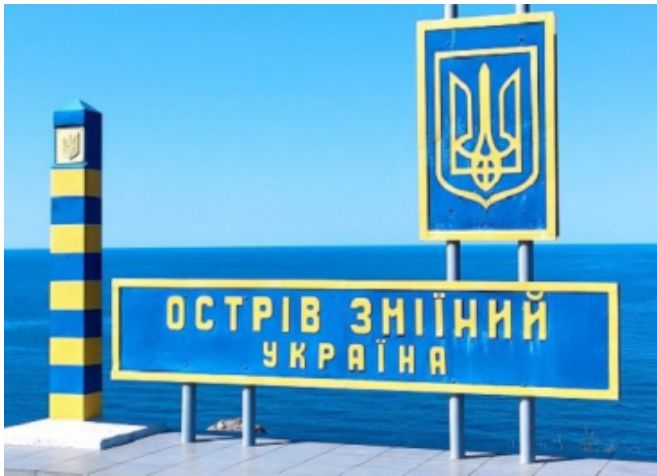
2. Потоплення флагмана ЧФ РФ ракетного крейсера «Москва». Результатом цієї знакової події, флот рашистів втратив найбільшу бойову одиницю на Чорному морі, що в подальшому, дало змогу звільнити острів Зміїний. Затоплення рашистського флагмана мало також великий деморалізуючий вплив на особовий склад ЧФ РФ, знизило рівень загроз з акваторії Чорного моря та переконало союзників України надати таке озброєння, як проти корабельні ракети Harpoon і інше дієве озброєння.

3. Битва за острів Зміїний, в результаті якої в липні 2022 року він був звільнений. Це дало змогу позбавити російський Чорноморський флот можливості контролювати всю східну частину Чорного моря й змусити московитів розблокувати судноплавні торгові шляхи, що в подальшому сприяло створенню «зернового коридору».

4. Створення і забезпечення функціонування «зернового коридору» мало велике суспільно-політичне і економічне значення для України і всього цивілізованого світу. Воно показало світовій громадськості те, що Україна спроможна виконувати свої еко-

номічні зобов'язання і те, що незважаючи на присутність ворожого флоту може проводити заходи по забезпеченню безпеки мореплавства. ВМС ЗСУ постійно проводять патрулювання контрольованої Україною акваторії Чорного моря, забезпечуючи роботу «зернового коридору».

5. Ефективне використання морських безекіпажних катерів, забезпечило панування України в Чорному морі. Парадокс полягає в тому, що не маючи свого повноцінного військового флоту, українці нав'язали свої «правила гри» російському агресору.

Острів Зміїний - Україна. Фото ДПСУ

Українські військові вже знищили третину з майже 80 військових кораблів Чорноморського флоту РФ. Станом на липень 2024 року, за даними Генштабу ЗС України, рашистські агресори втратили кораблів/катерів – 28 одиниць і 1 підводний човен, пошкодженими на ремонті залишаються 15 одиниць. Далі буде... Віримо! Переможемо!

В цілому Військово-морські сили Збройних Сил України разом з Силами безпеки й оборони свої задачі виконують і як казав командувач ВМС ЗС України віце-адмірал Олексій Неїжпапа: **«Для Збройних сил України будь-який корабель під прапором російської федерації – це військова ціль. Вони будуть всі знищені або вражені, як тільки ми зможемо їх достати!»**

Детальніше про автора: Чудновець Олександр Миколайович, військовий моряк, історик, народився на Запоріжчині, голова ради «Київського військово-історичного товариства». Автор і співавтор книг «Хроніка війни в Азовській і Чорноморській операційних зонах. 2023» (2024), «Хроніка війни в Азовській і Чорноморській операційних зонах. Лютий-грудень 2022» (2023), «Дніпровські річкові монітори типу «Железняков» замовлення СБ-37» (2020), «Монітор «Смоленськ» («Krakow») три долі» (2018) і низки монографій і статей з військової історії.

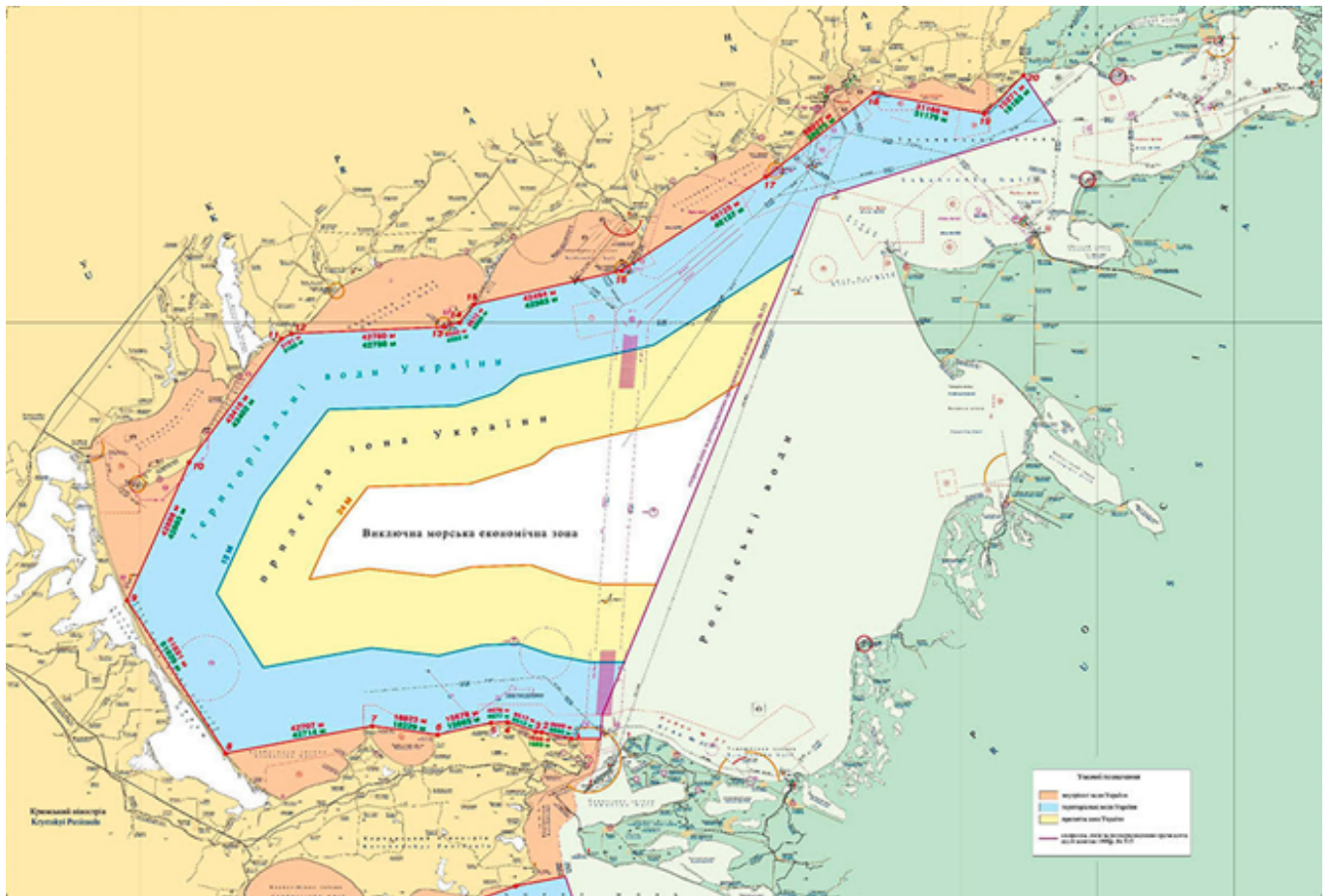
Богдан Устименко,
Ph. D у галузі політології,
керівник Українського інституту
морського права і безпеки, асоційований
експерт Центру глобалістики «Стратегія XXI»

Про територіальне море України в північно-східній частині Азово-Чорноморського басейну

З 1992 року незалежна Україна прагнула діяти у власних морських просторах відповідно до приписів міжнародного права, а також встановити кордон між Україною і Російською Федерацією в Азовському і Чорному морях та Керченській протоці.

У 1992 році Україна передала на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй перелік географічних координат точок вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря, виключної економічної зони та континентального шельфу України в Чорному

морі [1], а також перелік географічних координат точок вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря, виключної економічної зони та континентального шельфу нашої держави в Азовському морі [2]. Таким чином, ще у далекому 1992 році Україна заявила

Карта-схема 1 (підготовлена виключно в ілюстративних цілях)

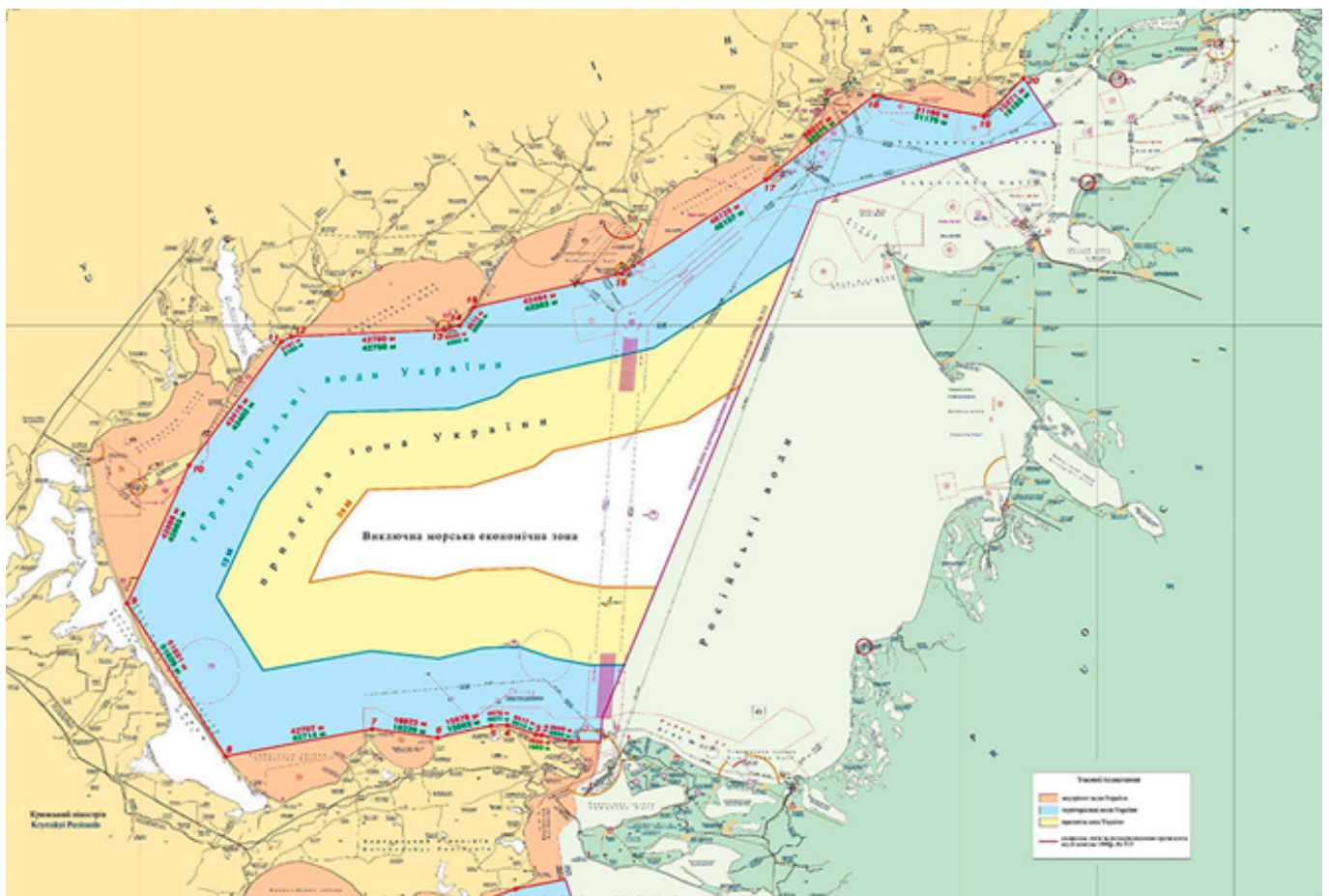
про наявність власних морських просторів в Азово-Чорноморському басейні, зокрема, про територіальне море України в Азовському морі (див. *Карту-схему 1* нижче).

Як свідчить зміст Протоколу засідання делегацій України та Російської Федерації з визначення правового статусу Азовського моря і Керченської протоки та розмежуванню континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони в Чорному морі від 17 жовтня 1996 року [3], українська делегація вважала за необхідне провести, відповідно до міжнародного права, делімітацію державного кордону між Україною і Російською Федерацією в Азовському морі та Керченській протоці. Делімітація передбачає надання водам Азовського моря та Керченської протоки статусу внутрішніх вод України та Російської Федерації. Розв'язання питання щодо проходження державного кордону між Україною і Російською Федерацією в акваторіях Азовського моря, Керченської протоки, а також Чорного моря **дозволить визначити межу суверенітету**

кожної з держав у цьому регіоні, що своєю чергою сприятиме раціональному господарюванню, збереженню і збалансованому використанню природних ресурсів, охороні навколишнього середовища, боротьбі з правопорушеннями [3]. Такою була позиція української сторони.

Позиція російської делегації полягала в тому, що правовий статус та режим використання Азовського моря і Керченської протоки неподільно пов'язані між собою і складають одне ціле й інтересам обох держав відповідало б закріплення за акваторією Азовського моря і Керченської протоки статусу внутрішніх вод та спільне їх використання **при відсутності будь-якого розмежування їхніх морських просторів** [3].

Позиція росіян була протиправною, але зрозумілою, оскільки при поділі морських просторів в Азовському морі та Керченській протоці відповідно до положень Конвенції ООН з морського права 1982 року, Україна поширює власний суверенітет, отримує суверенні та інші права на

Карта-схема 2 (підготовлена виключно в ілюстративних цілях)

2/3 або навіть 3/4 Азово-Керченської акваторії та стратегічно важливий Керч-Єнікальський канал. Останній, фактично, сполучає Азовське та Чорне моря. Росія цього не хотіла допустити.

Не дивлячись на незаконність прагнення російської сторони, тогочасний Президент України Л. Кучма, керуючись положеннями Законів України «Про державний кордон України», «Про виключну (морську) економічну зону України», а також Конвенції ООН з морського права 1982 року, своїм Розпорядженням «Про охорону державного кордону України в Азовському та Чорному морях і Керченській протоці та забезпечення прав України у виключній (морській) економічній зоні та континентальному шельфі у північно-східній частині Чорного моря» від 6 жовтня 1998 року № 515, *зобов'язав* державні органи здійснювати охорону державного кордону по лінії, що проходить через точки з географічними координатами в Азовському та Чорному морях і Керченській протоці. Такий тимчасовий державний/морський кордон є чинним до досягнення остаточної домовленості між Україною і Російською Федерацією щодо визначення державного кордону в Азовському та Чорному морях і Керченській протоці та визначення лінії розмежування виключних (морських) економічних зон і континентального шельфу в північно-східній частині Чорного моря [4].

Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 року [5], ратифікований Законом України «Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон» від 20 квітня 2004 року №1681-IV [6] містить положення про те, що врегулювання питань, які відносяться до суміжних морських просторів, здійснюється за угодою між Договірними Сторонами відповідно до міжнародного права. При цьому ніщо в цьому Договорі не завдає шкоди позиціям України і Російської Федерації щодо статусу Азовського моря і Керченської протоки, як внутрішніх вод двох держав.

Але внаслідок реалізації наприкінці 2003 року Президентом Росії В. Путіним провокації у ви-

гляді початку самовільного спорудження дамби від російського Таманського півострова до українського острова Тузла, а також загрози збройного конфлікту між Україною та Російською Федерацією, що виникла у зв'язку із такою провокацією, Україна пішла на поступки та підписала 24 грудня 2003 року вкрай не вигідний для себе договір з Російською Федерацією «Про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» [7]. Відповідно до статті 1 цього договору Азовське море та Керченська протока історично є внутрішніми водами України і Російської Федерації, а Азовське море буде розмежоване лінією державного кордону відповідно до угоди між Сторонами.

Водночас у частині першій статті 8 Конвенції ООН з морського права 1982 року [8], яку ратифікували як Україна, так й Росія [9], чітко зазначено, що **внутрішні води можуть належати лише одній державі**, а не двом, як це вказано у «вичавлених» Росією з України документах. У свою чергу, **Керченська протока має статус міжнародної згідно зі статтею 37 Конвенції ООН з морського права 1982 року**.

Необхідно додати, що положення договору про те, що Азовське море буде розмежоване лінією державного кордону відповідно до угоди між Україною та РФ не було реалізовано. Росія не мала наміру виконувати взяті на себе договірні зобов'язки, а також дотримуватися приписів міжнародного права.

Минали роки. У 2014 році Росія окупувала Крим та близько 100 000 кв. км українських морських просторів в Азово-Чорноморському басейні, Україна втратила доступ до колосальних запасів природного газу на власному морському шельфі.

12 жовтня 2018 року, з метою захисту національних інтересів, відсічі збройній агресії з боку Російської Федерації, зміцнення бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів України, стабілізації соціально-економічної ситуації на Півдні та Сході України, Рада національної безпеки і оборони України прийняла рішення «Про невідкладні заходи щодо захисту національних інтересів на

Півдні та Сході України, у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці».

РНБО України, серед іншого, зобов'язала Кабінет Міністрів у місячний строк ухвалити рішення щодо внесення до Верховної Ради проєктів законів про внутрішні води, територіальне море та прилеглу зону України із визначенням координат серединної лінії, про внесення змін до деяких законів України щодо захисту державного кордону, зокрема стосовно визначення порядку та способів залучення підрозділів Збройних Сил, інших військових формувань та правоохоронних органів до виконання завдань з посилення охорони (прикриття) державного кордону і суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні [10].

На нашу думку, рішення РНБО України про необхідність прийняття закону про морські простори України із визначенням координат серединної лінії можна тільки вітати, оскільки такий акт законодавства є чи не єдиним шляхом для будь-якої прибережної держави, направленим на визначення меж власного територіального моря та повноцінного здійснення суверенітету у цій морській зоні у випадку ігнорування приписів міжнародного права та/або відмови врегулювати спір (конфлікт) за допомогою міжнародно-правових механізмів сусідньою державою, береги якої розташовані навпроти або примикають до берегів згаданої прибережної держави.

В контексті порушеного питання слід згадати один з приписів Статті 15 Конвенції ООН з морського права 1982 року, яким фактично визначено, що будь-яка прибережна держава, як правило, має право поширювати своє територіальне море до *серединної лінії*, кожна точка якої є рівновіддаленою від найближчих точок вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря як даної держави, так й сусідньої з нею.

Не дивлячись на згадані вище обставини, Уряд України станом на поточну дату, на жаль, не ухвалив рішення щодо внесення до Верховної Ради проєкту закону про морські простори України із визначенням координат серединної лінії. Загальновідомо, що 24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабну війну проти Украї-

ни, українські морські порти та узбережжя опинилися під російською блокадою. 20 вересня 2022 року Верховна Рада України приймає Заяву «Про агресію Російської Федерації в районах Чорного та Азовського морів і Керченській протоці» [11].

У своїй Заяві український парламент засудив державну політику Російської Федерації щодо прогресуючої мілітаризації районів Чорного та Азовського морів і Керченської протоки, систематичні випадки ускладнення або блокування Російською Федерацією міжнародного судноплавства, що підриває безпеку і стабільність в регіоні та за його межами, констатував багаторічну послідовність і системність політики Росії, спрямованої на завдання прогресуючої шкоди Україні як морській державі та перешкоджання її морегосподарській діяльності, а також фактичне перетворення Росією Азовського моря, яке містить територіальне море та виключну економічну зону України, на власне «внутрішнє озеро», а також узурпацію прав та юрисдикції України як прибережної держави у її морських районах в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці [11].

Зрештою, Верховна Рада України припинила дію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки своїм Законом від 24 лютого 2023 року № 2948-IX [12]. Як зазначено у пояснювальній записці до законопроєкту, реалізація проєкту цього документа дасть змогу захистити національні інтереси держави в Азово-Керченській акваторії, припинити дію документу, який незаконно обмежує міжнародне судноплавство в регіоні, привести договірно-правову базу України у відповідність до сучасного стану відносин з Російською Федерацією. Після денонсації Договору Україна зможе визначити ширину свого територіального моря в Азовському морі та Керченській протоці відповідно до приписів Конвенції ООН з морського права 1982 року, що дозволить більш ефективно вживати заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації з моря. Крім того, денонсація Договору фор-

мально дозволить Україні запрошувати кораблі США для проведення щорічних операцій із забезпечення свободи судноплавства (Freedom of Navigation Operations, FONOPs), проведення щорічних спільних з США, Великою Британією та іншими державами – членами НАТО військово-морських навчань, а також регулярне спільне патрулювання в Азово-Керченській акваторії з кораблями США, Великої Британії та інших держав – членів НАТО [13].

Факт того, що на частину Азовського моря поширюється суверенітет України, також визнаний міжнародною спільнотою. Ця обставина, серед іншого, підтверджується резолюцією Європейського Парламенту «Про ситуацію в Азовському морі» від 25 жовтня 2018 року. Так, згідно із пунктом 4 цієї резолюції Європейський Парламент знову заявляє про свою підтримку незалежності та територіальної цілісності України, ще раз підтверджує суверенітет України над Кримським півостровом та частиною Азовського моря, а також абсолютне право України мати повний доступ до Азовського моря, як це закріплено в Конвенції ООН з морського права [14].

У свою чергу, підпункт 40 пункту 27 Стратегії морської безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 17 липня 2024 року №468/2024 [15], відносить питання проведення розмежування морських просторів у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці з Російською Федерацією відповідно до норм міжнародного права до одного із завдань цієї Стратегії. З огляду на викладене, а також приписи Конституції України, ми можемо дійти очевидного висновку про те, що перед нашою державою стоїть гостра потреба врегулювати питання поширення Україною, як прибережною державою, свого територіального моря до середньої лінії в Азовському морі та Керченській протоці й північно-східній частині Чорного моря за допомогою Закону України. Вважаємо за доцільне також передбачити в цьому Законі право Кабінету Міністрів України тимчасово зупиняти здійснення права мирного проходу іноземними судами в певних районах територіального моря України, якщо таке зупинення суттєво важливе для охорони безпеки України.

Згаданий вище Закон буде відповідати не тільки Конвенції ООН з морського права 1982 року, а й Статуту ООН [16], зокрема статті 51 цього документу, яка підтверджує невід’ємне право члена Організації на самооборону у разі збройного нападу на нього.

У випадку прийняття Закону України «Про територіальне море України в Азовському морі та Керченській протоці і північно-східній частині Чорного моря» ми також рекомендуємо розглянути доцільність застосування проти Росії квазі-судової процедури, яка передбачена Конвенцією ООН з морського права та була застосована у 2016-2018 роках Східним Тимором – маленькою державою Океанії – проти великої Австралії. Тимор скликав в односторонньому порядку спеціальну групу міжнародних посередників під егідою ООН та переміг Австралію, яка була вимушена підкоритися міжнародному праву та підписати договір про делімітацію. Це поки що єдиний такий прецедент у світі. Звичайно, Росія – не Австралія, за результатами рекомендацій спеціальної групи ООН чинний російський політичний режим з Україною морську делімітаційну угоду не укладе. Але застосування такої процедури у 2024 або 2025 роках може принести колосальні політичні дивіденди нашій державі вже зараз та підготує твердий ґрунт для розмежування у майбутньому морських просторів з Росією відповідно до приписів морського права [17].

Слід також зазначити, що текст проєкту «Закону України про територіальне море України в Азовському морі та Керченській протоці і північно-східній частині Чорного моря» вже розроблений Інститутом національної безпеки та є додатком до цієї статті.

Додаток

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про територіальне море України в Азовському морі та Керченській протоці і північно-східній частині Чорного моря

Верховна Рада України,

грунтуючись на Декларації про державний суверенітет України та Конституції України,

підкреслюючи, що суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах міжнародно визнаного державного кордону є цілісною і недоторканою,

підтверджуючи невіддільне суверенне право України на відновлення і збереження її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону,

керуючись Статутом Організації Об'єднаних Націй та Конвенцією Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року,

беручи до уваги Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 року, ратифікований Законом України «Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон» від 20 квітня 2004 року № 1681-IV,

грунтуючись на Законі України «Про припинення дії Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» від 24 лютого 2023 року № 2948-IX,

враховуючи Заяву Верховної Ради України «Про агресію Російської Федерації в районах Чорного та Азовського морів і Керченській протоці», затверджену Постановою Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України “Про агресію Російської Федерації в районах Чорного та Азовського морів і Керченській протоці”» від 20 вересня 2022 року № 2595-IX,

виходячи з положень резолюцій Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, які стосуються територіальної цілісності України, зокрема «Територіальна цілісність України» від 27 березня 2014 року № A/RES/68/262 та «Гуманітарні наслідки агресії проти України» від 21 березня 2022 року № A/ES-11/L.2, які підтверджують суверенітет, незалежність, єдність та територіальну цілісність України в межах її міжнародно визнаних кордонів, включно з її територіальними водами,

враховуючи багаторічну послідовність і системність політики Російської Федерації, спрямованої на завдання прогресуючої шкоди Україні як морській державі та перешкоджання її морегосподарській діяльності,

констатуючи фактичне перетворення Азовського моря, яке містить морські простори України, Російською Федерацією на власне «внутрішнє озеро», а також узурпацію прав та юрисдикції України як прибережної держави у її просторах в Азовському морі та Керченській протоці і північно-східній частині Чорного моря,

беручи до уваги Розпорядження Президента України «Про охорону державного кордону України в Азовському та Чорному морях і Керченській протоці та забезпечення прав України у виключній (морській) економічній зоні та континентальному шельфі у північно-східній частині Чорного моря» від 6 жовтня 1998 року № 515,

враховуючи факт здачі 11 листопада 1992 року Україною на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй переліку географічних координат точок вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря, виключної економічної зони та континентального шельфу в Чорному морі, а також переліку географічних координат точок вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря, виключної економічної зони та континентального шельфу в Азовському морі,

залишаючись відданою курсу політико-дипломатичного врегулювання конфліктів на основі принципів і норм міжнародного права, Статуту Організації Об'єднаних Націй та Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року,

підтверджуючи невіддільне суверенне право України на самооборону відповідно до статті 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй,

приймає цей Закон, що має на меті врегулювати питання поширення Україною, як прибережною державою, свого територіального моря до серединної лінії в Азовському морі та Керченській протоці і північно-східній частині Чорного моря.

РОЗДІЛ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Поширення Україною свого територіального моря в Азовському морі та Керченській протоці і північно-східній частині Чорного моря

1. Територіальне море України в Азовському морі та Керченській протоці і північно-східній частині Чорного моря поширюється до серединної лінії, кожна точка якої є рівновіддаленою від найближчих точок вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря України та Російської Федерації в Азовському морі та Керченській протоці і північно-східній частині Чорного моря.

2. Серединна лінія, зазначена у частині першій цієї статті, проходить через точки з географічними координатами, перелік яких вказаний у додатку до цього Закону.

3. На всю площу територіального моря України в Азовському морі та Керченській протоці і північно-східній частині Чорного моря поширюється суверенітет України. Вказаний суверенітет також поширюється на повітряний простір над територіальним морем України, як і його дно і надра.

Стаття 2. Зупинення здійснення права мирного проходу іноземними судами в певних районах територіального моря України

1. Кабінет Міністрів України може тимчасово зупиняти здійснення права мирного проходу іноземними судами в певних районах територіального моря України, якщо таке зупинення суттєво важливе для охорони безпеки України.

2. Зупинення здійснення права мирного проходу, зазначене у частині першій цієї статті, набирає чинності після його належного опублікування.

**РОЗДІЛ II
ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ**

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Додаток до цього Закону є його невід'ємною частиною.

3. Міністерству закордонних справ України забезпечити невідкладне направлення тексту цього Закону до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав.

4. Кабінету Міністрів України у місячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проекти законів для реалізації положень цього Закону;

забезпечити прийняття нормативно-правових актів, необхідних для реалізації положень цього Закону;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом.

забезпечити приведення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

**Голова
Верховної Ради України**

Додаток до Закону України
«Про територіальне море України
в Азовському морі та Керченській протоці і
північно-східній частині Чорного моря»

ПЕРЕЛІК

точок з географічними координатами, через які проходить серединна лінія між територіальними морями України та Російської Федерації в Азовському та Чорному морях і Керченській протоці

Серединна лінія між територіальними морями України та Російської Федерації в Азовському та Чорному морях і Керченській протоці проходить через точки з географічними координатами:

- в Азовському морі:

...

- у Чорному морі:

...

- у Керченській протоці:

...*

* З метою визначення точок з географічними координатами пропонується повністю або частково використати точки з географічними координатами, які містяться у Розпорядженні Президента України «Про охорону державного кордону України в Азовському та Чорному морях і Керченській протоці та забезпечення прав України у виключній (морській) економічній зоні та континентальному шельфі у північно-східній частині Чорного моря» від 6 жовтня 1998 року № 515

Список використаних джерел

1. https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/UKR_1992_CoordinatesBlackSea.pdf;
2. https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/UKR_1992_CoordinatesAzovSea.pdf;
3. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_236#Text;
4. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/99-пп#Text>;
5. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text;
6. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1681-15#Text>;
7. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text;
8. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1994/11/19941116%2005-26%20AM/Ch_XXI_06p.pdf;
9. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=en;
10. <https://www.president.gov.ua/documents/3202018-25174>;
11. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2595-IX#Text>;
12. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2948-20#Text>;
13. <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/1580651>;
14. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0435_EN.html?redirect;
15. <https://www.president.gov.ua/documents/4682024-51461>;
16. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>;
17. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/05/29/7186959/>

*Андрій Клименко,
Керівник Моніторингової групи редакції
BlackSeaNews та «Інституту Чорноморських
стратегічних досліджень»*

*Тетяна Гучакова,
Голова правління «Інституту Чорноморських
стратегічних досліджень»*

Як зменшити доходи РФ від морського експорту сирової нафти та нафтопродуктів

Автори доповіді представляють колектив, який займається моніторингом руху морських суден 15 років, а останні 2,5 роки, з квітня 2024, займається щоденним моніторингом руху танкерів з російською сировою нафтою та нафтопродуктами. На основі цього досвіду ми стверджуємо, що **займатись боротьбою з «тіньовим флотом Росії» - безперспективно! Тому що неможливо боротись з тим, чого не існує в природі.** Існує флот танкерів, які перевозять по світу російську сиру нафту і нафтопродукти.

Такими ж безперспективними є дискусії навколо розмірів «цінової стелі». Тому що її теж ніколи не було і немає. Механізм так званої «цінової стелі» не працював і не працює, оскільки не має і не може мати запобіжників проти фальшування документів про вартість вантажу танкера. Укладання контрактів з дотриманням «цінової стелі» з 2022 року прямо заборонено указом президента РФ і суворо контролюється.

Публічний супровід цього напряму в світових ЗМІ і експертних колах фактично виконує роль прикриття тих реальних обставин, що 30% цієї сирової нафти перевозяться з російських портів танкерами, що належать компаніям, які зареєстровані в країнах ЄС (переважно в Греції), а до 10% цієї нафти доставляється на рейдові перевалки поблизу берегів країн ЄС в Середземному морі, звідки дрібними партіями зі фальшованими документами може надходити до країн ЄС в порушення ембарго.

Коректна постановка задачі полягає в тому, щоб **боротись за зменшення російського морського експорту нафти та нафтопродуктів як з основним зовнішнім джерелом фінансування та тривалості російської агресії проти цивілізованого світу.** Наприкінці цього документу наводяться пропозиції щодо конкретних кроків, які можуть суттєво скоротити це джерело фінансування військових спроможностей РФ.

Моніторингова група «Інституту Чорноморських стратегічних досліджень» та редакції BlackSeaNews на основі результатів власного моніторингу руху танкерів представляє аналіз та пропозиції щодо морського експорту російської сирової нафти та нафтопродуктів з морських портів Чорного та Балтійського морів за період з 01 квітня по 30 вересня 2024 року.

Експорт енергоресурсів складає значно більше половини експортних надходжень Росії: в залежності від світових цін, його частка в 2013–2021 роках, тобто коли ще можна було з пересторогами використовувати російську статистику, [за даними Центру глобалістики «Стратегія XXI»](#), коливалася від 54,3% до 68,8%.

Важливо, що в структурі надходжень від російського енергетичного експорту перше місце займають надходження не від експорту природного газу, а саме від експорту сирової нафти і нафтопродуктів: 71,13% у 2021 році; частка надходжень від експорту газу в той рік складала лише 21,92%, а вугілля – 6,95%.

Після початку Великої війни в 2022 році експорт російського природного газу майже втратив свій основний ринок в Європі. Тому можна припустити, що зараз частка нафти і нафтопродуктів в структурі енергетичного експорту Росії значно перевищує 70%.

Отже, надходження від експорту сирової нафти та нафтопродуктів є найбільшим зовнішнім джерелом фінансування військових витрат Росії, в тому числі закупівлі за кордоном військової техніки та товарів подвійного призначення. Тобто тенденції експорту російської сирової нафти та нафтопродуктів – це один з найважливіших індикаторів подальшої тривалості війни...

З квітня 2024 року Моніторингова група, продовжуючи свій «старий» моніторинг морського експорту сирової нафти та нафтопродуктів з російських портів Чорного моря (ведеться з квітня 2022), розпочала моніторинг морського експорту з російських портів Балтійського моря (додатково ведеться власний моніторинг танкерів на Далекому Сході та Північному морському шляху). Ми принципово не використовуємо жодних опублікованих даних моніторингів іноземних аналітичних центрів, оскільки впевнилися на

практиці, що їхня методологія не враховує умов війни – а саме, застосування РФ засобів РЕБ та/або фізичного втручання в роботу автоматизованих систем моніторингу руху суден. Це призводить до суттєвого – до 30% – викривлення інформації, що отримується їх програмними засобами та публікується.

Статистичний базис планування

1. Обсяги морського експорту сирової нафти РФ у вересні 2024 (всі таблиці нижче за даними власного моніторингу).

Зрозуміло, що можливостей впливу на перевезення на Півночі і Далекому Сході ні Україна, ні її союзники практично не мають. Проте, це не є суттєвим, тому що нафтовий експорт з двох морів – Чорного та Балтійського – охоплює приблизно 80% загального російського морського експорту нафти та нафтопродуктів (див. табл. 1).

При цьому найважливішим по обсягах і найсприятливішим за політико-географічними умовами для планування дій є, безумовно, Балтійське море (60% морського експорту сирової нафти).

Табл.1

Порти РФ	DWT танкерів, т	%
Балтійське море	11 628 374	59,02
Далекий Схід	4 496 847	22,82
Чорне море	3 462 318	17,57
Північ	113 905	0,58
Разом	19 701 444	100,00

2. Кількість танкерів, що беруть участь в російському нафтовому експорті з портів Балтійського та Чорного морів (без СПГ).

Табл.2

Танкерів, одиниць	04/2024	05/2024	06/2024	07/2024	08/2024	09/2024
Сира нафта РФ, танкери						
- танкери з Балтики	104	100	94	92	89	99
- танкери з Чорного моря	34	29	32	27	33	29
Всього танкерів	138	129	126	119	122	128
Нафтопродукти РФ, танкери						
- танкери з Балтики	70	56	69	60	54	55
- танкери з Чорного моря	142	141	140	132	137	124
Всього танкерів	212	197	209	192	191	179
Загальна кількість флоту	350	326	335	311	313	307

* Всі ці танкери внесені в бази даних (списки), що регулярно публікуються на сайті Моніторингової групи в розділі Кривава нафта). При цьому по кожному судну вказуються: Name / IMO / DWT / Flag / Year built / Port of departure / Actual Time of Departure / Port of destination / Estimated or Actual Time of Arrival/ Registered owner / Ship manager/ Commercial manager.

В середньому за місяць з портів Балтійського та Чорного морів здійснюють операції від 310 до 350 танкерів: від 120 до 140 з них перевозять

сиру нафту, від 190 до 210 танкерів перевозять нафтопродукти.

З урахуванням повторних (циклічних) рейсів можна приблизно оцінити загальну кількість танкерів, що перевозили російську сиру нафту та нафтопродукти з портів Балтійського та Чорного морів за останні 6 місяців, в 900-1000 суден (з них приблизно 300-400 танкерів сирої нафти - Type of ship Crude Oil Tanker). Точний список без повторів може бути оперативно підготовлений за необхідності з наявних щомісячних списків.

3. Обсяги експортних перевезень сирової нафти та нафтопродуктів з портів Балтійського та Чорного морів (без СІП) за квітень-вересень 2024.

Табл.3

Місць / тонн	04/2024	05/2024	06/2024	07/2024	08/2024	09/2024
Сира нафта РФ, DWT, т						
- сира нафта з Балтики	11 806 110	11 313 931	10 677 104	10 448 481	10 328 818	11 628 374
- сира нафта з Чорного моря	4 066 358	3 498 137	4 135 544	3 385 130	4 203 250	3 462 318
- співвідношення ЧМ/БМ	34,4 : 65,6%	30,9 : 69,1%	38,7 : 61,3%	32,4 : 67,6%	28,9 : 71,1%	22,9 : 77,1%
Всього сирової нафти	15 872 468	14 812 068	14 812 648	13 833 611	14 532 068	15 090 692
Нафтопродукти РФ, DWT, т						
- нафтопродукти з Балтики	3 731 761	2 467 673	3 306 525	2 862 773	2 639 950	2 707 343
- нафтопродукти з Чорного	3 612 444	3 615 522	3 560 657	3 643 826	3 557 900	3 758 475
Всього нафтопродуктів	7 344 205	6 083 195	6 867 182	6 506 599	6 197 850	6 465 818
Всього нафти і нафтопродуктів, тонн	23 216 673	20 895 263	21 679 830	20 340 210	19 790 042	21 556 510

Загальний щомісячний обсяг експорту сирової нафти з портів Балтійського та Чорного морів складає близько 14-16 млн тонн. Співвідношення обсягів експорту сирової нафти з портів Чорного моря до портів Балтійського моря – приблизно 1:3.

Загальний щомісячний обсяг експорту нафтопродуктів з портів Балтійського та Чорного морів складає близько 6-7 млн тонн. Співвідношення обсягів експорту нафтопродуктів з портів Чорного моря до портів Балтійського моря приблизно 1:1.

4. Аналіз перевізників сирої нафти РФ з портів Балтійського моря у травні та вересні 2024 за ознакою країни реєстрації компанії-судновласника та/або менеджера (Registered owner / Ship manager/Commercial manager).

Табл.4

Країна реєстрації судновласника	Дедвейт танкерів, травень 2024	%	Дедвейт танкерів, вересень 2024	%
Греція	3 456 555	30,6	3 556 233	30,6
ОАЕ-Росія	1 880 378	16,6	1 887 578	16,2
Китай	1 255 920	11,1	1 471 507	12,7
Країни зручного прапора (FOC)	1 314 366	11,6	1 120 966	9,6
Туреччина	611 771	5,4	1 072 714	9,2
Індія	819 630	7,2	873 937	7,5
Азербайджан	326 211	2,9	643 342	5,5
Молдова	536 535	4,7	317 122	2,7
Сінгапур	113 226	1,0	198 544	1,7
Кувейт	112 147	1,0	156 682	1,3
Пакистан	-	-	115 605	1,0
В'єтнам	654 290	5,8	108 870	0,9
Кіпр			105 274	0,9
Казахстан	232 902	2,1	-	-
Всього	11 313 931	100,0	11 628 374	100,0

Розподіл ринку перевезень сирої нафти РФ з портів Балтійського моря за півроку майже не змінився. **Більше 30% перевезень виконують танкери судновласників Греції. Разом з танкерами, зареєстрованими на Кіпрі та у Молдові (країні-кандидаті до ЄС), 34,2% ринку танкерних перевезень належить компаніям з**

країн «ЄС+». Частка танкерів, що зареєстровані в «країнах зручного прапора» (офшорні країни, FOC countries), тобто в таких, де дійсно можуть бути утаємниченими реальні власники танкерів, складає лише 10-12%.

5. Аналіз перевізників сирої нафти РФ з портів Балтійського моря у вересні 2024 за ознакою технічного стану та віку танкерів.

Середній вік 99 танкерів, що перевозили сиру нафту РФ з портів Балтійського моря у вересні 2024, складає 15,7 років, що не є критичним показником.

«старі танкери з поганим технічним станом», є непрофесійною з точки зору практики судноплавства. Насправді у світовій практиці нормальний технічний стан можуть мати судна зі значно більшим віком.

Головним критерієм технічного стану танкера є наявність або відсутність його в «білих спи-

Табл.5

Країна реєстрації судновласника	Кількість танкерів у вересні 2024	Середній вік танкерів, років
Молдова	3	21,7
Пакистан	1	21
Кіпр	1	20
Країни зручного прапора (FOC)	9	19,7
Сінгапур	2	19
Туреччина	10	18,6
Індія	8	18
Азербайджан	6	16,8
Китай	11	16,5
В'єтнам	1	14
ОАЕ-Росія	17	13,7
Греція	29	12,6
Кувейт	1	6

Поширені в світових ЗМІ тези про критичний вік відповідного танкерного флоту та відповідно його поганий технічний стан не відповідають реаліям. Зауважимо, що теза про те, що танкери, що мають вік більше 15 років – це

скаж», «чорних списках» або «сірих списках» міжнародних меморандумів портового контролю (меморандум про взаєморозуміння щодо контролю державою порту) – Tokyo MOU, Paris MOU тощо.

У ФОКУСІ: САНКЦІЇ

У вересні 2024 року з 99 танкерів, що перевозили сиру нафту РФ з портів Балтійського моря, **лише 28 (тобто 28,3%) знаходяться в «чорних списках»** міжнародних меморандумів портового контролю, тобто мають серйозні проблеми з технічним станом. У вересні 2024 року з 99 танкерів, що перевозили сиру нафту РФ з портів Балтійського моря, лише 37 (тобто 37,4%) знаходяться в «сірих списках» міжнародних меморандумів портового контролю, тобто мають деякі проблеми з технічним станом, які можуть бути усунені.

Найбільша кількість танкерів, що знаходяться в «чорних списках», належать судновласникам з країн зручного прапора (*FOC countries*) – 8 з 9; Азербайджану – 6 з 6; Індії – 4 з 8. З 17 танкерів, що належать власникам з РФ (ОАЕ), в чорних списках меморандумів портового контролю

знаходяться лише 3. Найбільший «масив» танкерів-перевізників (Греція – всі 29 танкерів) не мають жодних проблем з технічним станом.

6. Аналіз перевізників сирої нафти РФ з портів Балтійського моря у вересні 2024 за ознакою страхування.

У вересні 2024 сиру нафту перевозили 99 танкерів. 45 з них, тобто 45,5% або майже половина, мають страхові поліси Р&І. Решта – в страхових компаніях Індії, Китаю тощо. Таким чином, поширена в ЗМІ інформація про «переважну більшість незастрахованих танкерів» є перебільшеною.

7. Куди перевозили сиру нафту та нафтопродукти РФ з портів Балтійського та Чорного моря у квітні - вересні 2024.

Табл.6

Місце, тонн	04/2024	05/2024	06/2024	07/2024	08/2024	09/2024
Загальний експорт російської нафти з портів Балтійського моря, тонн	11 806 110	11 313 931	10 677 104	10 448 481	10 328 818	11 628 374
Російська сира нафта з портів Балтійського моря до портів ЄС і STS*, тонн	828 519	655 615	496 689	431 524	377 194	560 383
Російська сира нафта з портів Балтійського моря до портів поза ЄС, тонн	10 977 591	10 658 316	10 180 415	10 016 957	9 951 624	11 067 991
Загальний експорт Росії нафтопродуктів з портів Балтійського моря, тонн	3 731 761	2 467 673	3 306 525	2 862 773	2 639 950	2 707 343
Російські нафтопродукти з портів Балтійського моря в порти ЄС і STS*, тонн	877 976	396 243	431 203	168 974	227 072	517 858
Російські нафтопродукти з портів Балтійського моря в порти поза ЄС, тонн	2 853 785	2 071 430	2 875 322	2 693 799	2 412 878	2 189 485
Загальний експорт російської нафти з портів Чорного моря, тонн	4 066 358	3 498 137	4 135 544	3 385 130	4 203 250	3 462 318
Російська сира нафта з чорноморських портів до портів ЄС і STS, тонн	199 352	157 327	275 850	580 047	897 066	636 059
Російська сира нафта з чорноморських портів до портів поза ЄС, тонн	3 867 006	3 340 810	3 859 694	2 805 083	3 306 184	2 826 259

Продовження Табл. 6

Місце, тонн	04/2024	05/2024	06/2024	07/2024	08/2024	09/2024
Загальний експорт Росії нафтопродуктів з чорноморських портів, тонн	3 612 444	3 615 522	3 560 657	3 643 826	3 557 900	3 758 475
Нафтопродукти Росії з чорноморських портів до портів ЄС і STS, тонн	869 882	549 518	454 546	637 442	578 701	823 089
Нафтопродукти Росії з чорноморських портів до портів не в ЄС, тонн	2 742 562	3 066 004	3 106 111	3 006 384	2 979 199	2 935 386

**тут і далі STS (з англ. ship-to-ship) – операції з перевалки нафти у морі борт-у-борт*

Статистика нашого моніторингу беззаперечно свідчить, що значна кількість сирої нафти та нафтопродуктів РФ з портів Балтійського та Чорного морів потрапляє на рейдові перевалки біля узбережжя країн ЄС, а іноді навіть безпосередньо до портів ЄС на пряме порушення ембарго.

Всього за 6 місяців (квітень-вересень) 2024 року на рейдові перевалки та безпосередньо до кількох портів країн ЄС було доставлено близько 6,2 млн. тонн сирої нафти (7,1% загальних обсягів) та 6,5 млн. тонн нафтопродуктів (16,6% загальних обсягів).

Табл. 7

Місце, тонн	04/2024	05/2024	06/2024	07/2024	08/2024	09/2024
Загальний експорт сирої нафти Росії з портів Чорного і Балтійського морів, тонн	15 872 468	14 812 068	14 812 648	14 532 068	15 090 692	88 953 555
Російська сира нафта з портів Чорного та Балтійського морів до портів ЄС і STS, тонн	1 027 871	812 942	772 539	1 475 767	1 196 442	6 297 132 (7,1%)
Загальний експорт Росії нафтопродуктів з портів Чорного і Балтійського морів, тонн	7 344 205	6 083 195	6 867 182	6 197 850	6 465 818	39 464 849
Нафтопродукти Росії з портів Чорного і Балтійського морів до портів ЄС і STS, тонн	1 747 858	945 761	885 749	805 773	1 340 947	6 532 504 (16,6%)

Практичні кроки щодо зменшення обсягів морських перевезень російської сирої нафти та нафтопродуктів

Крок 1.

ЄС (або коаліція країн-членів ЄС та НАТО, розташованих в басейнах Балтійського та Чорного морів) має оголосити «особливий період» стосовно застосування та/або тимчасового припинення дії окремих норм міжнародного морського права та міжнародних угод, що стосуються свободи судноплавства,

свободи проходу та транзиту тощо до завершення російської агресії.

Оскільки міжнародне морське право, зокрема Конвенція ООН з морського права, де-факто є «правом мирного часу», впливати в його рамках на вказані процеси неможливо. Тому в основі заходів, що мають бути розроблені, треба покласти

принцип «особливого періоду», під час дії якого країни-партнери та союзники могли б офіційно запроваджувати дії та заходи, що можуть не повністю відповідати правовим нормам морського «права мирного часу».

Крок 2.

ЄС має категорично заборонити всім судновласникам з країн ЄС перевозити російську нафту та нафтопродукти з портів РФ. Це дозволить швидко зменшити на 30% відповідні обсяги і створить на деякий час для РФ дефіцит танкерного флоту.

Крок 3.

ЄС має посилити та зробити однозначним формулювання санкційного режиму щодо категоричної заборони всім портам країн ЄС приймати танкери з нафтою та нафтопродуктами, що були завантажені на борт на рейдових перевалках. Це дозволить швидко скоротити обсяги російської нафти та нафтопродуктів, що потрапляють до країн ЄС на порушення ембарго, ще до 10%.

Таких районів існує вісім:

- 2 – поблизу середземноморського узбережжя Північної Африки – Марокко
- 1 – на південь від Лаконійської затоки біля острова Kúthira – Греція/ЄС
- 1 – на південь від острова Хіос – Греція/ЄС
- 1 – на південь від острова Лесбос – Греція/ЄС
- 1 – біля узбережжя Мальти – Мальта/ЄС
- 1 – біля входу до Суецької протоки – Єгипет
- 1 – неподалік порту Хайфа – Ізраїль

Крок 4.

ЄС (або коаліція країн-членів ЄС та НАТО, розташованих в басейні Балтійського моря) має швидко включити до санкційних списків ВСІ танкери, що були зафіксовані за останні 6 місяців при перевезенні російської сирої нафти та нафтопродуктів. Ці санкції мають забороняти користування не тільки територіальним морем, портами, стоянками, але й лоцманськими та іншими морськими послугами в країнах ЄС. Навіть початок цього процесу буде мати величезний вплив на судновласників танкерів.

Крок 5.

ЄС (або хоча б коаліція країн-членів ЄС та НАТО, що розташовані на берегах Балтійського моря) має тимчасово запровадити обов'язкову лоцманську проводку в Данських протоках, що сполучають Балтійське та Північне моря. Заборона користування лоцманськими та іншими морськими послугами для підсанкційних суден створить надійний замок на єдиному шляху з російських портів Балтики танкерам з «кривавою нафтою».

Крок 6

Одночасно з опрацюванням цих пропозицій мають бути проведені експертні обговорення з фахівцями щодо можливого впливу цих заходів на світові ціни на нафту, а також заходи для компенсації контрзаходів РФ для розкручування спіралі світових цін.

Горюнова Євгенія,

Експертка Центру глобалістики «Стратегія XXI»

Соціальні зміни в тимчасово окупованому Криму на тлі повномасштабної російської агресії проти України

Аналіз соціальної ситуації на півострові свідчить про те, що російські цілі в Криму з самого початку не були спрямовані на покращення життя населення. Головне завдання – перетворити Крим на потужний військовий плацдарм, а також дозволити російській еліті використовувати рекреаційні та інші потужності півострова. Кримчани в цій конфігурації виступають лише обслуговуючим персоналом для реалізації російських амбіцій.

Однією з головних обіцянок Кремля в процесі окупації Криму було покращення матеріально-го становища населення, що було підтримано певною частиною кримчан. На той час різниця в доходах між мешканцями півострова і сусідніх регіонів росії була доволі суттєвою: середня зарплата в Криму в 2013 р. складала 2850 грн (\$356), в Севастополі – 3114 (\$390). Водночас середня зарплата в Краснодарі була вдвічі вище – 24062 руб (\$752). Зарплати в Москві та Петербурзі кримчанам здавалися «космічними» – \$1500-2000. Російські «емісари», які регулярно приїжджали на півострів наприкінці лютого-початку березня 2014 р., обіцяли аналогічні доходи кримчанам. Достатньо пригадати візит одіозного лідера ЛДПР В. Жириновського 28 лютого 2014 р. у Севастополь, де він разом з обіцянками фінансової допомоги роздавав містянам гроші під радісні вигуки натовпу.

У перші роки після російської окупації низка кримчан дійсно відчула певне збільшення доходів, але не через «великі російські зарплати та пенсії», а через різницю в курсі, яку застосували для перерахунку гривень на рублі – 3–3,8. Крім того, Україна продовжувала забезпечувати Крим товарами, ціни на які залишалися нижчими, ніж російські. Зазначимо, що в доларовому еквіваленті рівень російських зарплат у той час не перевищував доокупаційні показники. Так, середня зарплата в 2015 р. в «РК» (назва АРК після окупації – курсив мій) складає 22 440 рублів (\$367), в 2016 р. – 24 140 рублів (\$360).

Але з 2015 р. ціни в Криму починають суттєво зростати: російські товари замінюють українські, а після припинення торгівлі з тимчасово окупованим Кримом внаслідок «громадянської блокади», українських продуктів майже не залишається на півострові. Отже, протягом кількох років основний продуктовий набір подорожчав в 1,68 раза, в 2017 р. – ще на 75 %. «Індекс борщу» зростає у півтора раза, а у 2017 р. – ще на 64 % [1]. Вже за кілька років кримчани зрозуміли, що їх доходи фактично не зросли, бо усі підвищення одночасно «з'їдала» інфляція та суттєве підвищення комунальних тарифів, які в росії були значно вищі, ніж в Криму.

Зростання комунальних тарифів на півострові розпочинається вже з січня 2015 р. і мало закінчитися у 2017 р. доведенням кримських тарифів до середньоросійського рівня. Але цей процес затягується до 2019 р.: двічі на рік (у січні та липні) тарифи зростали на 10-15% (щорічно на 20-30% на різні послуги). Після короткої перерви у 2021 р. підвищення знову повертається, а у 2023 р. тарифи підіймали три рази за рік – на декілька відсотків кожного разу, щоб це було не так помітно для споживачів. Влітку 2024 р. тарифи знову зростають – в середньому на 9-13%. Отже, за часи окупації тарифи в Криму подорожчали приблизно на 160%.

Ціни на споживчі товари зростали не так рівномірно. Наприклад, вартість продуктового набору до 2020 р. зростає майже на третину.

Однак, за спостереженнями кримчан, на деякі товари ціни зросли ще більше. Журналісти фєодосійського видання «Кафа» на початку 2022 р. підраховали, що звичайний набір продуктів за місяць подорожчав на 10%, за рік – на 46%, за вісім років – на 189% [2].

Водночас, темпи зростання зарплат не встигали за ростом цін. Протягом 2017–19 рр. зарплати кримчан зростають до \$450–500, а з 2020 р. вони фактично зрівнялися з середньою українською зарплатою.

Ситуація не змінилася й в наступні роки. Так, середня зарплата вчителів в Севастополі – понад 46 тис. руб. Але на сайтах працевлаштування пропозиції зовсім інші – 23,8 тис. руб. Модальна зарплата (та, що найчастіше зустрічається) – 16 тис. руб. Тобто, переважна більшість вчителів в місті отримає зарплату в три рази менше, ніж задекларована середня.

Отже, якщо середня зарплата в Криму в 2023 р. складає 47,3 тис. руб., то медіанна вже 30,5 тис. рублів (на третину менше). За даними окупаційного Кримстату, доходи в межах 27–45 тис. ру-

Рис. 1. Динаміка зростання середньої заробітної плати на материковій Україні та в окупованому Криму в \$ (за даними Держстату України та окупаційної статистики)

Отже, протягом 2014–2023 рр. середні зарплати кримчан зросли в 2,1 раза в рублях та тільки на 30% у доларовому еквіваленті (за останні три роки це зростання на рівні 3% у доларах). Зарплата севастопольців за майже десять років зросли в 1,9 раза, але останнім часом у доларовому еквіваленті навіть знизилася на 3%. Однак середня зарплата не відображає реальної ситуації з доходами населення. За інформацією українських експертів, які провели моніторинг кримських форумів щодо рівня заробітної плати в 2016–17 рр., середній рівень зарплат тоді коливався в межах 10–15 тисяч рублів (в півтора-два рази менше офіційних даних) [3]. Відповідно, у 2017 р. майже 50 % кримчан зазначали, що їм вистачає грошей лише на необхідні речі (їжу, щоденні витрати) [4].

блів (\$300–500) отримає 30% кримчан, понад 45 тис. – 11%, понад 60 тисяч – 9,6%.

Аналогічна картина в Севастополі: при середній зарплаті в 47,6 тис. руб, медіанна – 36,2 тис., яку також отримає приблизно третина працівників. Але в місті інша картина з вищими доходами: понад 45 тис. має 14,3%, понад 60 тис. – 16%. Це обумовлено значною кількістю чиновників федерального рівня та високою часткою підприємств ВПК в структурі міської економіки, які мають більші зарплати.

Зазначимо також, що в Севастополі найбільші зарплати зафіксовані не тільки в фінансовій сфері, що є традиційним, але й на виробничих підприємствах, які входять до складу російського ВПК. Це свідчить про зростання замов-

У ФОКУСІ: КРИМ

лень для них з початком повномасштабної війни проти України. Російський очільник «РК» С. Аксьонов влітку 2023 р. зазначає, що оборонні підприємства наростили випуск продукції за півроку в 3,5 раза [5].

Аналізуючи зростання доходів кримчан, слід зазначити цікаву тенденцію: протягом 2019-2021 рр. зарплати зростали доволі повільно (на 4-5% на рік). Перше більш суттєве підвищення було в 2021 р. (на тлі пандемії COVID-19), а друге (одразу на 11%) в 2023 р. – на тлі російської агресії проти України. Це, насамперед, свідчить про підвищення зарплат в деяких галузях, необхідних для ведення війни, а також може демонструвати певний дефіцит кадрів, які намагаються привабити більшим рівнем зарплат. У 2023 р. майже зникає різниця між середньою зарплатою в «РК» та Севастополі – вона складає лише 313 руб. (раніше відрізнялася приблизно на 2 тис.) [6], що, скоріш за все, сигналізує про наявність економічних проблем в місті.

Ситуація з пенсійним забезпеченням виглядає аналогічним чином. Серед 548,8 тис. кримських пенсіонерів переважна частина отримує пенсію за віком, розмір якої також зростає протягом

2020-24 рр. на чверть з 14 до 19,4 тис. рублів (\$194-214). Середній розмір пенсії в Криму – 18 тис. руб. (майже \$200). Пенсії державних службовців перевищують розмір середньої пенсії на 36% [7].

Севастопольські пенсіонери (їхня загальна кількість 113 тис.) мають краще пенсійне забезпечення. Середня пенсія в місті на 9% вище, ніж в Криму (19,6 тис. руб. або \$216), що обумовлено значним відсотком військових пенсіонерів.

Якщо рівень зарплат на півострові починає зростати на 10-12% з 2022 р., то зростання середнього розміру пенсій розпочинається у 2023 р. Отже, за два останні роки середній розмір пенсії в Криму зростає на 17-18%, що пов'язане як з розв'язаною рф війною проти України, так і з черговими «виборами путіна». Усе це вимагає забезпечення підтримки з боку «ядерного електорату», який Кремль намагається купити.

Аналізуючи доходи кримчан загалом, маємо цікаві факти. По-перше, майже половина кримчан має доходи до 27 тис. рублів (48,9%); доходи в межах медіанної зарплати – 30,6%; вище 45 тис. – 20,5%. У Севастополі, відповідно, доходи

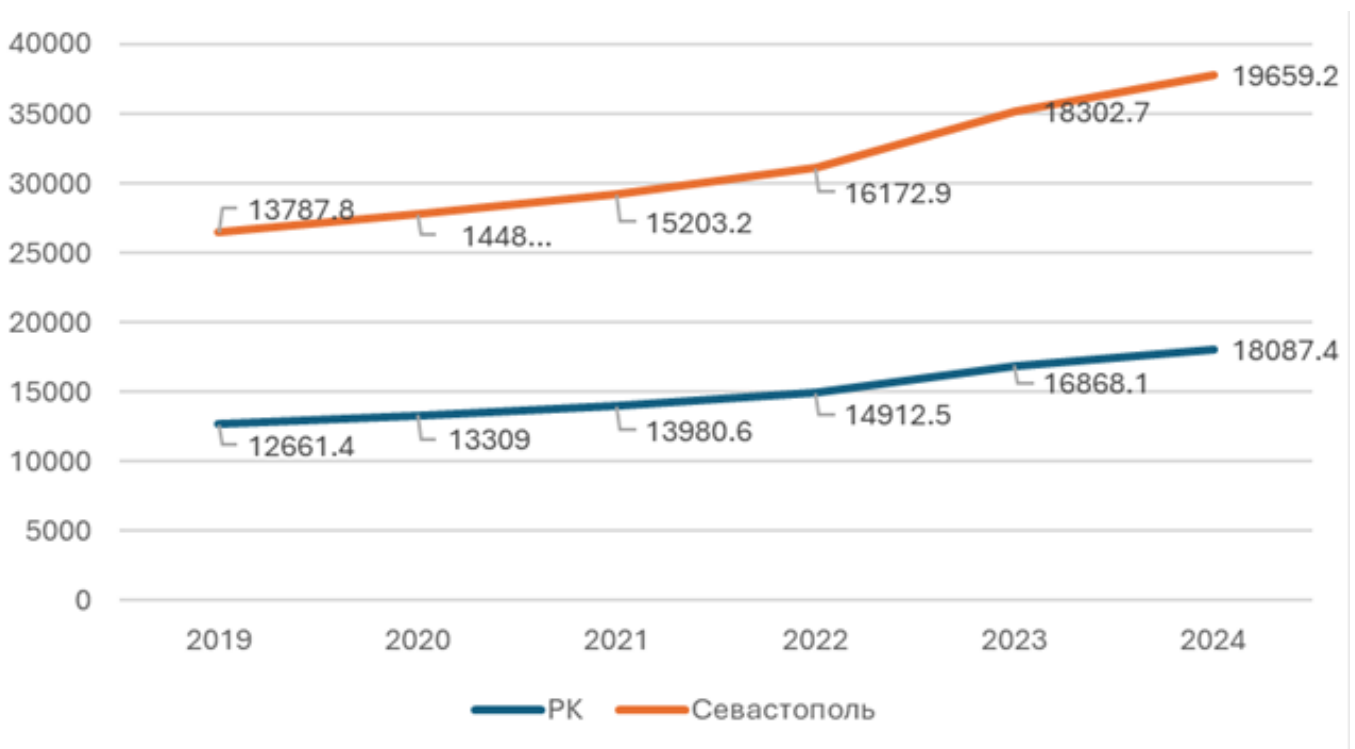

Рис. 2. Пенсійне забезпечення мешканців Криму та Севастополя протягом 2019-24 рр. (в рублях)

до 27 тис. руб. – 36,9%; доходи в межах медіанної зарплати – 32,9%, вище 45 тис. – 30,2%.

Отже, в «РК» майже половина населення має доходи нижче медіанної зарплати. У Севастополі картина більш пропорційна, але когорта людей з високими доходами на 10% вищі, ніж загалом по Криму. Зазначимо, що останніми роками обсяг когорти з найвищими доходами суттєво збільшується. Так, у Севастополі в 2021 р. – одразу на 40%, у 2022 р. – на 24%, у 2023 р. – ще на 25% (загалом в 3 рази) [8]. У «РК» майже аналогічна ситуація: фіксуємо зростання когорти найбагатших на 45% у 2021 р., на 26% – у 2022 р., на 28% – у 2023 р. (загалом – в 3,5 рази) [9]. Водночас, когорта з доходами в рамках медіанної зарплати в «РК» зростає на третину, у Севастополі – на 13%.

Отже, за часи окупації в Криму зростає соціальна диференціація населення: Індекс Джіні поступово підвищується з 0,308 у 2015 р. до 0,342 в 2021 р. в «РК», та з 0,337 до 0,343 – в Севастополі. За останні два роки офіційна статистика фіксує його зменшення. Але окупаційна влада розуміє, що такий розподіл доходів викликає суттєве незадоволення кримчан. Саме тому в «Програмі розвитку Криму до 2036 р». одним з пріоритетних завдань визначено зниження Індексу Джіні до 0,307 – тобто до рівня 2013 р.

Таким чином, росія не змогла реалізувати один з головних запитів кримчан на соціальну справедливість, яку вони очікували від Москви, сприймаючи сучасну Росію як продовження СРСР. Але з'ясувалося, що від радянської моделі залишалася тільки певна атрибутка на кшталт мелодії до державного гімну і система переслідувань за нелояльність до режиму. Найскоріше про це дізналися мешканці Севастополя, частина з яких мріяла про «повернення до рідної гавані». Під час подій 2014 р. вони відчували певну суб'єктивність, обираючи «народного мера», і сподівалися на те, що російська влада буде враховувати їхні інтереси. Після перших підвищень комунальних тарифів та стрибків цін севастопольські пенсіонери почали виходити на акції протесту під гаслами «Ми не живемо – ми виживаємо», що перекреслювало їхні мрії про рівень матеріального забезпечення в рф. Місцева влада діяла доволі рішуче: спочатку мітингувальників відправили подалі від центру міста, а далі – просто заборонили протести під різними приводами.

Класичним прикладом ставлення російської влади до проблем кримчан стає звернення місцевих пенсіонерок до тодішнього прем'єр-міністра РФ Д. Медведєва зі скаргами на низькі пенсії, яких не вистачає на життя. Його цинічна «Грошей нема, але ви тримайтеся!» шокувала навіть стійких прихильників росії.

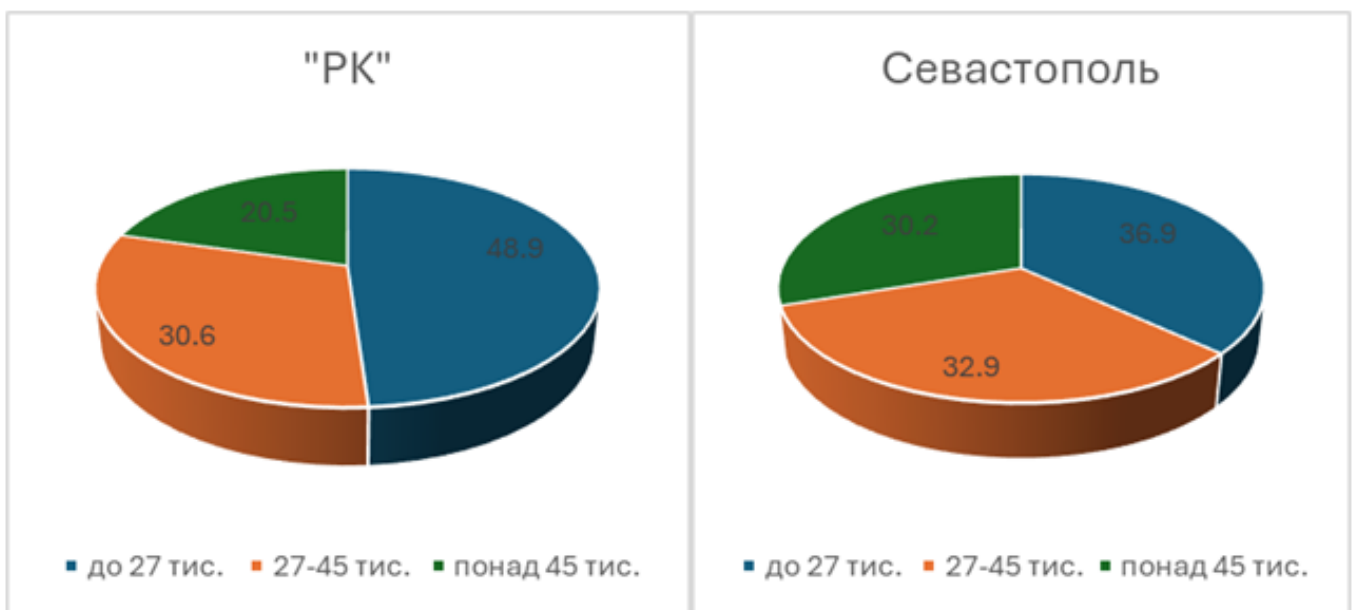

Рис. 3. Розподіл за рівнем доходів в «РК» та Севастополі, у %

Отже кримчани швидко зрозуміли, що реальних шляхів впливу на владу вони не мають. Тому їм залишилося писати коментарі чи звернення під постами в соцмережах або на сайтах певних видань, які не видаляють їх скарги.

Наприклад, один з коментаторів так оцінює ситуацію з пенсійним забезпеченням в Севастополі на сайті міського медіа ForPost. «На пенсії пенсіонерів можна і треба дивитися більш прискіпливо. Візьмемо для порівняння сучасну пенсію в 14 тисяч рублів (*за офіційними даними середня пенсія 18-19 тис., але місцеві мешканці краще обізнані в реальних пенсіях кримчан – курсив мій*). Утримання собаки в притулку – 15 тисяч, утримання ув'язненого – 33 тисячі рублів в місяць! Сумуємо: собака отримає більше ніж пенсіонер, а ув'язнений отримає вдвічі більше!», - з сарказмом зазначає севастополець.

Найбільше зростання рівня зарплат протягом останніх двох років зафіксовано в таких галузях, як: металургійне виробництво (+50% в Севастополі); виробництво металічних виробів (+26%); виробництво електричного обладнання (на 17% в Севастополі та 30% в «РК»); виробництво електроніки та оптики (31-36%); машинобудування (23-30%); ремонт машин (22-25%), а також в сфері транспорту – на чверть. Отже, як бачимо, найбільшу динаміку зростання демонструють заробітні плати в сфері ВПК. Крім того, починаючи з 2022 р. зростають зарплати інформаційній галузі (загалом на 30%), бо Кремль потребує пропагандистів для забезпечення інформаційної складової війни. Додаємо, що вперше з часів окупації суттєво зросла оплата поліграфічних робітників, що свідчить про потребу у виданні агітаційно-пропагандистських матеріалів. Але в деяких сферах фіксуємо навіть зниження зарплат. Так, у Севастополі зарплати в сфері освіти та наукової діяльності знизилися на 17%, у кримських фармацевтів – на 23% тощо [10].

Таким чином, суттєве зростання зарплат характерно лише для тих галузей, які необхідні для ведення війни. Але така диспропорція дозволяє демонструвати зростання зарплат на півострові загалом. Отже, на папері матеріальне становище кримчан покращується, але в реальному житті

все виглядає зовсім по-іншому. Ціни на товари та послуги в Криму зростають дуже швидко: за словами місцевих мешканців, вони вже такі, як в Москві, хоча зарплати кримчан відстають від московських в 3 рази.

Оскільки російська статистика звикла «гратися» з цифрами, реальний рівень інфляції не відповідає дійсності. Але рівень матеріального добробуту кримчан можемо проаналізувати за допомогою їхнього рівня купівельної спроможності, який знижується. Так, у 2022 р. кримчани могли собі дозволити купити: соняшникової олії та борошна – на 9% менше, масла – на 20%, рису – на 23%, гречки – на 58% менше, ніж в 2018 р. Ще гірша ситуація в Севастополі, де суттєво подорожчали майже усі продукти. Як наслідок, севастопольці могли купити: риби – на 13% менше, цукру – на 14%, м'яса та яєць – на 16%, молока – на 17%, борошна – на 20%, масла – на 30%, гречки – на 52%. Відповідно, незважаючи на звіти російської влади Криму про «суцільне покращення» життя кримчан, 45% своїх доходів вони витрачають на їжу, 30% – на непродуктові товари та 22% – на послуги [11]. Не дивно, що за рівнем купівельного попиту окупована АРК знаходиться на 74 позиції в російських рейтингах.

У 2020 р. рахункова палата рф визнала, що коштом федеральної цільової програми з бюджетом в понад трильйон рублів, не вдалося «довести рівень життя кримчан до середньоросійського показника та усунути диспропорції в регіональному розвитку». Середня зарплата на півострові на 36% відстає від середньоросійської, на 22% – від зарплати в сусідньому Краснодарі та на 11% – від середньої зарплати в Південному федеральному окрузі.

Аналіз витрат ФЦП свідчить, що на соціальну сферу було заплановано тільки 10% (левова частина – на реалізацію інфраструктурних проєктів, як міст через Керченську протоку, будівництво траси «Таврида», енергомист та газогін з території рф тощо). Соціальна сфера фінансувалася за залишковим принципом. Переважно гроші було спрямовано на будівництво дитячих садочків та шкіл (велика кількість переселенців із росії спричинила суттєвий дефіцит місць у них),

У ФОКУСІ: КРИМ

будівництво медичного центру біля Сімферополя на базі обласної лікарні ім. Семашка, нової лікарні в Ялті та модернізації низки медичних закладів. Але у Севастополі лікарню швидкої допомоги будують з 2016 р. – за цей час зроблено лише 10 % робіт. І це далеко не поодинокий випадок – аналогічна доля спіткала й очисні в Севастополі та Коктебелі, які є конче потрібними, але з різних причин будівництво затягується.

Важливим соціальним показником є суттєве зменшення народжуваності в Криму останнім часом – у порівнянні з 2013 р. кількість народжених скоротилася на 34% в Криму (у 2023 р. – 15 796 немовлят проти понад 24 тис. у 2013 рр.). Протягом останніх трьох років народжуваність зменшилася на 13%. У Севастополі падіння не таке стрімке – скорочення за 10 років на 11%.

У поєднанні зі зростанням рівня смертності це створює серйозні демографічні проблеми для півострова: коефіцієнт природного приросту є від’ємним і останніми роками коливається в межах мінус 5-6 в «РК» (у 2013 р. мінус 1,5) та мінус 4-5 в Севастополі (у 2013 р. – мінус 2,2).

Але, попри таке стрімке падіння народжуваності та масштабне, за звітами, будівництво і рекон-

струкцію дитячих садочків (163 за 10 років), кількість дітей, охоплених дошкільною освітою в «РК» зросла тільки на 15,7% (з 50 до 65,7%). У Севастополі інша ситуація: у 2013 р. дошкільною освітою в місті було охоплено 68% дітей, у 2022 р. – 65,3% [12]. Протягом 2022-2023 рр. спостерігаємо зменшення кількості дітей, які відвідують садочки на 3% в «РК» і одразу на 11% в Севастополі. Це може бути пов’язано як із зменшенням народжуваності, так і з від’їздом родин російських силовиків і чиновників з Криму на тлі успішних ударів ЗСУ по військових базах рф на півострові.

Окупація суттєво вплинула на медичне обслуговування кримчан: кількість медперсоналу в Криму поступово скорочується: якщо у 2013 р. в АРК працювало 9121 лікар, то у 2017 р. – 8444. З 2021 р. ситуація покращується, але вже за рік кількість лікарів в «РК» знову зменшується, як і кількість середнього медичного персоналу [13].

У Севастополі ситуація ще гірша: кількість населення, за офіційними даними, зросла на третину (за неофіційними – удвічі), а число лікарів – тільки на 24%, медичного персоналу – на 11%. Складна ситуація з лікарняними ліжками в місті: до окупації їх було 3380 (88 на 10 тис.), у 2023 р.

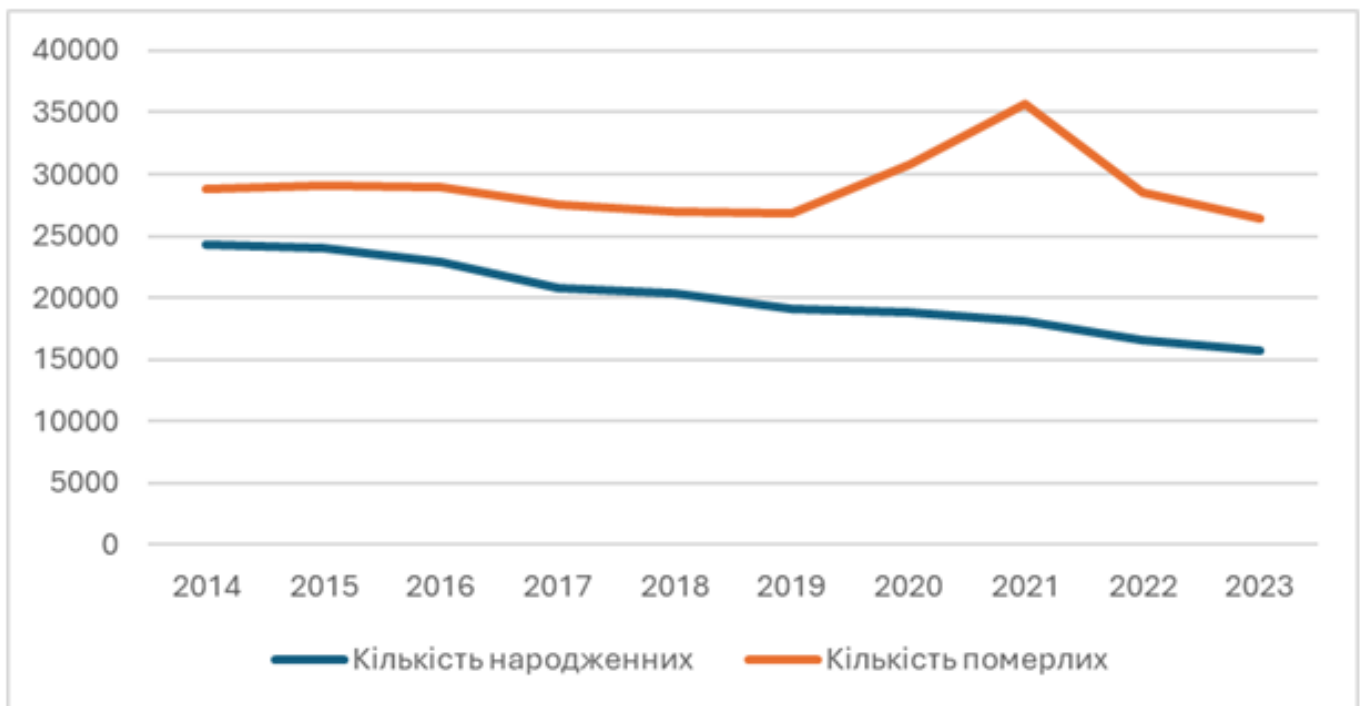

Рис. 4. Динаміка народжуваності та смертності в «РК» (2014-2023)

– 3364 (60 на 10 тисяч) [14]. І це розрахунки офіційної статистики. Якщо ж брати до уваги більш реальну чисельність населення, то кількість лікарняних ліжок буде ще меншою: близько 50 на 10 тис., а кількість лікарів – 362 на 100 тис. (до окупації – 500).

Через такий стан міської медицини севастопольці постійно скаржаться на якість медичного обслуговування та неможливість отримати медичні послуги вчасно. Наведемо приклад з історією жінки, яка у травні 2024 р. звернулася до хірурга з біллю в коліні. Лікар виписав знеболювальні та БАДи, а також направлення на рентген наприкінці червня. «В нас до такого ступеня скотилася медицина, що рентген треба чекати більше як місяць?» – ставить риторичне питання жінка, розповідаючи про ситуацію місцевому медіа. Коментатори під її історією додають, що це не поодинокий випадок, а системні речі. «Два-три тижні чекати рентгену – це типова ситуація. А для УЗД – стандартне очікування біля місяця. Половина гарних лікарів з державного сектора Севастополя втекли. Ті, які залишилися, виживають важко – і морально, і фізично», – зазначає один з коментаторів. Інший виносить вердикт системі охорони здоров'я: «Севастопольська медицина знаходиться в місці, на якому сидить севастопольська «обрана» влада. При чому з кожним роком, вона зростає як на дріжджах...».

Станом на 1 березня 2024 р. в місті не вистачало 190 лікарів (переважно терапевтів та педіатрів, а також неврологів та анестезіологів) і 177 працівників середнього медперсоналу. В тимчасово окупованій АРК аналогічна проблема: не вистачає 500 лікарів і 1000 працівників середнього медичного персоналу.

На тлі російської війни проти України кримські медзаклади починають використовувати для розміщення поранених російських військових. Ще у 2022 р. для російських військових виділили відділення в міській лікарні Сак і повністю віддали відремонтовану лікарню в Севастополі (імені Даші Севастопольської). За інформацією кримської правозахисної організації «Крим SOS», нещодавно побудований медичний центр

ім. Семашка (біля Сімферополя) також віддали російським військовим [15]. В умовах дефіциту лікарняних ліжок і медичних працівників, це створює нові проблеми для місцевих мешканців, які втрачають можливість отримання будь-якої медичної допомоги.

Серйозною проблемою для кримчан стає отримання безкоштовних лікарських препаратів і, взагалі, купівля ліків, кількість яких стрімко зменшується. Першочергово препарати отримують поранені російські військові, а цивільним віддають те, що залишилося. В умовах зменшення фінансування кримчани не можуть отримати пільгові препарати – особливо серйозною є ця проблема для онкохворих і діабетиків, про що кримчани повідомляють в соцмережах.

«Сімферопольський район. Ліків для діабетиків немає. На моє звернення включають дурня – звертаюсь в мінздрав, відправляють в поліклініку», – пише кримчанин. Його підтримує інша мешканка півострова, яка зазначає, що «ліків для пільговиків у Сімферополі немає». «Знеболювальні за гроші. Зовсім вже сором втратили. А люди їдуть з Євпаторії у пошуках ліків», – резюмує жінка. І таких коментарів сотні [16].

Отже, незважаючи на рекордні інвестиції, вкладені в економіку Криму (понад 1,7 трлн рублів), російська влада не змогла розв'язати ключових соціальних проблем. Відповідно, у російських рейтингах «РК» та Севастополь займають, як правило, останні позиції.

Так, в загальному рейтингу російських регіонів 2022 р. (від РІА Новости) обидві «суб'єкти» (Севастополь та «РК») знаходяться в останній третині списку, відповідно, на 66 та 69 місцях. Тобто на рівні таких російських регіонів, як Амурська область, Алтайський край тощо. Сусідні з Кримом південні регіони РФ мають значно кращі показники: Краснодарський край – 9 місце, Ростовська область – 15, Ставропольський край – 39.

За рівнем доходів населення ситуація ще гірша: «РК» займає 77 місце, а Севастополь, 59 місце. Зазначимо, що гірше, ніж в Криму, ситуація в та-

ких російських регіонах, як Карачаєво-Черкесія, Калмикія та Інгушетія. За рівнем добробуту родин – також передостанні позиції: 75-та для Криму та 76-та – для Севастополя.

Цікавим є прогнозний рейтинг щодо того, коли мешканці російських регіонів будуть отримувати зарплату в 100 тис. руб (близько \$1000 зараз). Отже, понад половина кримчан зможе отримувати таку зарплату не раніше ніж через 11 років, дві третини – через 15. У Севастополі показники майже аналогічні – через 11,6 та 16 років, відповідно. Це знову забезпечує останні позиції в рейтингу – 77-му для «РК» та 79-ту для Севастополя.

Окупаційна влада півострова хизується зростанням темпів вводу житла. Дійсно, за цим показником Севастополь займає 17 місце, а «РК» – 42. Але за рівнем доступності житла для місцевих мешканців обидва «суб'єкти» – на останніх позиціях («РК» – 82, Севастополь – 84). Дійсно, житло в Криму недоступно для місцевих мешканців, його могли купувати тільки росіяни. Однак, у 2024 р. фіксується зниження іпотечного кредитування на півострові на 60%, що свідчить про втрату інтересу росіян до кримські нерухомості.

Не краща ситуація з рівнем доступності автомобіля: у Севастополі тільки 2,2% містян можуть купити в кредит авто вартістю до 2,6 млн руб. (менше ніж \$30 тис.); 9,4% - до 1 млн руб. (\$11 тис.). У «РК» показники ще гірші: 1,7% та 7,8, відповідно. У російських рейтингах це, відповідно, 68-ма та 77-ма позиції.

Нарешті, у загальному рейтингу якості життя Крим, незважаючи на свої унікальні кліматичні переваги і курортний статус, займає тільки 45-те місце, поступаючись таким російським регіонам як Калузька область (12), Тульська (17), Липецька (18) або Курська (24). Сусідній з Кримом Краснодарський край в п'ятірці лідерів (4) [17].

Усе це впливає на настрої кримчан, які за 10 років не отримали обіцяного. Ба більше, становище багатьох з них погіршилося, але вони

побоюються говорити про це публічно. Хоча деякі все ж розповідають. Так, мешканка Севастополя жаліється, що на її зарплату вона не може собі нічого дозволити: грошей вистачає тільки на їжу та саме необхідне. «При Україні я могла подорожувати, значно більше купувати. А зараз зарплати маленькі, а ціни – московські», – розповідає вона. Кримський пенсіонер скаржитися на високі ціни на ліки, через що грошей від пенсії майже не залишається. Якби не страх перед переслідуваннями з боку російської влади, таких коментарів було б набагато більше. Бо в приватних бесідах кримчани висловлюють багато претензій до російської влади, розповідаючи про погіршення свого матеріального становища.

Отже, аналіз соціальної ситуації на півострові свідчить про те, що російські цілі в Криму з самого початку не були спрямовані на покращення життя населення – це стає невеликим побічним ефектом реалізації ФЦП у деяких галузях. Головне завдання – перетворити Крим на потужний військовий плацдарм, а також дозволити російській еліті використовувати рекреаційні та інші потужності півострова. Кримчани в цій конфігурації виступають лише обслуговуючим персоналом для реалізації російських амбіцій.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну в 2022 р. тільки загостило існуючі соціальні проблеми на півострові, продемонструвавши мешканцям півострова їхнє реальне місце в російській соціальній системі, де люди виступають лише інструментом для реалізації геополітичних амбіцій кремля.

Список використаних джерел:

1. «Сіра зона». Кримський півострів: чотири роки окупації. К., 2018. С.52-53.
2. Цены на рынке Феодосии. URL: https://kafanews.com/novosti/186243/tseny-na-rynke-feodosii-kapusta-kak-rvanulavverkh_2022-02-13
3. «Сіра зона». Кримський півострів: чотири роки окупації. К., 2018. С. 52.
4. Sasse, Gwendolyn. Terra incognita. The public mood in Crimea, ZOIS Report 3/2017. P.10-14.

У ФОКУСІ: КРИМ

5. Крымская «оборонка» в 3,5 раза нарастила выпуск продукции. РИА Новости. 14.06.2023.
6. За даними окупаційного Кримстату
7. За даними окупаційного Кримстату
8. Статистический сборник «Севастополь в цифрах 2023». С., 2024. С. 62.
9. Статистический сборник «Республика Крым в цифрах 2023», 2024. С. 75.
10. За даними окупаційного Кримстату
11. За даними окупаційного Кримстату
12. Статистический сборник «Севастополь в цифрах 2023», 2024; Статистический сборник «Республика Крым в цифрах 2023», 2024
13. Статистический сборник «Республика Крым в цифрах 2023»., 2024
14. Статистический сборник «Севастополь в цифрах 2023». С., 2024
15. КрымSOS: больницу в оккупированном Симферополе отдали под нужды военных рф. 21.06.2023. URL: <https://krymsos.com/ru/krymsos-likarnyu-v-okupovanomu-simferopoli-viddaly-pid-potreby-vijskovyh-rf/>
16. Война не лечит. В Крыму наблюдают нехватку медперсонала и лекарств. Крим.Репалії. 13.02.2024. URL: <https://ru.krymr.com/a/krym-nablyudayut-nekhvatku-medpersonalalekarstv/32818288.h>
17. Усі рейтинги з порталу Рейтинг РІА Новости

Поступ хижака: розвідувальні можливості КНР

Протягом останніх двадцяти років Китай значно розширив свої розвідувальні можливості. Серед китайських організацій, які займаються шпигуванням є урядові агенції, НВАК, держпідприємства, приватні компанії, індивідуальні громадяни, та понад 35 університетів, котрі підпорядковуються Державному управлінню оборонної науки, техніки та промисловості. Департамент роботи Об'єднаного фронту ЦК КПК, Офіс зв'язків Політичного департаменту НВАК, що націлені на Тайвань, також займаються збиранням інформації. Можна говорити про своєрідний гібрид доволі екстенсивного виду розвідки через залучення широких верств громадян до збору даних і витончених методів кіберборотьби. Слід уважно спостерігати за діяльністю китайських технологічних компаній типу *Huawei* та *ZTE*, які мають можливість таємно отримувати доступ до конфіденційної та особистої інформації в системах та обладнанні, які вони обслуговують та продають, їхніх філій чи лобістів. Вважаємо, що потрібно так само уважно спостерігати за лобі КНР в українському Парламенті та Уряді.

1. Загальний опис розвідувальних агенцій КНР

Головною метою Комуністичної партії Китаю (КПК) є збереження контролю та внутрішньої стабільності. Виходячи з цього, лідери КНР постійно розширюють економічну, дипломатичну і

військову присутність своєї країни на міжнародному рівні і зміцнюють позиції всередині неї. Геополітичне протистояння і певна напруженість в Азійсько-тихоокеанському регіоні зростає, відповідно, військові Китаю постійно працюють над нарощуванням сил, засобів і технологій для захисту своїх інтересів і для протидії стратегії

«ребалансування» США в регіоні. Таким чином, КПК забезпечує свою легітимність спроможністю до економічного зростання і підтриманням стабільності КНР.

ХІІ п'ятирічний план Китаю (2016-2020 рр.) передбачав посилення технологічних інновацій і соціально-економічних реформ. План «Зроблено в Китаї до 2025 року» та «Стратегія розвитку штучного інтелекту» є лише двома з кількох ініціатив, спрямованих на розширення глобального впливу Китаю та зростання економічного лідерства. Китай також прагне розширити свою м'яку силу, що видно з його проєктів розвитку в країнах Африки на південь від Сахари та в Південній Азії [1].

З метою виконання поставлених цілей Китай має розгалужені розвідувальні мережі. **Китайська розвідка кардинально відрізняється від розвідок в інших країнах світу. Її унікальність полягає в тому, що до шпигунства залучається все суспільство і кожен громадянин займається збором розвідданих [2].** Окрім того, Китай виробив унікальну систему цифрового шпигунства, за допомогою різних програм підтримки проник в галузі інформації, промислової політики, економічну і політичну сфери, академічну спільноту, виконуючи завдання для зміцнення своєї воєнної безпеки за рахунок крадіжки за рубежем технологій, ноу-хау й іншого.

Головними сферами інтересу для КНР є розвиток промисловості і крадіжка іноземних активів у формі інтелектуальної власності, технологічних розробок у промисловості і оборонній галузі, наукових відкриттів та іншого. Для цього наймаються як державні установи та організації, так і комерційні структури, індивідуальні підприємці, китайські емігранти, вітчизняні та іноземні дослідники.

Китайська шпигунська система не схожа на інші і базується на концепції «тисячі піщинок». Китай віддає перевагу замість дорогих форм шпигунства для збору даних, використовувати велику кількість аматорів, серед яких китайські підприємства, цивільні особи, науковці [3].

Кажуть, якщо пляж був би об'єктом розвідувальних дій, то китайці відправили б тисячу туристів, кожному з яких було б доручено взяти по одній піщинці. Після повернення їх би попросили витрусити рушники. Завдяки цьому китайська розвідка і уряд знали би про пісок більше, ніж будь-хто інший [4].

Розвідувальні служби КНР умовно можна розділити на цивільні та військові. Міністерство державної безпеки (МДБ або англ. Ministry of State Security (MSS)) нагадує своєрідне поєднання двох в одному – ЦРУ з ФБР, якщо порівнювати зі США, або ж відтворює систему радянського КДБ. МДБ має в особовому складі офіцерів, які виконують завдання за кордоном і всередині країни як для розвідки, так і для контррозвідки та внутрішньої безпеки.

МДБ складається з центрального міністерства, провінційних департаментів і незліченної кількості муніципальних бюро - усі вони мають можливість виконання оперативних завдань. Проте більшість їхніх зусиль спрямована на моніторинг загроз державній безпеці Китаю, в тому числі з боку іноземців, у межах їхньої юрисдикції. Такий моніторинг інформації має свої корисливі цілі – у поле зору офіцерів МДБ потрапляє чимало людей, які мають велику цінність з метою вербування після того, як їх ідентифікували і упродовж тривалого часу відстежували.

Міністерство громадської безпеки (МГБ, англ. Ministry of Public Security, MPS) є національною поліцією, яка у багатьох аспектах є дзеркальним відображенням структури і функцій Міністерства державної безпеки. Після створення МДБ у 1983 році МГБ втратило більшість своїх контррозвідувальних функцій. Ці функції перейшли до офіцерів МДБ. Сьогодні МГБ, як національна поліція КНР, завдяки збільшенню свого бюджету здійснює контроль над національними базами даних, має потужні кіберможливості і займається управлінням мережевими ресурсами відстежування становища у містах Китаю. Це дало можливість МГБ повернутися в середовище гарантування державної безпеки.

МДБ більшість своїх розвідувальних операцій

здійснює з материкового Китаю (офіцери, які займаються шпигунством, не можуть виїжджати за межі Китаю), тому багато уваги приділяється аналізу інформації з відкритих мереж і систем, отриманих внаслідок кібератак персональних даних [5]. Після визначення потенційної цілі для вербування і віднайдення способів шантажу чи зацікавлення цієї особи, представники МДБ під вигаданим ім'ям і історією починають спілкування з обраною ціллю, всіма способами намагаються зробити так, щоб ця ціль прибула до Китаю, після чого починається значно глибша робота. Одним з етапів пропрацювання об'єкта є заманити його на територію КНР. Фактично більшість працівників МДБ є невиїзними особами з території Китаю. Обмеженість розвідувальних мереж МДБ за кордоном, сягає корінням у 1970-ті роки, коли Ден Сяопін заборонив використання посад прикриття в дипломатичних місіях для шпигунства. Яскравим прикладом є Тайвань, де Китай досяг найбільшого успіху у створенні мережі інформаторів.

У Народно-визвольній армії Китаю (НВАК) розвідувальні організації підпорядковуються Генеральному штабу. Другий і Третій департаменти – китайські аналоги американських Defense Intelligence Agency (DIA) та National Security Agency (NSA) відповідно. Розвідувальні підрозділи наявні в різних структурах НВАК: Головне політичне управління розвідки та таємного впливу, штабах ВМС, ВПС, Другого артилерійського штабу НВАК, а також є Бюро технічної розвідки.

Значна частина інфраструктури військової розвідки базується в Китаї, але частина аташе з питань оборони і таємні збирачі інформації діють за кордоном, у тому числі представники підрозділів різних служб розвідки [6]. До прикладу, у березні 2022 року було повідомлено, що Тайвань затримав «відставного» капітана НВАК Жен Сяояна (Zhen Xiaojiang), який керував шпигунською мережею на території Тайваню і який втік до Сяменю (Xiamen), портового міста китайської провінції Фуцзянь, де розміщена військова частина НВАК [7]. Йому вдалося завербувати вісім високопоставлених і впливових осіб тайванської армії, зокрема генерал-майора у від-

ставці та командира військової частини з метою створення однієї з найбільших «комуністичних шпигунських мереж» на території Тайваню, до якої увійшли діючі і відставні офіцери тайванських військово-повітряних сил і армії. Жен Сяоян після отримання статусу резидента Гонконгу наприкінці 2005 року багато разів приїздив на Тайвань нібито з метою огляду історичних пам'яток чи просто у справах. Він брав активну участь у різних політичних і ділових заходах. Але головною його метою була збором інформації і отримання документів про винищувач «Фантом-2000», радіолокаційну станцію Hsinchu Leshan та інші військові цілі. У 2014 році Управління розслідувань Тайваню припинив діяльність цієї мережі, після чого розпочалися слідчі дії і судові процеси.

Загалом китайськими розвідувальними службами є [8]:

- ◇ Міністерство державної безпеки;
- ◇ Міністерство громадської безпеки і підпорядкована йому Народна збройна поліція;
- ◇ Народно-визвольна армія Китаю у складі якої:
 - Загін 61889 (в/ч 8341) – полк держохорони;
 - Головне управління Генерального штабу;
 - Другий департамент;
 - Третій департамент;
 - Четвертий департамент;
 - Головне політичне управління;
 - Відділ міжнародних зв'язків (Китайська асоціація міжнародних дружніх контактів);
 - Розвідка ВМС НВАК
 - Шостий науково-дослідний інститут ВПС НВАК
- ◇ Нове китайське інформаційне агентство (Xinhua)

1.1. Міністерство державної безпеки

Міністерство державної безпеки (МДБ) КНР (Guojia Anquan Bu [Guoanbu]; Ministry of State Security [MSS]; 国家安全部) – основна безпекова агенція, яка охоплює і цивільну розвідку.

МДБ надає перевагу вербуванню агентів на території Китаю. Потенційних агентів шукають серед всіх груп іноземців, які відвідують країну – дипломати, урядовці, науковці, журналісти, підприємці. Методи вербування досить грубі за західними стандартами. Наприклад, обіцянки звільнення з в'язниці в обмін на співпрацю. МДБ вербує агентів для шпигування за урядами їхніх країн, для спеціальних заходів впливу на користь КНР, для бізнесової розвідки та отримання заборонених технологій.

МДБ є головною розвідувальною та безпековою агенцією КНР. Міністерство відповідає за контррозвідку, зовнішню розвідку та політичну безпеку. МДБ поділено на низку бюро, що працюють в певних географічних регіонах:

Бюро №1: відповідає за збирання розвідданих та контррозвідку в Пекінському регіоні

Бюро №2: відповідає за збирання розвідданих та контррозвідку в Шанхайському регіоні

Бюро №3: відповідає за збирання розвідданих та контррозвідку в Гвандонському регіоні

Бюро №4: відповідає за збирання розвідданих та контррозвідку в регіоні Дзянсу

Бюро №5: відповідає за збирання розвідданих та контррозвідку в регіоні Джедзян

Бюро №6: відповідає за збирання розвідданих та контррозвідку в регіоні Фудзянь

Бюро №7: відповідає за збирання розвідданих та контррозвідку в регіоні Шаньдон

Бюро №8: відповідає за збирання розвідданих та контррозвідку в регіоні Хенань

Бюро №9: відповідає за збирання розвідданих та контррозвідку в регіоні Хубей

Бюро №10: відповідає за збирання розвідданих та контррозвідку в регіоні Хунань

Відомо, що МДБ має підрозділи міжнародних операцій, які займаються зовнішньою розвідкою та контррозвідкою. Ці підрозділи відповідають за збирання інформації про іноземні уряди, організації та індивідів, а також за захист китайських інтересів за кордоном і виявленні та нейтралізації дій іноземних розвідок, що загрожують Китаю.

МДБ має такі підрозділи міжнародних операцій:

- Перший департамент: відповідає за збирання зовнішніх розвідданих та контррозвідку в Азії, Європі та Америках.
- Другий департамент відповідає за збирання зовнішніх розвідданих та контррозвідку в Африці, на Близькому Сході та в Океанії.

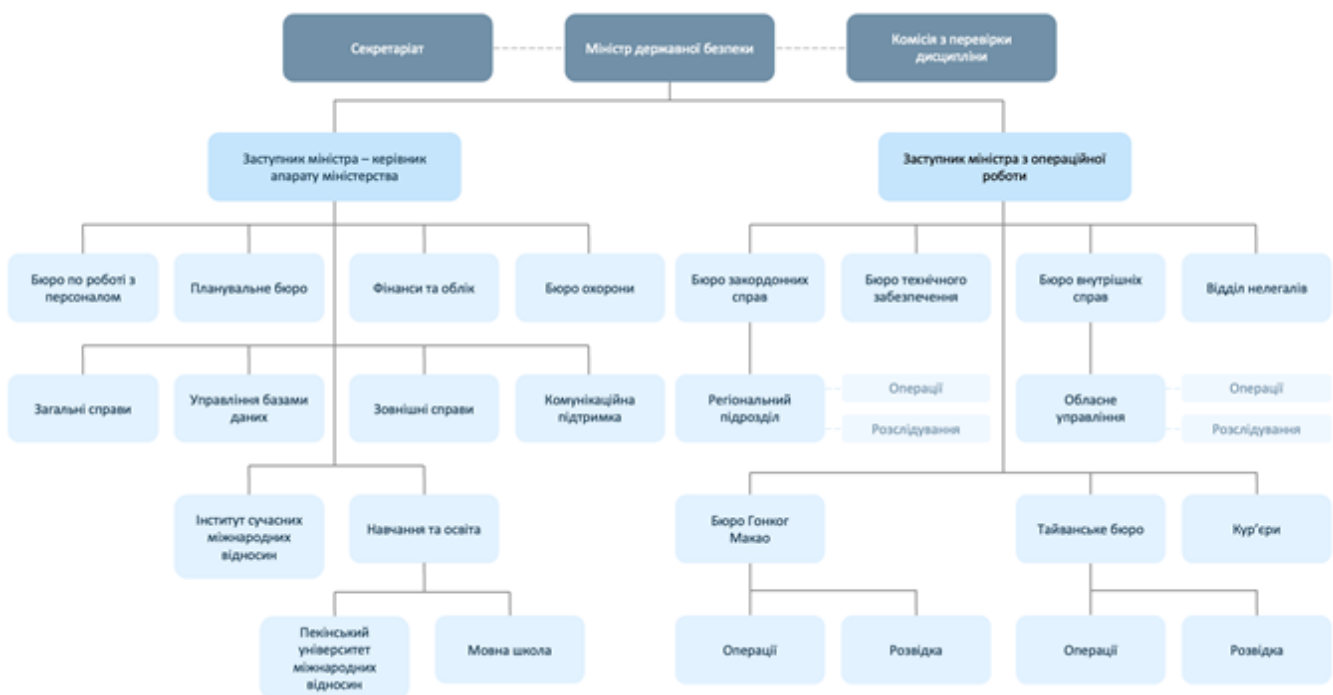

Рис. Структура Міністерства державної безпеки КНР

Джерело: https://www.sciencepolicyjournal.org/uploads/5/4/3/4/5434385/chen_jspg_v15.pdf

- Третій департамент відповідає за збирання зовнішніх розвідданих та контррозвідку в Тайвані та Гонконзі.

Варто зазначити, що МДБ переважно зосереджене на таких сферах, як політична, економічна та військова розвідка, а також на технологіях, кібербезпеці та боротьбі з тероризмом. МДБ має потужну присутність у китайських спільнотах закордоном та в країнах, де живуть і працюють громадяни Китаю, а також мережу агентів в іноземних урядах, організаціях та компаніях для збирання інформації та впливу на їхню діяльність. Операції та сфери інтересів МДБ змінюються відповідно до ситуації.

Крім регіонального поділу, МДБ має функціональний поділ відповідно до заведеної практики. Стандартна адміністративна структура урядових міністерств КНР виглядає так: бюро персоналу, бюро вивчення політики, бюро фінансів та обліку, бюро тренінгів та освіти. Відділ загальних справ відповідає за постачання, друк, бібліотеку, автопарк, житло та харчування. Секретаріат ко-

ординує розклади і скеровує інформацію. Крім цього, міністерство мусить мати оперативний департамент для виконання поточних завдань. Міністерства, які проводять галузеві дослідження, мають незалежні дослідницькі інститути. Інститут сучасних міжнародних відносин є аналітичною гілкою МДБ. Комісія з інспекції дисципліни представляє ЦК КПК у кожному міністерстві.

МДБ відряджає співробітників за кордон як під нелегальним прикриттям, так і під урядовим – Нова китайська новинна агенція Сінхуа, Асоціація дружби китайського народу з іноземними країнами, МЗС, МО, відділ роботи Об'єднаного фронту ЦК КПК, відділ міжнародних зв'язків КПК, торгові місії.

В методології оперативної роботи розвідки КНР немає нічого нового порівняно з розвідками інших країн. Проте китайці застосовують її по своєму. Для збирання інформації МДБ залучає велику кількість громадян Китаю, які живуть за кордоном або подорожують туди. Китайський

Фото: Ілюстративне фото

Джерело: <https://japan-forward.com/book-review-chinese-spies-from-chairman-mao-to-xi-jinping-by-roger-faligot/>

підхід створює проблеми для американського правозастосування, адже коли один індивід переносить одну малу порцію інформації один раз, то його важко притягнути до відповідальності за шпигунство. **Більшість китайських заходів таємного збирання інформації не є складними операціями, але їхня кількість компенсує їхню посередність.** Для збору інформації та ведення розвідувальної діяльності в США МДБ використовувала станом на 1992 рік:

- 1,500 китайських дипломатів і торгових представників;
- 70 офісів та установ;
- 40,000 китайських студентів, які прибувають щорічно;
- 10,000 візитерів, що прибувають у складі 2,700 делегацій щорічно;
- велику китайську етнічну громаду.

Можна припустити, що зараз потенціал багатократно більший.

Найпродуктивніший китайський метод легального набуття чужої технології – надіслати за кордон науковців на навчання чи програму обміну. Другий за успішністю метод – китайські держпідприємства купують американські компанії, що мають доступ до бажаних технологій. Третій метод – агенти під прикриттям гонконзьких компаній купують високотехнологічне обладнання. В останньому випадку китайські агенти часто досить відверті з американським продавцем щодо мети придбання товару. Це можна пояснити невмілістю або ментальністю гонконзьких китайців, відповідно до якої все що бізнес є чесним. **Китайські бізнесмени розглядають незаконне придбання високих технологій не як злочинну дію, а як звичайну бізнес-транзакцію.**

Фундаментальним елементом китайського шпигунства є використання третьої країни для керування операціями. До встановлення дипломатичних відносин зі США Китай використовував агентів завербованих у Європі для збирання інформації по США. МДБ активно намагається потрапити в американські розвідувальні та аген-

ції та установи, які розробляють політики своїх відомств.

Ще одним важливим завданням є моніторинг китайських дисидентських груп. МДБ застосовує техніку прихованої інфільтрації в студентські та дисидентські організації. Крім того, Пекін використовує відділи освіти при посольствах, щоб систематично залякувати студентів-дисидентів та заважати їхній діяльності. Розвідувальна служба, яка працює при посольстві також агресивно вербує студентів.

МДБ і департамент військової розвідки (ДВР) КНР часто запрошують лекторів з метою завербувати їх тому, що вони:

- 1) мають унікальні знання в галузях, які цікавлять МДБ або ДВР;
- 2) мають доступ до розробників політики та інших потенційних цілей для вербування.

Методи вербування журналістів часто такі ж простакуваті. Наприклад, телефонний дзвінок з пропозицією надати засекречену інформацію, який звичайно ж є пасткою. Ще один грубий метод, який використовує МДБ це сексуальна пастка. Попри свою недолугість цей метод часто успішно спрацьовував. Найвідоміший випадок – вербування у 1969 році французького дипломата Бернара Бурсіко за допомогою стосунків з оперною співачкою Ши Пейпу, яка виявилася чоловіком-трансвеститом. Бурсіко арештували у Франції в 1985 році.

МДБ набагато вправніше вербує за рубезем осіб китайського походження, ніж не китайських іноземців. Пекін очікує, що етнічні китайці мають децицію відданості щодо Китаю. Тому їх вербують подібно до китайських громадян. Спочатку нагадують їм про обов'язок допомогти землі предків, тоді погрожують покаранням родичів, які живуть в Китаї. Советське КДБ використовувало тему “допомогти Китаю” для вербування шпигунів проти КНР. Джерело переконували, що він чи вона допоможе китайському народу, на відміну від уряду КНР.

МДБ використовує набір підходів до вербування та підготовки громадян КНР для шпигунсь-

ких операцій за кордоном. Рекрутів поділяють на довготривалих (будуть активовані пізніше за необхідності) і короткотривалих агентів. Під час вербування службовці наголошують, що найбільше турбуються про безпеку агента і що ніяка інформація не важлива настільки, щоб підставляти агента під ризик. У разі незгоди потенційному рекруту погрожують заборобою подорожувати за кордон, у разі зради – покаранням.

Короткотривалі агенти це зазвичай студенти, які вчаться за кордоном, біженці в прикордонних регіонах.

1.2. Розвідувальне бюро Департаменту Об'єднаного штабу Центральної військової комісії

Раніше організація називалася Розвідувальним відділом Департаменту Генерального штабу, Другим відділом або просто 2НВАК. Вона є другою за масштабом організацією, як займається агентурною розвідкою. Також знаний, як “Другий відділ” (Er Bu), ДВР збирає тактичні, стратегічні та технологічні дані. Другий відділ має три бюро аналізу розвідданих, підрозділ аналітики та інститути військових досліджень. Перші два з цих трьох бюро створюють та поширюють аналіз розвідданих по конкретних географічних регіо-

нах. Четверте бюро займається СНД та Східною Європою. П'яте бюро займається аналізом США та інших західних країн. Шосте бюро – азійськими країнами, що межують з Китаєм. Роль сьомого бюро – науки і технології – досліджувати та розробляти технології. Під його керівництвом працюють шість дослідницьких інститутів. Існування сьомого бюро свідчить про далекосяжні плани Другого відділу шпигувати за іноземною наукою і технологіями. Другий відділ не залежить від свого цивільного відповідника МДБ в питанні технічної підтримки.

Крім функціональних бюро, які займаються збиранням та аналізом розвідданих, Другий відділ має набір адміністративних підрозділів: бюро архівів, бюро конфіденційної інформації, Бюро безпеки Центральної військової Комісії (Zhongwei jingwei ju) — цей підрозділ є радше відділом, ніж бюро. Він відповідає за фізичну безпеку членів комісії та керівників загальних відділів. Він також має певну юрисдикцію у безпекових операціях Другого відділу.

Політичний підрозділ Другого відділу підпорядковується Генеральному політичному департаменту КПК і свідчить про систему контролю, запроваджену партією. ГПД відповідає за контррозвідку. ГПД має дві окремі ієрархії, паралельні

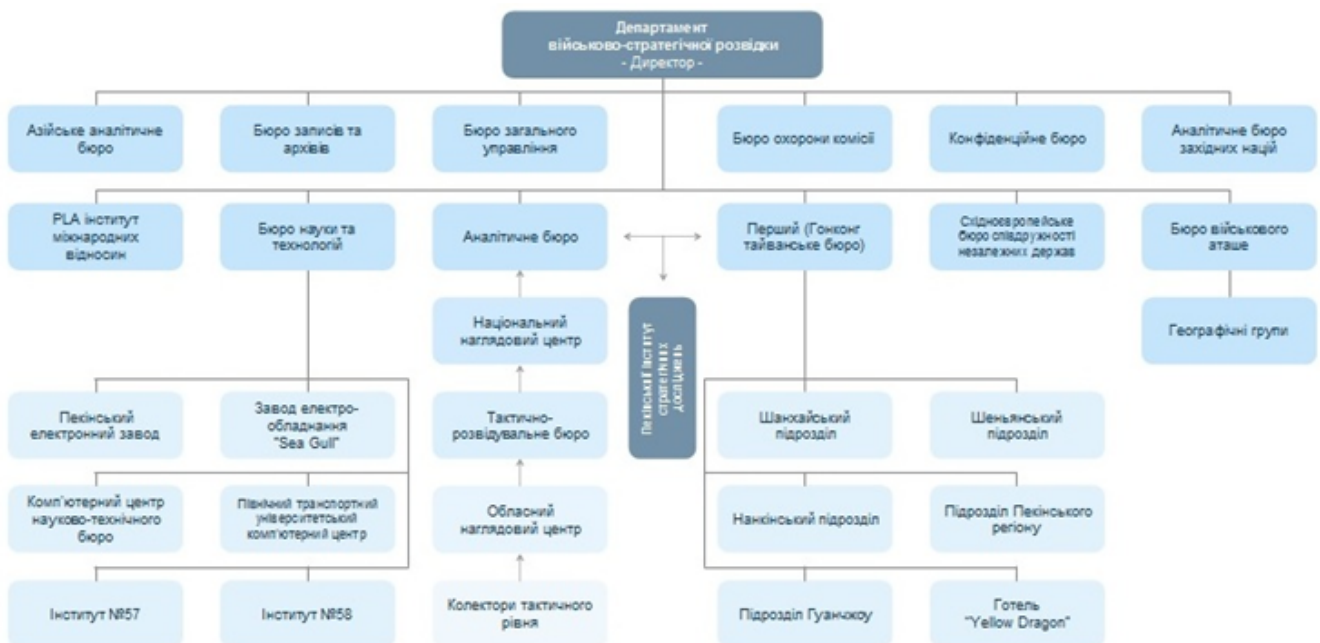

Рис. Структура Департаменту військово-стратегічної розвідки

до військової субординації, у формі політичних комісарів та комітетів.

Крім збирання інформації та придбання військових технологій, Другий відділ має довгу історію намагань вплинути на іноземні країни за допомогою секретних заходів, наприклад через фінансову та логістичну підтримку заколотників. На початку 1960-х років школи партизанської війни для іноземців було відкрито при військових академіях в Нандзіні та Вухані. Там готувалися повстанці з Алжиру, Анголи, Ботсвани, Камеруну, з обох Конго, Гвінеї, Індонезії, Кенії, Малаві, Малайзії, Мозамбіку, Нігеру, Нігерії, Португальської Гвінеї, Родезії, Руанди, Південної Африки, Таїланду та інших країн третього світу.

«Відділки поліції» - неформальна назва курованих китайською владою та спецслужбами пунктів спостереження за громадянами КНР за кордоном.

Вони діють під прикриттям «організацій співвітчизників» або «пунктів допомоги» - себто як неурядові установи, засновані з «благородною метою», але за фактом є осередками агентів, котрі прагнуть контролювати громадян самого Китаю та розповсюджувати китайський вплив.

Розслідування іспанської неурядової організації Safeguard Defenders, оприлюднене у вересні 2022, виявило, що Китай створив 54 закордонні поліцейські центри по всьому світу, в тому числі два в Нідерландах. У ньому також йшлося про три відділки у Великій Британії і три в Канаді.

За даними Safeguard Defenders, поліцейські дільниці використовувалися китайською поліцією для проведення поліцейських операцій на іноземній території та тиску на китайських громадян, щоб вони повернулися додому для притягнення до кримінальної відповідальності.

МЗС Китаю заявило, що голландські повідомлення були «повністю неправдивими», а «сервісні центри» мали на меті допомагати іноземним громадянам робити такі речі, наприклад, як поновлення водійських посвідчень.

Історії двох американських завербованих шпи-

гунів додатково підтверджують теорію про те, що MSS прагне заманити потенційних інформаторів до материкового Китаю, перш ніж зробити офіційну пропозицію. Кевін Мелорі, колишній співробітник ЦРУ, був засуджений федеральним судом США до 20 років ув'язнення за спробу надати секретні документи Міністерства юстиції США китайському агенту. У Мелорі були фінансові труднощі, коли з ним через LinkedIn зв'язався китайський «мисливець за головами». Потім співробітник MSS організував телефонний дзвінок між Мелорі та іншою особою. Після двох поїздок до Шанхаю Мелорі погодився продати секрети оборони своїм новим китайським контактам [9].

2. Комерційна розвідка

У червні 2021 року Байден підписав указ про «Захист конфіденційних даних американців від іноземних шпигунів». У цьому документі особливо виділяється загроза з боку Китаю і йдеться про необхідність захисту щодо необмеженого продажу, передачі або доступу до конфіденційних даних громадян США, до яких входить особиста інформація, інформація про особисте здоров'я і генетична інформація [10].

Свого часу президент Дональд Трамп припинив роботу «Huawei» в США, заборонив популярні додатки Tik-Tok і WeChat, які контролюються Китаєм [11]. Головна причина такого кроку – промислове шпигунство китайської розвідки через збір даних про громадян США. Джо Байден скасував ці заборони.

Трамп підписав указ про заборону Alipay, WeChat Pay та шести інших китайських додатків в останні дні свого президентства. Він узагальнено описав загрозу «китайських підключених програмних додатків», які можуть «отримувати доступ до персональних електронних пристроїв, таких як смартфони, планшети та комп'ютери» [12]. Тобто весь китайський софт вважався шпигунським. Для аргументації такого рішення Трамп привів прецедент заборони в Індії «понад 200 китайських додатків програмного забезпечення по всій країні». Незважаючи на відміну цієї заборони Джо Байденом, у політичних ко-

лах США постійно говорять про передачу «даних американців».

Уже 14 грудня 2022 року у США сенатор-республіканець Марко Рубіо представив законопроект, який підтримали законодавці від обох партій, щодо заборони китайської соціальної мережі TikTok. Головна причина такого кроку – програма може використовуватися для стеження за американцями [13].

Новий законопроект стосується заборони додатків будь-яких соціальних мереж, які контролює Китай і Росія або ж перебувають під їхнім впливом.

Іншим прикладом є ByteDance, яку в 2021 році заснував китайський підприємець Чжан Імін. До того як ByteDance запустила Douyin (китайська версія TikTok) і TikTok за межами Китаю, одним з перших продуктів компанії був новинний сервіс Toutiao. У 2017 році Toutiao мав понад 700 мільйонів користувачів у Китаї. Після цього ByteDance розробив міжнародну версію сервісу під назвою TopBuzz, яка була орієнтована переважно на американську аудиторію. TopBuzz у 2018 році у США мала 40-мільйонну аудиторію, а в 2020 році цей сервіс закрили. Справа в тому, що колишні співробітники цього сервісу сказали, що ByteDance використовувала сервіс для поширення прокитайських меседжів серед американців і цензурувала контент, який містив критику китайського уряду.

Для розвідки Китаю особливо цінною є інформація про американських чиновників. Відповідно американсько-китайські технологічні зв'язки і співпраця дають можливість китайському уряду збирати особисті дані американців. Наприклад, Пекін спокійно може тиснути на китайську технологічну компанію, щоб вона давала внутрішню інформацію про особисті дані американських користувачів. Китайські компанії, згідно з законами КНР, зобов'язані виконувати такі запити. Наприклад, офіційні особи США публічно стверджували, що Huawei «має можливість таємно отримати доступ до конфіденційної та особистої інформації в системах, які вона обслуговує та продає», і що «інформація з маршрутизаторів Huawei зрештою опинилася в руках, які,

здавалося б, є державними» [14].

Китайський уряд має низку стимулюючих механізмів для своїх місцевих підприємств, щоб вони здійснювали економічне шпигунство в інших країнах. Ця стратегічна мобілізація китайської підприємницької галузі підтримується «Законом про національну розвідку» (прийнятий у 2017 році, статті 7 і 14), в якому йдеться, що китайські організації та громадяни повинні підтримувати державну розвідку, коли це необхідно [15]. Цей же закон і спонукав китайського промислового гіганта Huawei сприяти шпигунству.

Одним з інтересів китайської розвідки є отримання геолокаційних даних громадян США, які можна легко придбати в онлайн-брокерів. Є галузі, включно з екосистемою мобільних додатків, де відносно невеликі американські компанії можуть мати дані про геолокацію одного мільйона або більше осіб [16]. Водночас найбільшою загрозою національній безпеці США і інших країн є китайська розвідка, яка вишукує тих осіб, які володіють секретною інформацією, тому з метою захисту національних інтересів контррозвідка США видає нові вказівки чи вводить обмеження щодо використання офіційними особами онлайн-просторів з підвищеним ризиком. Зокрема це стосується платформи LinkedIn, в якій китайська шпигунська система шукає осіб, які володіють державною таємницею.

Соціальні медіа з відкритим вихідним кодом, зокрема LinkedIn, надають цінну довідкову інформацію про людей, а також створюють середовище, за допомогою якого можна «розвивати» або «підготувлювати» людей для шпигунства [17]. Це ідеальне місце для спілкуватися з потенційними інформаторами. Німецька розвідка повідомила, що оперативники МДБ, видаючи себе за «мисливців за головами», атакували понад 10 000 німецьких політиків, науковців та інших професіоналів через LinkedIn. Ці хедхантери зв'язуються з людьми через LinkedIn, після чого заманюють їх привабливими пропозиціями та зрештою запрошують їх до Китаю, де починається основний збір розвідданих. Про це у 2016 році повідомило Федеральне міністерство внутрішніх справ. Німецька розвідувальна

служба BND повідомила, що шпигунські зусилля Китаю були зосереджені на промисловості, дослідженнях, технологіях і збройних силах, на додаток до збору розвідданих про Німеччину.

За даними прокуратури США, Китай успішно завербував кількох американців для шпигування на користь Пекіна на основі інформації в публічних профілях цих цілей у LinkedIn. Вільям Еванін, тодішній директор Національного центру контррозвідки та безпеки, у 2019 році заявив, що LinkedIn є найкращим майданчиком для збирання інформації в Китаї [18]. Свого часу у США спіймали та засудили кількох китайських шпигунів, які були мобілізовані через LinkedIn, професійну мережеву платформу, що належить Microsoft [19].

Пекін створив ринкові стимули для економічного шпигунства, принаймні в стратегічних секторах, і багато громадян Китаю вважали державний захист і підтримку засобом просування вперед. Наприклад, Цзінь Ханьцзюань, співробітниця Motorola, намагалася виїхати зі США з інтелектуальною власністю компанії на кілька сотень мільйонів доларів, щоб відкрити власний бізнес або підвищити свій авторитет у китайській телекомунікаційній фірмі, яка також працювала з НВАК, але була затримана в аеропорту [20].

Розвідка НВАК була пов'язана з кількома серйозними витоками персональних даних американських громадян завдяки проникненню в дані управління персоналом компаній. наприклад Marriott Starwood, United Airlines і Anthem [21].

Наприклад, компанії медичного страхування є під пильним наглядом китайських спецслужб, адже в них багато особистої інформації про мільйони американських громадян включно з повними іменами, номерами соціального страхування (SSN), даними про роботу та доходи, номерами паспортів, а авіа операторів ще й є історія польотів. Дуже часто в цій інформації є відомості про зловживання психотропними речовинами, залежністю від азартних ігор та історією психіатричної допомоги. Інформація, зібрана в результаті цих витоків даних, збирається в базу даних розвідувальними службами Ки-

таю, які намагаються виявляти громадян США для збору розвідувальної інформації, яку потім використовують для вербування американських інформаторів.

Щодо промислового шпигунства Китаю в Японії, то його менше порівняно з іншими країнами, але останнім часом в Японії обговорюється значний масштаб проблеми. Чи не найвідоміший випадок – коли у співробітника японської компанії «виманили» промислову таємницю через LinkedIn, але є й інші:

- в листопаді 2018 року було виявлено витік інформації з боку колишнього керівника компанії Kawashima Seisakusho, виробника і продавця електронного комунікаційного обладнання.
- у червні 2019 року колишній співробітник компанії з виробництва електронних компонентів Nissha був заарештований за розголошення комерційної таємниці та перехід до китайської компанії, а згодом засуджений до тюремного ув'язнення.

Можливо, такі поодинокі випадки – насправді лише верхівка айсберга. Система «перевірки на відповідність критеріям допуску до секретної інформації» досі не запроваджена у приватному секторі в Японії через протести з боку Японської федерації асоціацій адвокатів (JFBA). Питанню економічної безпеки теж не приділяється достатньо уваги: станом на квітень 2020 року, жоден державний орган не займався збором та аналізом інформації саме з цього питання.

Водночас японці усвідомлюють серйозність проблеми, так, наприклад, Національне поліцейське агентство ще 2009 року у своїй доповіді цитувало німецьку розвідку, котра попереджала, що Китай, «як вважається, проводить діяльність зі збору інформації про передові досягнення науки і техніки складними і різноманітними засобами протягом тривалого проміжку часу», направляючи дослідників, інженерів та іноземних студентів до компаній з передовими досягненнями науки і техніки, а також до компаній, пов'язаних з оборонною промисловістю в Японії.

Показовим був витік інформації в компанії Denso, найбільшому японському виробнику автозапчастин. В березні 2007 року китайський працівник був заарештований за викрадення креслень продукції. Він навіть був оголошений «військовим шпигуном», оскільки в Китаї працював на військовому об'єкті.

Інший випадок стався у компанії Yamaha Motor: 2007 року її керівники були заарештовані за підозрою у спробі експорту безпілотних вертольотів сільськогосподарського призначення до пекінської авіакомпанії. Моделі компанії використовувалися для створення безпілотних китайських вертольотів.

У жовтні 2018 року поліція префектури Осака передала колишнього працівника (45 років), звільненого з дисциплінарних підстав, до суду за звинуваченням у порушенні Закону про запобігання недобросовісній конкуренції у зв'язку з витоком технологій, пов'язаних зі смартфонами, великого хімічного виробника Sekisui Chemical (м. Осака), до китайської компанії. Китайська компанія встановила контакт з колишнім працівником з допомогою СНС, якими користується кожен. Це свідчить про те, що китайська мережа промислового шпигунства підкрадається все ближче до кожного з нас.

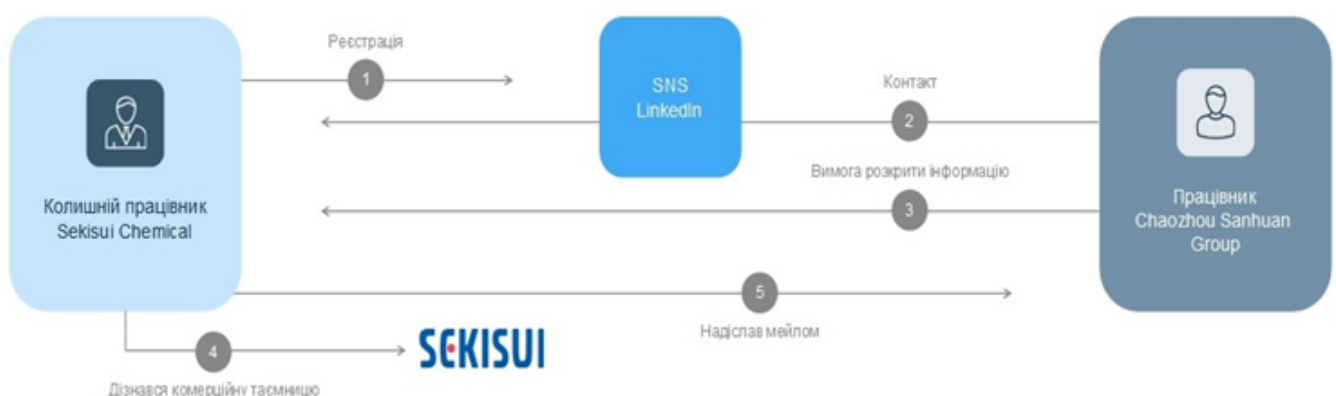
У 2018 році співробітник компанії Chaozhou Sanhuan Group, виробника компонентів телекомунікаційного обладнання в провінції Гуандун, Китай, і зв'язався з колишнім співробітником

через LinkedIn - бізнес-орієнтовану соціальну мережу. Колишній співробітник писав у мережі LinkedIn, що він досліджує «провідні частки» («струмопровідні дрібнодисперсні частки») – електронний матеріал, який використовується в сенсорних панелях смартфонів. Після поглиблення їхніх стосунків, запросивши колишнього співробітника до Китаю кілька разів, китайська компанія запропонувала обмінятися з ними технічною інформацією: «Ви зможете підвищити ваш статус як дослідника в компанії». У період з серпня 2018 по січень 2019 року колишній співробітник двічі надсилав електронною поштою електронні файли та зображення, пов'язані з процесом виробництва «струмопровідних дрібнодисперсних часток» співробітникам китайської компанії. Однак жодної інформації з боку китайської компанії надано не було, і японська компанія була ошукана в односторонньому порядку.

Зі свого боку індійський уряд також постійно вживає багато заходів щодо протидії китайському шпигунству, зокрема заборонені китайські мобільні додатки і діяльність китайських медіакомпаній. Все частіше демократичні суспільства переглядають свої відносини з Китаєм і більше уваги приділяють захисту національних інтересів.

Китайська аерокосмічна науково-технічна корпорація (CASC) і Китайська аерокосмічна науково-промислова корпорація (CASIC) є провідними постачальниками китайських військових

Схема інциденту з витоком інформації до китайської компанії

ракет, ракет-носіїв і супутників. Ці корпорації щороку відправляють десятки вчених за кордон для навчання в інших країнах, Австралію, Францію, Італію, Японію, Росію, Україну, Великобританію та США [22].

CASC має значну присутність за кордоном через свою дочірню компанію China Academy of Launch Vehicle Technology (CALVT), яка розробляє космічні ракети-носії та міжконтинентальні балістичні ракети. CALVT керує шістьма спільними лабораторіями в Європі та Великобританії, які проводять дослідження в таких сферах, як адитивне виробництво, аерокосмічні матеріали та системи керування.

CALVT має досвід фінансування технологій цивільного вигляду, але подвійного призначення – для ракетних систем. У 2013 році він створив «Інститут досліджень і розробок штучного серця за кордоном» у співпраці з німецьким RWTH Aachen University та Швейцарським Північно-Західним університетом прикладних наук. Державне інформаційне агентство Xinhua зазначило в статті про CALVT, що технологія штучного серця дуже схожа на таку ж технологію в системах управління ракетами.

3. Академічне шпигунство

У зоні особливої уваги перебувають працівники тих компаній і служб, які мають доступ до унікальних технологій і комерційних таємниць. За попередніми підрахунками, Китай має приблизно 500 програм підтримки талантів, головним завданням яких є залучати академічні і професійні уми Заходу до збирання інформації і технологій для розвитку Китаю [23].

Для розвинених економік у світі таке шпигунство є небезпечним. Наприклад, Китай швидко перебирає на себе перевагу США в аерокосмічних технологіях, а шпигунство ставить під загрозу США в царині зв'язку, безпеки і стійкості критичної інфраструктури, здатність поширювати військову міць у всьому світі. Щорічні втрати США від крадіжки інтелектуальної власності Китаєм оцінюються в \$360 млрд.

Для збирання технологій існує офіційна система під керівництвом Інституту науково-технічної інформації Китаю (ISTIC) для збору та каталогізації іноземних наукових публікацій та іншої публічної інформації [24]. Китайські дослідники роблять запити на отримання дослідницьких матеріалів та пакети брифінгів щодо стану галузі, яка розвивається. ISTIC відіграв важливу роль у розробці магістерських програм з провідними університетами з інформатики, скликанні професійних асоціацій та виданні професійної літератури. Все це відбувалося у законний спосіб. Самі ж представники ISTIC пояснюють, що отримання іноземної технологічної інформації скорочує витрати на дослідження на 40-50% і час на 60-70%.

Значна частина наукового шпигунства Китаю здійснюється не професійними шпигунами, а професіоналами в галузі науки та техніки, які точно знають, що вони хочуть зібрати і чому. Вони аматори розвідки, але експерти в предметі. Вони часто зосереджуються на придбанні частин для циклічних і цілих систем, оскільки інформація часто є не дуже конфіденційною – або сприймається Сполученими Штатами та американськими фірмами як така, що не надто важлива. Китайці намагаються скористатися наявними технологіями, щоб покращити власні продукти та проєкти [25].

Знову ж таки пошук потенційних інформаторів чи осіб, яких можна завербувати або використати їхні наукові напрацювання відбувається за допомогою купівлі чи злому бази даних компаній-брокерів. Китайські спецслужби зазначили, що їхні цілі шпигунства не обмежуються урядовими установами, а також включають приватний сектор. Компанії-брокери даних, особливо ті, що спеціалізуються на «пошуку людей», мають високі цілі. Такі брокери даних, зокрема такі компанії, як Asxion, Datalogix і PeekYou, збирають інформацію третіх сторін про мільйони американців, включаючи імена, номери телефонів, місцеперебування, електронну адресу, номер соціального страхування, інформацію про освіту, роботу, сімейний стан і соціальні мережі [26]. Саме така інформація допомагає китайцям ідентифікувати потенційні цілі.

Наприклад, Федеральна торгова комісія у 2008 році вживала відповідних заходів щодо компаній-брокерів даних Reed Elsevier (провідний світовий постачальник професійних інформаційних рішень у галузях науки та медицини, права, управління ризиками та b2b.) і Seisint за серйозні прогалини у безпеці, які дали можливість викрадачам особистих даних використовувати бази даних компаній.

Дослідження для China Defence Universities Tracker показали, що більша кількість китайських університетів займаються дослідженнями в галузі оборони, підготовкою вчених у галузі оборони, співпрацюють з військовими конгломератами оборонної промисловості та беруть участь у секретних дослідженнях. Щонайменше 15 цивільних університетів були причетні до кібератак, незаконного експорту чи шпигунства. Конгломерати оборонної промисловості Китаю контролюють агенції дев'яти університетів і відправили тисячі своїх співробітників на навчання за кордон [27].

Це повинно насторожувати уряди, університети і компанії тих країн, які співпрацюють з партнерами в Китайській Народній Республіці. Завжди є ризик того, що китайська сторона використовує співпрацю для стеження, порушення прав людини чи досягнення військових цілей.

Наприклад, уряд Австралії планує заснувати національний офіс доброчесності в дослідженнях, щоб удосконалити та забезпечити захист наукових і технологічних розробок від іноземного втручання і встановити експортний контроль. Він має на меті використовувати систему відстеження університетів оборони Китаю для покращення перевірки заявників на візу та прийняття рішень щодо фінансування досліджень.

Річ у тім, що в Китаї характерним є **військово-цивільне злиття в університетському середовищі, що посилює інтеграцію академічної галузі з обороною та безпекою**. У 2017 році партійний секретар Пекінського технологічного інституту, який є провідним закладом вищої освіти з оборонних досліджень, написав, що університети повинні «стояти на передовій вій-

ськово-цивільного синтезу» [28].

Фактично китайські університети є однією з трьох частин національної оборонної науково-технічної інноваційної системи. Військово-цивільне злиття пов'язане з урядовим Планом подвійного першокласного університету, щоб до 2050 року 98 найкращих університетів Китаю перетворилися на заклади світового рівня. У програмному документі від 2018 року зазначено, що університети повинні інтегруватися в «систему військово-цивільного злиття» та «просувати двосторонню передачу та трансформацію військових і цивільних технологічних досягнень». Відповідно постає важливість міжнародної співпраці та залучення іноземних талантів, а відповідно вдосконалення університетів Китаю і наукова співпраця стають нерозривними компонентами. Принаймні 68 університетів КНР є частинами системи оборони або контролюються агентством оборонної промисловості Китаю, Державним управлінням науки, технологій і промисловості для національної оборони.

У звіті Міжнародного центру кіберполітики ASPI за 2018 рік «Збирання квітів, виготовлення меду: співпраця китайських військових з іноземними університетами» зазначається, що упродовж 2007-2017 рр. Китай надіслав понад 2500 своїх учених для навчання та роботи в закордонних університетах. Деякі з них використовували цивільне прикриття або інші форми обману, щоб виїхати за кордон. Усі вони були відправлені для отримання навичок і знань, цінних для китайської армії. Вважається, що всі вони є членами партії, які повернулися до Китаю за вказівкою.

Щоб допомогти університетам, компаніям і політикам орієнтуватися у взаємодії з дослідницькими установами в Китаї, в Австралії створено базу China Defense Universities Tracker — це база даних, яка сортує установи за категоріями дуже високого, високого, середнього або низького ризику: 92 навчальні установи в базі даних віднесені до категорії «дуже високого ризику», з них: 52 заклади вищої освіти асоційовані з НВАК, 8 вишів працюють на сферу безпеки

чи розвідки, також ризиковими є 20 цивільних університетів та 12 провідних конгломератів оборонної промисловості Китаю.

Багато університетів Китаю виникли як військові заклади, але згодом перетворилися на цивільні університети, які стають все більш конкурентоспроможними у світових дослідницьких рейтингах.

Логотип Групи «Сім синів національної оборони» - провідних університетів КНР з глибокою інтеграцією у військову та оборонну промисловість

Джерело: <https://www.dataabyss.ai/platform-resources/seven-sons-tracker>

Група «Сім синів національної оборони» — це провідні університети з глибокою інтеграцією у військову та оборонну промисловість. Щороку понад 10000 випускників Seven Sons вливаються в сектор оборонних досліджень. Доктори філософії цих університетів мають особливий попит, тому майже половина з них йде в оборонний сектор. Державні оборонні конгломерати, що спеціалізуються на літаках, ракетах, військових кораблях, озброєнні та військовій електроніці, є одними з їхніх найкращих роботодавців разом з такими високотехнологічними компаніями, як Huawei та ZTE. Наприклад, студента одного з університетів «Семи синів» звинуватили у співпраці з Міністерством державної безпеки з метою крадіжки технологій реактивних двигунів. У 2018 році влада США заарештувала в Цзяньсуні

Су Яньюна, який нібито намагався вкрати технологію двигунів у GE Aviation. У обвинувальному акті Міністерства юстиції США було написано, що керівник Нанкінського університету авіонавтики та астронавтики (NUAA) допоміг йому ідентифікувати, визначити і пропрацювати закордонні цілі. Згідно з даними обвинувачення, учасник змови NUAA зв'язався з інженером GE Aviation, запросивши його прочитати лекцію в коледжі з енергетики. Потім представник NUAA представив інженера Су Яньюна, який використовував псевдонім і стверджував, що він з Науково-технічної асоціації Цзянсу. Він почав розробляти американського інженера і попросив його поділитися конфіденційною інформацією про лопаті вентиляторів для реактивних двигунів. NUAA підтвердив, що Су Яньюнь також був аспірантом університету.

Дослідження для China Defence Universities Tracker виявило 101 угоду, підписану між агентством оборонної промисловості SASTIND (або його попередником COSTIND) та іншими агентствами з 1999 року щодо «спільного будівництва». 61 університет підпорядкований цим агентствам. China Defence Universities Tracker наголошує на тому, що ці угоди показують, як конгломерати оборонної промисловості контролюють дев'ять університетів.

Завдяки угодам SASTIND прагне перетворити інституції на «університети з характеристиками національної оборони», розширюючи їхню участь у навчанні та дослідженнях оборонних технологій і поглиблюючи співпрацю з оборонними компаніями. Це призвело до створення великої кількості оборонних лабораторій і «дисциплін з характеристиками національної оборони» у цивільних університетах, переважно в останнє десятиліття. Понад 150 університетів отримали сертифікати безпеки, які дозволяють їм брати участь у секретних проєктах розробки зброї та оборонного обладнання.

Щороку стипендію отримують 2000 «студентів національних оборонних технологій», кожен з яких спонсорується оборонними конгломератами або програмою ядерної зброї Китаю для навчання у визначених областях. Після закінчен-

ня навчання вони повинні працювати на свого спонсора протягом п'яти років.

Система відстеження оборонних університетів Китаю виявила понад 160 оборонних лабораторій у цивільних університетах. У ньому насамперед виділено три типи оборонних лабораторій: ключові національні оборонні науково-технічні лабораторії; лабораторії з ключових дисциплін національної оборони; ключові лабораторії національної оборони Міністерства освіти. Ці лабораторії є найбільш фінансованим і найпрестижнішим видом оборонних лабораторій, які мають такий же статус, як і ключові державні лабораторії.

За даними Університету Шаньдун, у якому розташовані три лабораторії, доручено розширювати місцеві науково-технічні інновації для національної оборони, культивувати і концентрувати наукові і технологічні таланти високого рівня, брати активну участь у міжнародних академічних обмінах і співпраці. Одну з цих лабораторій звинуватили у здійсненні кібератак.

Багато з цих оборонних лабораторій приховують свої оборонні завдання в офіційних перекладах своїх назв. Національні оборонні науково-технічні ключові лабораторії часто просто називають себе «національними ключовими лабораторіями». Національні лабораторії з ключових дисциплін оборони часто називають лабораторіями «фундаментальної науки».

Військова причетність «Семи синів» є більш відомою, ніж така сама причетність, наприклад Університету електронних наук і технологій Китаю (UESTC) у Ченду. В цьому закладі є сім лабораторій для оборонних досліджень і 10 напрямків наукових досліджень для оборонної галузі, пов'язані з електронікою, технологією обробки сигналу та захисту від перешкод, оптикою, радіопоглинальними матеріалами. UESTC має причетність до ядерної програми Китаю. Цей університет у 2012 році було додано до списку організацій уряду США з метою обмеження експорту американських технологій. Його представники збирали інформацію під прикриттям того, що є науковцями Китайської академії

інженерної фізики. Це вказує на те, що UESTC діяв як представник програми ядерних озброєнь Китаю. Водночас його лабораторія High Power Radiation Key Laboratory співпрацює з Китайською академією інженерної фізики.

Університет електронних наук і технологій Китаю (UESTC) у Ченду був причетний до впровадження технології стеження в Сінцзяні, де приблизно 1,5 мільйона етнічних уйгурів та інших меншин зникли в концентраційних таборах. Декан Школи комп'ютерних наук та інженерії керує компанією, яка постачає системи відеоспостереження владі в Сінцзяні.

Міжнародне партнерство UESTC кожного року поглиблюється і розширюється. Наприклад, у 2016 році разом з Університетом Глазго він заснував спільний коледж у Китаї, який пропонує дипломи з електроніки. UESTC також керує Спільним дослідницьким центром волоконно-оптичної техніки з Університетом Нового Південного Уельсу в Австралії.

Система відстеження оборонних університетів Китаю виявила принаймні 15 цивільних університетів, які були пов'язані зі шпигунством, причетні до порушень експортного контролю або були ідентифіковані урядом США як псевдоніми програми ядерної зброї Китаю. Чотири з «Семи синів» причетні до шпигунства або порушень експортного контролю. Зокрема Харбінський інженерний університет був пов'язаний із п'ятьма справами, включаючи крадіжку ракетних технологій з Росії

Створення оборонних лабораторій сприяє тісним відносинам між дослідниками та військовими, які можуть бути використані для шпигунства. В одному тайванському звіті з посиланням на не названих співробітників розвідки стверджується, що офіс в Уханському університеті насправді є бюро розвідувального агентства НВАК. Та сама лабораторія Уханського університету співпрацювала з одним з австралійських університетів і навіть направила запрошеного науковця до одного з університетів Австралії.

МДБ керує принаймні двома університетами:

У ФОКУСІ: КИТАЙ

Country	Host institution	Joint lab or investment	Year founded	PRC partner	Areas of research
Australia	Monash University	Joint research and development centre	2019	COMAC	3D printing ^a
Australia	Monash University	Investment in aircraft manufacturing research	2017	COMAC	3D printing, material analysis and treatment ^b
Australia	University of Technology Sydney	Australia–China Research Innovation Centre in Information and Electronics Technologies	2017	CETC	Big data, artificial intelligence, quantum information, advanced materials and electronics ^c
UK	University of Manchester	BIAM – University of Manchester Technology Centre	2017 ^d	AECC	Aircraft engine coatings, modelling and simulation ^e
UK	University of Manchester	Sino-British Joint Advanced Laboratory on Control System Technology ^f	2016 ^g	CALT	Control systems, multi-agent systems, robotics ^h
UK	Imperial College London	Advanced Structure Manufacturing Technology Laboratory	2016 ⁱ	CALT	Metal forming technology, process modelling
UK	University of Exeter				
UK	University of Birmingham ^j	EU Horizon 2020 project on manufacturing aerospace components ^k	2016 ^l	AECC's BIAM ^m	Additive manufacturing ⁿ
Austria	TU Graz	Sino-Austrian Electronic Technology Innovation Centre	2015 ^o	CETC	Smart water management, ^p internet of things ^q
UK	University of Manchester	BIAM – University of Manchester Graphene Aerospace Materials Centre	2015 ^s	AECC	Graphene for aircraft engines ^t
Germany	RWTH Aachen University ^u	Artificial Assisted Heart Overseas Research and Development Institution	2013 ^v	CALT	Artificial hearts, axial flow pumps (potential dual use for missile control systems) ^w
Switzerland	Northwestern University of Applied Sciences ^x				
UK	Imperial College London	AVIC Centre for Structural Design and Manufacture	2012	AVIC	Aircraft design and materials, aircraft structural integrity ^y
UK	University of Strathclyde	Space Mechatronic Systems Technology (SMeSTech) Laboratory	2012	CALT	Mechatronic systems, satellites ^z
UK	University of Nottingham	University Innovation Centre	2012 ^{aa}	AVIC	Thermal coatings for turbine blades, impact damage ^{bb}
UK	Imperial College London	BIAM – Imperial Centre for Materials Characterisation, Processing and Modelling ^{cc}	2012 ^{dd}	AECC ^{ee}	Aeronautical materials, ^{ff} lithium-ion batteries, aircraft windshields ^{gg}

Рис. Закордонні університети-партнери державних конгломератів ОПК Китаю

Університетом міжнародних відносин у Пекіні та Соціальним університетом Цзяннань у Сучжоу. Ці університети готують офіцерів розвідки та проводять дослідження для підтримки роботи МДБ. Університет міжнародних відносин має угоди про обмін з університетами Данії, Сполучених Штатів, Франції та Японії [29].

МДБ також використовує цивільні університети для навчання, досліджень, технічних кон-

сультацій і, можливо, безпосередньої участі в кібершпигунстві. Наприклад, фірма з кібербезпеки ThreatConnect виявила зв'язок між Південно-Східним університетом і зломом Anthem, одного з найбільших закладів охорони здоров'я США.

Чотири з 12 державних конгломератів ОПК Китаю мають значну присутність в закордонних університетах. Їх робота охоплює військо-

ву електроніку, авіаційну техніку та ракети. Ці компанії прагнуть розширити свій доступ до навчання, досвіду та технологій світового рівня через обміни та спільні лабораторії з іноземними університетами.

Багато проєктів міжнародної співпраці залучають організації, які підпадають під експортні обмеження уряду США, наприклад:

- Університет Монаш: «Університет Монаш і Корпорація комерційних літаків Китаю підписали Меморандум про взаєморозуміння для прискорення розробки літаків», прес-реліз, 16 травня 2017 р.;
- Технологічний університет Сіднея, «Новий спільний дослідницький центр IET із SETC», прес-реліз, 26 квітня 2017 р.;
- Університет Манчестера, «Партнерство з китайською корпорацією Aero Engine», медіа-реліз;
- Інститут аерокосмічних досліджень Університету Манчестера, Спільна китайсько-британська лабораторія з передових технологій систем керування, без дати;
- Китайська академія технологій ракет-носіїв (CALT), китайсько-британська спільна лабораторія передових технологій керування, 14 травня 2016 р.;
- CALT, Ракетний інститут створив 4 закордонні науково-дослідні установи, 13 травня 2016 р. і багато іншого.

Китайська корпорація авіадвигунів (Aero Engine Corporation of China, AECC) і Китайська авіаційна промислова корпорація (Aviation Industry Corporation of China, AVIC) – є основними постачальниками авіаційних технологій для НВАК. AECC розробляє авіаційні двигуни, тоді як AVIC користується монополією на постачання військових літаків до НВАК. Як AECC, так і AVIC розширили свої відносини з іноземними університетами шляхом створення спільних лабораторій, навчальних програм і партнерства в Європі. Військова авіація Китаю вже давно залежить від технологій реактивних турбін інших країн, тому КПК сподівається створити власні мож-

ливості в цій галузі, які можуть бути вдосконалені завдяки їй спільним лабораторіям. Дочірня компанія AECC, Пекінський інститут аеронавігаційних матеріалів (BIAM), керує трьома спільними лабораторіями у Великій Британії – двома в Манчестерському університеті та третьою в Імперському коледжі Лондона.

AVIC створив дві спільні лабораторії з Імперським коледжем Лондона Великобританії та Університетом Ноттінгема. Його лабораторія в Імперському коледжі Лондона зосереджується на темах, пов'язаних з проєктуванням і виробництвом літаків, таких як компоненти надлегкої авіації та методи формування металу. Лабораторію очолює учасник «Плану тисячі талантів китайського уряду» (схема найму вчених з-за кордону).

Корпорація комерційних літаків Китаю (COMAC), яку Міністерство промисловості та інформаційних технологій китайського уряду описує як конгломерат оборонної промисловості, також розширила свої зв'язки з іноземними університетами. Університет Монаша уклав меморандум про співпрацю з COMAC у 2017 році, погодившись прийняти дослідників COMAC і провести спільні дослідження аерокосмічних матеріалів. Завдяки цьому партнерству університет постачав компоненти для флагманського літака COMAC, C-919, який, на думку багатьох китайських аналітиків, можна перетворити на військовий літак спостереження.

Компанії оборонної авіації Китаю також налагоджують зв'язки з Європою та Австралією через дослідницьку співпрацю та навчальні програми. За останні 10 років понад 700 інженерів і менеджерів AVIC було направлено на навчання до британських, голландських і французьких університетів. До 2020 року конгломерат планував направити 1200 своїх дослідників для навчання в установах, включаючи Кренфілдський університет, Університет Ноттінгема та Інститут аеронавтики та простору у Франції. У 2016 році Австралійська дослідницька рада виділила 400 000 австралійських доларів на спільний проєкт Університету Аделаїди та AECC щодо «високотехнологічних матеріалів на основі каучуку».

China Electronics Technology Group Corporation (CETC) є провідним китайським виробником військової електроніки, такої як радары та дрони. Конгломерат є провідним постачальником інтегрованих систем спостереження, камер розпізнавання облич і мобільних додатків, які були пов'язані з порушеннями прав людини в Сінцзяні. Hikvision, великий виробник камер безпеки, є частиною дочірніх компаній CETC.

З 2014 року CETC розширив свої відносини з іноземними університетами, заснувавши спільні лабораторії в Європі та Австралії. Його партнерство та спільна лабораторія з Технологічним університетом Граца в Австрії, що охоплює електронні інформаційні технології, заклали основу для створення його європейської штаб-квартири в Граці.

Відносини CETC із Сіднейським технологічним університетом (UTS) привернули значну увагу ЗМІ. Вони почали обговорювати офіційне партнерство в 2014 році та домовилися створити спільний центр з інформаційних та електронних технологій до 2017 року. Спочатку центр мав намір отримати до 20 млн. австралійських доларів від CETC протягом п'яти років. Окрім досліджень штучного інтелекту, квантової інформації та великих даних, центр також був створений як навчальний центр для персоналу CETC.

Партнерство все ще триває після перегляду в 2019 році, але UTS, як повідомляється, відмовився від трьох своїх спільних проєктів з CETC після того, як Міністерство оборони Австралії висловило занепокоєння. Коментатори також звернули увагу на потенційну співпрацю UTS з CETC щодо «аналізу відео громадської безпеки».

Китайська академія інженерної фізики (CAEP) відповідає за дослідження, розробку та виробництво китайської ядерної зброї. Вона також бере участь у розробці лазерів, зброї спрямованої енергії та звичайної зброї. CAEP розширює свою міжнародну присутність, щоб залучити провідних спеціалістів для допомоги Китаю в розробці ядерної зброї. З 2000-го року дослідники CAEP

опублікували понад 1500 робіт з іноземними співавторами.

У 2012 році CAEP заснував Центр передових досліджень у галузі науки та технологій високого тиску (HPSTAR), щоб краще залучити іноземні таланти. Центр у Пекіні стверджує, що він «прагне до науки без кордонів» і використовує англійську як офіційну мову, але не згадує на своєму англійському веб-сайті, що він є філією CAEP. HPSTAR керує американський вчений тайванського походження, який був найнятий у 2012 році за допомогою «Плану тисячі талантів китайського уряду» (програма залучення наукових талантів, яку CAEP використовував для наймання щонайменше 57 вчених з-за кордону).

CAEP також відправляє велику кількість своїх співробітників на навчання за кордон. У 2015 році одна з офіційних осіб академії заявила, що сотні молодих дослідників CAEP щороку скеровуються на навчання за кордон. Наприклад, Чжоу Тінтін (Zhou Tingting), науковий співробітник Інституту прикладної фізики та обчислювальної математики CAEP, працював запрошеним науковцем у Центрі моделювання матеріалів і процесів Каліфорнійського технологічного університету в США. Інститут спеціалізується на розробці та моделюванні обчислень ядерних боєголовок і був причетний щонайменше до двох справ про шпигунство. З 1997 року він включений до списку урядових організацій США. Під час роботи в Каліфорнійському технологічному інституті Чжоу Тінтін опублікував дослідження вибухових речовин на полімерному зв'язку, яке фінансувалося Управлінням військово-морських досліджень США. Для ініціації підриву ядерних боєголовок використовують вибухові речовини на полімерному зв'язку. До того, як приєднатися до CAEP, Чжоу Тінтін навчався в Пекінському технологічному інституті - одному із «Семи синів» національної оборони.

4. Інструменти лобізму і корупції

У своїх розслідуваннях, опублікованих 25 квітня 2022 року Федеральне бюро розслідувань США зазначило, що Китай для вербування високопоставлених чиновників і парламентарів може

використовувати конфіденційну медичну, фінансову чи іншу особисту інформацію, щоб шантажувати чи вербувати американських чиновників [30].

У 2020 році Міністерство фінансів випустило нові правила, які надають CFIUS повноваження перевіряти охоплені трансакції, які включають «конфіденційні персональні дані» понад 1 мільйона осіб. Визначення конфіденційних персональних даних включає генетичні дані. Порівняно з іншими видами особистої інформації, генетичні дані менш поширені, і Пекіну їх важче отримати. Китай може використовувати генетичну інформацію для ідентифікації та фізичного відстеження урядовців США, у тому числі таємних офіцерів, під час їхнього пересування по світу. Оскільки чиясь генетичну інформацію неможливо змінити, порушення матиме наслідки на все життя та його буде важко виправити.

Епізод з додатком для знайомств Grindr ілюструє як обмеження з боку США не дали можливості китайським компаніям отримати різні види персональних даних американців. У 2019 році CFIUS змусив китайську компанію припинити придбання цього додатка, який має велику американську базу користувачів, імовірно, включаючи багатьох офіційних осіб США, які приватно діляться інформацією про свій ВІЛ-статус і сексуальні дії у додатку. Така інформація має велике значення для китайських розвідників, залишатиметься актуальною для них десятиліттями, і її неможливо знайти в багатьох інших місцях онлайн. CFIUS заблокував один з найпростіших шляхів Китаю до отримання унікальної кеш-пам'яті особистих даних, що має чітке значення для національної безпеки.

У звіті уряду Норвегії за 2021 рік було виявлено, що нові американські власники Grindr регулярно передають «IP-адресу, місце розташування GPS, вік і стать» користувачів дуже великій кількості третіх осіб, але не інформацію про сексуальні особливості чи здоров'я.

У своєму указі Трамп щодо Stayntouch у 2020 році вимагав від китайської компанії відмовитися

від Stayntouch, хмарного сервісу, який допомагає готелям керувати своєю власністю. Stayntouch має доступ до даних про гостей готелю, а його програмне забезпечення можна використовувати навіть для доступу до номерів. Отже, це було приводом для того, що Китай використовує програмне забезпечення Stayntouch для отримання важливих даних або інформації в реальному часі про подорожі урядовців США. Всі ці бази даних є безцінним джерелом для вербування і підкупу американських чиновників, інтегрування «своїх» людей навіть у розвідувальні структури

Влада США свого часу висунула звинувачення проти осіб, яких китайці завербували для отримання важливих посад. У 2010 році ФБР заарештувало Гленна Даффі Шрайвера за те, що він мало не приєднався до ЦРУ, отримуючи зарплату від МДБ [31].

У Великій Британії MI-5 опублікувала записку, в якій попереджала державних службовців про те, що китайські оперативники використовують соціальну мережу LinkedIn для нападу на державних службовців (Burgess 2015). Вільям Еванін, глава контррозвідки США, також підтвердив, що китайські спецслужби також використовували підроблені облікові записи LinkedIn для вербування американців з доступом до урядових і комерційних секретів [32]. Той факт, що офіцери китайської розвідки рідко діють за межами материкового Китаю, збільшує ймовірність того, що вони скористаються відкритістю соціальних мереж.

У 2019 році австралійські ЗМІ повідомили про втручання в їх політичну систему з боку китайської держави, яка була причетна до надання значної грошової допомоги громадянину Австралії, якого згодом знайшли мертвим, щоб балотуватися в парламент [33].

В Японії з певною періодичністю спалахують скандали, пов'язані із жертвами політикам від громадян іноземних країн (такі жертви заборонені законом, їх можуть робити тільки особи з японським громадянством), інколи серед них трапляються і громадяни Китаю. За останні 15 років було кілька таких випадків, причому по-

жертви отримували як політики провладної партії, так і опозиційні депутати.

Інший великий скандал був пов'язаний із начебто отриманням депутатами провладної Ліберально-демократичної партії Японії протягом 2005-2017 років грошових сум від кількох китайських компаній у зв'язку з намірами побудувати в Японії так званий «комплексний курорт» (фактично – казино).

І остання новина – про те, що член парламенту від тієї ж ЛДП, а також кандидат на посаду міністра, «на добровільних засадах» залучив до роботи китайку в якості свого «дипломатичного секретаря», просив її про допомогу у зборі коштів на політичні цілі, і регулярно обговорював з нею усілякі поточні питання.

5. Китайська діаспора як закордонний ресурс розвідок

Управління у справах закордонних китайців і Міністерство освіти пильно стежать за китайцями, які живуть за межами Китаю. Колишній офіс підтримує зв'язки з китайськими громадами за кордоном і спонсорує різноманітні китайські професійні асоціації. Міністерство освіти стежить за китайськими студентами в інших країнах і допомагає підтримувати студентські та вчені асоціації [34]. Обидва вони допомагають мобілізувати китайських експатів та емігрантів для видимих демонстрацій підтримки, коли цього захоче Пекін, наприклад, під час естафети Олімпійського вогню 2008 року.

У травні 2022 року громадянина США та чотирьох офіцерів китайської розвідки звинуватили у шпигунстві за відомими дисидентами, правозахисниками та продемократичними активістами. «Ми не терпітимемо спроб КНР або будь-якого авторитарного уряду експортувати репресивні заходи в нашу країну», - заявив з цього приводу помічник генерального прокурора Метью Г. Олсен з відділу національної безпеки Міністерства юстиції [35].

Відповідно до судових документів, Wang Shujun - 73 роки, з Квінс, Нью-Йорк (Wang Shujun, 73,

of Queens, New York; Feng He, aka Boss He, of Guangdong; Jie Ji, of Qingdao; Ming Li, aka Elder Tang and Little Li, of Guangdong; and Keqing Lu aka Boss Lu, of Qingdao) нібито брав участь у шпигунстві та транснаціональній схемі переслідувань дисидентів у Сполучених Штатах та за кордоном. Ван був заарештований 16 березня за кримінальною заявою, і пізніше буде притягнений до суду. He, Ji, Li і Lu залишаються на свободі.

У документах йдеться, що Ван Шуюн (Wang Shujun) діяв як таємний агент розвідки у власній громаді, шпигуючи та повідомляючи конфіденційну інформацію про відомих продемократичних активістів. Звинувачення викрило і зірвало операцію КНР, яка загрожує безпеці та свободі громадян Китаю на території Сполучених Штатів через їхні продемократичні переконання та виступи.

Донедавна агресивна тактика китайського уряду була обмежена його кордонами, проте все частіше КНР націлена на своїх же людей у Сполучених Штатах і в усьому світі.

Згідно з судовими документами, Ван Шуюн є відомим науковцем і письменником, який допоміг створити продемократичну організацію в Квінсі проти нинішнього комуністичного режиму в Китаї. З 2011 року він використовував своє становище і статус у китайській діаспорі та дисидентських спільнотах, щоб таємно збирати інформацію про відомих активістів та правозахисників від імені MSS та PRC. Його увага була націлена на конкретних осіб, діяльність які КНР вважає підливними, наприклад, продемократичних активістів Гонконгу, прихильників незалежності Тайваню, а також уйгурів і тибетців.

Як стверджується в обвинувальному акті, Ван спілкувався та надавав інформацію МДБ, використовуючи зашифровані програми обміну повідомленнями та електронні листи, а також під час особистих зустрічей у КНР. Він часто записував інформацію, яку збирав у «щоденниках» електронної пошти, щоб мати доступ до МДБ. Ці «щоденники» містили подробиці його приватних розмов з відомими дисидентами, а також

діяльність продемократичних активістів і правозахисних організацій. Принаймні один гонконзький активіст демократії та дисидент, про якого Ван Шуюн повідомляв МДБ, визначений у звинуваченні як «гонконзький дисидент №1», був згодом заарештований КНР.

Окрім того, державні засоби масової інформації, як «Xinhua», The New China News Agency, у своїх статутах окреслюють діяльність зі збору розвідданих. Управління у справах закордонних китайців і Міністерство освіти беруть участь у розвідувальній діяльності, підтримуючи контакти з громадянами Китаю, які перебувають за кордоном [36].

6. Активність у кіберпросторі

У звіті про розслідування щодо компанії Mandiant, яка спеціалізується на кібербезпеці, дослідники знайшли переконливі докази причетності підрозділу НВАК 61398 до кібератак. Завданням цього підрозділу є радіотехнічна розвідка, проникнення в оборонні інформаційні системи. У звіті зроблено такий висновок: IP-адреси кількох витоків даних були знайдені в Китаї, зокрема в будівлі, яку використовується НВАК. У Шанхаї була встановлена спеціальна оптично-волоконна комунікаційна інфраструктура для досягнення цілей «національної безпеки». Докази, отримані після розслідувань OPM і Anthem Health Insurance, підтверджують причетність НВАК Group 61398 до хакерських атак. У кібератаках на OPM і Anthem використовувався PlugX. Це був той самий бекдор-інструмент, який раніше використовувався китайською хакерською групою для нападу на політичних активістів у Гонконзі та Тибеті [37].

ФБР США описало розвідувальну діяльність Китаю як «найбільшу довгострокову загрозу для інформаційного простору США». За останні роки розвідувальні служби Китаю викрали значний обсяг військової таємниці США, включно з конструкціями літаків [38].

Таємниці національної безпеки США захищена надійною системою технологічного, фізичного та кадрового контролю. У результаті Китай ча-

сто спочатку шукає конфіденційні несекретні дані, які потім може використати для отримання секретної інформації. Зокрема, офіційні особи США вважають, що Китай збирає та аналізує велику кількість особистої інформації американців, щоб виявити потенційні цілі для збору розвідданих або інших хитрощів. Деякі співробітники розвідки США вважають, що такі методи дозволили Пекіну швидко ідентифікувати таємний персонал Центрального розвідувального управління в усьому світі, щоб контролювати і перешкоджати їх діяльності.

Попри те, що всі особисті дані американців заслуговують на фундаментальний захист, надсудові обмеження повинні мати особливе обґрунтування. Наприклад, дані про військово-службовців США, які обіймають неконфіденційні посади, мають певну розвідувальну цінність для Китаю, але вони не перебувають під дуже суворим захистом.

Безпекові агенції США зберігають великі обсяги інформації в кеш-пам'яті даних співробітників у несекретних системах, підключених до Інтернету (наприклад, Defence Travel System), які за своєю суттю є більш вразливими для китайських хакерів, ніж секретні системи. Вашингтон вважає, що практичні переваги підключення до Інтернету такої бази переважають ризики китайського шпигунства.

КНР має багато інтересів в Індії, які стосуються спостереження за розробкою та розгортанням ядерної зброї, ракетних систем, можливостей ІТ, програм космічних і супутникових досліджень та інших стратегічних відносин. Китай пробує маніпулювати процесами прийняття рішень, розвідкою, наступальною контррозвідкою та саботажом з урахуванням людських і технічних аспектів своїх супротивників. В індійських медіа неодноразово писали про зірвані спецоперації. І це насправді лише верхівка айсберга. Індійські новини згадують про присутність основних професійних шпигунських систем в Індії у багатьох місцях з імовірними китайськими агентами, які займаються традиційною шпигунською діяльністю. Вони були спіймані в 2013 і 2018 роках. Також китайські розвідувальні кораблі були спій-

мані під час шпигунства за індійськими базами поблизу острова Андаман у 2013 і 2019 роках, а також під час тристоронніх навчань Малабар у 2018 році. У 2019 році технологічно завантажені повітряні кулі НВАК нібито були спіймані під час розвідувального польоту над Тибетом поблизу кордону з Індією [39].

Третина всіх кібератак у військовому секторі Індії іде з Китаю. Інші звіти попереджають, що 42 популярних китайських мобільних додатки активно збирають розвідувальну інформацію щодо індійського сектору безпеки. У 2010 році стало відомо, що китайські хакери вкрали звіти про індійську ракетну систему, а також електронні листи та іншу особисту інформацію з офісу Далай-лами. Окрім цього, у 2009 році було висловлено занепокоєння щодо створення 24 центрів вивчення Китаю та близько 30 фірм у Непалі вздовж індійського кордону для збору розвідданих і, можливо, посилення впливу Китаю в Непалі.

У квітні 2015 року інженер з кібер-безпеки Управління персоналу США (*US Office of Personnel Management (OPM)*, що виконує функції головної державної агенції з кадрів та кадрової політики Федерального уряду) виявив незвичайний вихідний трафік під час планового обслуговування цифрової мережі. Мережа OPM була зламана, але було незрозуміло, хто і як довго нею користувався. Коли стало зрозуміло, що доменне ім'я пов'язано з псевдонімом Стів Роджерс – месника зі світу супергероїв Marvel, то Group 61398 НВАК стала головним підозрюваним у зламі бази даних агенції. Витік даних з OPM містив інформацію про понад 4 мільйони федеральних службовців. Цифрові архіви OPM містять приблизно 18 мільйонів копій «Стандартної форми 86» – 127-сторінкової анкети, яка надає та дозволяє урядовим агенціям збирати персональну інформацію для проведення розслідувань і постійного оцінювання осіб, які претендують або є на посадах у сфері національної безпеки. Вона містить особисту інформацію включно з соціальними номерами безпеки (SSN), історією проживання та здобуття освіти, дані з трудової книжки, інформацію про найближчих родичів, особистих і ділових знайомих, стан здоров'я, кримінальну і

фінансову історію, особисту інформацію в поєднанні з конфіденційною інформацією включно з даними про зловживання психотропними речовинами, залежність від азартних ігор, наданням психіатричної допомоги [40].

Після цього було виявлено кілька витоків даних, які приписують уряду Китаю. У 2018 році двом китайським хакерам було пред'явлено звинувачення у зламі файлів персоналу ВМС США, завдяки чому було викрадено особисті дані понад 100 000 службовців ВМС США. Anthem, друга за величиною медична страхова компанія США, зазнала витоку даних, під час якого було викрадено дані понад 80 мільйонів колишніх і поточних афілійованих осіб Anthem. Викрадені дані не включали приватні медичні картки чи номери кредитних карток, а, схоже, націлювалися на особисті ідентифікаційні дані, включаючи SSN, дані про доходи, дні народження, вулицю та адреси електронної пошти. Під час аналогічної атаки на Community Health Systems у серпні 2014 року було викрадено особисту інформацію понад 4,5 мільйони пацієнтів (Community Health Systems 2014). Знову ж таки, все було спрямоване не на інтелектуальну власність, фінансову чи медичну інформацію, а на імена, адреси, дати народження, номери телефонів, номери соціального страхування клієнтів.

Хакерські атаки на Японію відбуваються на різних рівнях: від викрадення інформації про власників кредитних карток і продажу її японським шахрайським групам, і до атак на урядові установи та сайти компаній.

Чи не найвідоміший випадок стався 2014 року, коли постраждала організація «Кейданрен» (Федерація економічних організацій Японії). Того року комп'ютер одного з працівників відділу економічного співробітництва між Японією та Китаєм зазнав атаки вірусом, надісланим на е-пошту ззовні. Лист було відкрито, і вірус перебував у системі та на серверах організації протягом 2 років.

Також у справі про кібератаку на близько 200 організацій, зокрема на Японське агентство аерокосмічних досліджень (JAXA), Департамент столичної поліції передав члена Комуністич-

ної партії Китаю, який на той час перебував у Японії, до районної прокуратури Токіо за те, що він п'ять разів у період з вересня 2016 року по квітень 2017 року під чужим ім'ям реєструвався на орендованому сервері в Японії.

Загалом же у звіті «Реальна ситуація з китайськими кібератаками», який підготувала та видала 2016 року «Асоціація розвитку оборонної інфраструктури», згадано про 17 найбільших випадків кібератак на японський віртуальний простір з боку Китаю протягом 2000-2015 років.

7. Висновки та рекомендації для України

1. Протягом останніх 20 років Китай значно розширив свої розвідувальні можливості. З-поміж китайських організацій, які займаються розвідувальною діяльністю є урядові агенції, НВАК, держпідприємства, приватні компанії, індивідуальні громадяни та понад 35 університетів, котрі підпорядковуються Державному управлінню оборонної науки, техніки та промисловості. Мистецтво розвідки МДБ покращилося за період 2016-2020 р.р., частково, у відповідь на контррозвідувальні заходи США.
2. Понад 90% шпигунських дій виконують етнічні китайці. Понад 80% виконавців — чоловіки. У 2014, 2015 та 2017 році Всекитайські збори народних представників та Державна рада КНР оприлюднили вимоги для всіх громадян та компаній Китаю (усередині чи за межами КНР) співпрацювати у збиранні розвідданих. Для незгодних передбачено суворі покарання.
3. Міністерство державної безпеки використовує соціальні мережі для пошуку іноземців з доступом до чутливої інформації. Якість спроб вербування буває дуже різна. МДБ використовує систему прикордонного та візового контролю Китаю для ідентифікації потенційних рекрутів та для управління секретними агентами.
4. Майже половина розвідувальних зусиль Китаю у світі націлені на військові та космічні технології. Зусилля Китаю зі збирання інформації
5. Китайський підхід до розвідки як до зусиль “усього суспільства” негативно впливає на економіку, дипломатичний вплив та військову спроможність США. До того ж дії Китаю загрожують державній та економічній безпеці Європи через шпигування та тиск на урядові організації та бізнеси.
6. Багато держав проводять розвідувальну діяльність для того, щоб визначати та протидіяти ворожим чи потенційно ворожим країнам. Проте значна частина розвіддіяльності КНР сфокусована на розвитку китайської промисловості і захоплення іноземних ресурсів та активів.
7. Майже половина традиційних розвідувальних дій Китаю (політичні та військові таємниці) та прихованих операцій націлені проти Тайваню. Департамент роботи Об'єднаного фронту ЦК КПК, Офіс зв'язків Політичного департаменту НВАК також націлені на Тайвань і займаються збиранням інформації.
8. Глибоко політизована природа управління розвідкою, притаманна КПК, впливає на код поведінки та якість розвідданих. Китайські розвідслужби мають довгу історію політичних чисток з боку КПК. Вимога дотримуватись уявлень КПК про Захід обмежує китайських збирачів інформації та аналітиків розвідданих. Тому аналітики не мають стимулу подавати розвіддані, які розходяться з партійною картиною світу. Через ці обмеження, успішність МДБ навряд чи відчутно покращиться найближчим часом. Розгляд діяльності МДБ за останні 20 років свідчить про деякі покращення в таргетингу, рекрутуванні та операційній спритності (використання інтернету, поєднання агентурної та

кіберрозвідки). Проте, загалом служба досі страждає від давніх системних проблем політизації, браку стандартизації, поганої операційної безпеки, недогляду та дублювання завдань на провінційному рівні.

9. Китайські спецслужби використовують різноманітні тактики, включаючи кібершпигунство, щоб отримати віддалений доступ до конфіденційної інформації, дані розвідки, людський інтелект, а також політичний вплив через Департамент Об'єднаного фронту ЦК КПК, через кооперацію спільнот та асоціацій етнічної китайської діаспори (концепція «тисячі піщинок»). Можна говорити про своєрідний гібрид доволі екстенсивно-

го виду розвідки через залучення широких верств громадян до збору даних і витончених методів кіберборотьби.

10. Потрібний ретельний моніторинг як публічного характеру неурядовими організаціями, та і з боку контррозвідки СБУ, за активністю пропекінського лобі в українському Парламенті та Уряді. Слід уважно спостерігати за діяльністю китайських технологічних компаній на кшталт Huawei та ZTE, які мають можливість таємно отримувати доступ до конфіденційної та особистої інформації в системах та обладнанні, які вони встановлюють та обслуговують, їхніх філій чи лобістів.

Список використаних джерел:

1. https://www.sciencepolicyjournal.org/uploads/5/4/3/4/5434385/chen_jspg_v15.pdf
2. <https://breakingdefense.com/2020/10/the-5-faces-of-chinese-espionage-the-worlds-first-digital-authoritarian-state/>
3. <https://theprint.in/opinion/china-has-an-intelligence-gathering-architecture-unlike-any-other/502590/>
4. <https://warontherocks.com/2015/08/a-guide-to-chinese-intelligence-operations/>
5. https://www.sciencepolicyjournal.org/uploads/5/4/3/4/5434385/chen_jspg_v15.pdf
6. <https://warontherocks.com/2015/08/a-guide-to-chinese-intelligence-operations/>
7. <https://daydaynews.cc/en/hotcomm/1797028.html>
8. <https://irp.fas.org/world/china/index.html>
9. https://www.sciencepolicyjournal.org/uploads/5/4/3/4/5434385/chen_jspg_v15.pdf
10. <https://carnegieendowment.org/2022/04/25/limiting-chinese-national-security-espionage-pub-86902>
11. <https://breakingdefense.com/2020/10/the-5-faces-of-chinese-espionage-the-worlds-first-digital-authoritarian-state/>
12. <https://carnegieendowment.org/2022/04/25/limiting-chinese-national-security-espionage-pub-86902>
13. https://forbes.ua/news/u-kongres-ssha-vnesli-zakonoproekt-pro-zaboronu-tiktok-14122022-10499?fbclid=IwAR2ot-tFg3nS7VjX72UMpWymmj-jD-OPv8u5eMwGMkwsd_vn3UJfn7w1ReA
14. <https://breakingdefense.com/2020/10/the-5-faces-of-chinese-espionage-the-worlds-first-digital-authoritarian-state/>
15. <https://theprint.in/opinion/china-has-an-intelligence-gathering-architecture-unlike-any-other/502590/>
16. <https://carnegieendowment.org/2022/04/25/limiting-chinese-national-security-espionage-pub-86902>
17. https://www.sciencepolicyjournal.org/uploads/5/4/3/4/5434385/chen_jspg_v15.pdf
18. <https://carnegieendowment.org/2022/04/25/limiting-chinese-national-security-espionage-pub-86902>
19. <https://theprint.in/opinion/china-has-an-intelligence-gathering-architecture-unlike-any-other/502590/>
20. <https://warontherocks.com/2015/08/a-guide-to-chinese-intelligence-operations/>
21. https://www.sciencepolicyjournal.org/uploads/5/4/3/4/5434385/chen_jspg_v15.pdf
22. <https://www.aspi.org.au/report/china-defence-universities-tracker>
23. <https://breakingdefense.com/2020/10/the-5-faces-of-chinese-espionage-the-worlds-first-digital-authoritarian-state/>
24. <https://warontherocks.com/2015/08/a-guide-to-chinese-intelligence-operations/>
25. <https://warontherocks.com/2015/08/a-guide-to-chinese-intelligence-operations/>

У ФОКУСІ: КИТАЙ

26. https://www.sciencepolicyjournal.org/uploads/5/4/3/4/5434385/chen_jspg_v15.pdf
27. <https://www.aspi.org.au/report/china-defence-universities-tracker>
28. [ibid.](#)
29. [ibid.](#)
30. <https://carnegieendowment.org/2022/04/25/limiting-chinese-national-security-espionage-pub-86902>
31. <https://warontherocks.com/2015/08/a-guide-to-chinese-intelligence-operations/>
32. https://www.sciencepolicyjournal.org/uploads/5/4/3/4/5434385/chen_jspg_v15.pdf
33. <https://theprint.in/opinion/china-has-an-intelligence-gathering-architecture-unlike-any-other/502590/>
34. <https://warontherocks.com/2015/08/a-guide-to-chinese-intelligence-operations/>
35. <https://www.justice.gov/opa/pr/us-citizen-and-four-chinese-intelligence-officers-charged-spying-prominent-dissidents-human>
36. <https://theprint.in/opinion/china-has-an-intelligence-gathering-architecture-unlike-any-other/502590/>
37. https://www.sciencepolicyjournal.org/uploads/5/4/3/4/5434385/chen_jspg_v15.pdf
38. <https://carnegieendowment.org/2022/04/25/limiting-chinese-national-security-espionage-pub-86902>
39. <https://theprint.in/opinion/china-has-an-intelligence-gathering-architecture-unlike-any-other/502590/>
40. https://www.sciencepolicyjournal.org/uploads/5/4/3/4/5434385/chen_jspg_v15.pdf

Віра Константинова,
політологиня-міжнародниця,
радниця Голови Верховної Ради України (2019-2021)

Інтереси «Росатому» в регіоні Центральної Азії

Центральна Азія (ЦА) є регіоном геостратегічного значення, що продиктовано значними природними ресурсами і складною мережею міжнародних акторів, які вступили в новий етап регіональної конкуренції. Окремі регіональні країни виявляють підвищений інтерес до атомної генерації як сталого та надійного джерела енергії. Останніми роками російська державна атомна енергетична корпорація «Росатом» активізувала свою діяльність у Центральній Азії, що викликало дискусії та занепокоєння щодо справжніх мотивів та геополітичних амбіцій Росії, ймовірних стратегій енергетичної безпеки та впливу на регіональну динаміку. Дана стаття спрямована на комплексний аналіз інтересів та мотивів «Росатому» в Центральній Азії, фокусуючись на інвестиціях компанії, її партнерствах та запланованих проєктах у регіоні.

Фото: Видобуток уранової сировини
Джерело: Reuters

З початком повномасштабної війни Росії проти України у лютому 2022 року глобальний ядерний ринок відчув на собі вплив геополітичного стрес-тесту в Європі. Війна актуалізувала проблему тотальної залежності окремих країн Європи та США від російських ядерних технологій та сировини. Поки країни Європи докладають зусиль щодо диверсифікації джерел надходжень ядерного палива, прагнучи поступово відмовитися від російського постачальника, «Росатом» активізував зусилля щодо входження в сегмент атомної генерації енергетичних ринків у так званих «дружніх країнах», в першу чергу, країнах Євразійського економічного союзу.

Державна корпорація «Росатом» є центральною холдинговою компанією атомно-промислового комплексу РФ, яка несе відповідальність за всю галузь, включаючи як цивільний, так і військовий компоненти. До розгалуженої мережі афілійованих з Росатомом компаній входить низка ключових дочірніх підприємств, таких як АТ «Концерн «Росенергоатом»», що відповідальний за експлуатацію атомних електростанцій у Росії; АТ «Дослідне конструкторське бюро машинобудування імені І.І.Афрікантова» є великим науково-виробничим центром атомного машинобудування, що спеціалізується на розробці ядерних реакторів; інжинірингова компанія «Атомстрой-експорт», яка займається будівництвом атомних електростанцій як у Росії, так і за кордоном; АТ «ТВЕЛ» виробляє ядерне паливо та надає послуги, пов'язані з паливним циклом; група компаній «Техснабекспорт» («TENEX»), який належить «Атоменергопром» і займається експортом ядерних матеріалів і послуг, включаючи збагачення урану; Федеральне державне унітарне підприємство «Атомфлот» керує російським атомним криголамним флотом, а також АТ «Русатом Оверсіз», що займається просуванням російських ядерних технологій і послуг за кордоном.

З метою забезпечення ділової присутності в регіоні ЦА, у 2014 році було відкрито регіональний центр «Росатом Центральна Азія», який безпосередньо займається діяльністю в країнах регіону. Тож, компанія має офіси у Казахстані (м. Астана), Узбекистані (відкритий у 2019 році) та Киргизстані (відкритий у 2023 році).

Діяльність корпорації «Росатом» не обмежується лише ядерною сферою. «Росатом» пропонує комплексний підхід “під ключ”, що сприймається як його безумовна перевага. Як справедливо відмічають закордонні оглядачі, незважаючи на санкційний тиск на російську державу у зв'язку з неспровокованою війною проти України, держкорпорація «Росатом» зайняв місце найбільш прибуткової компанії енергетичного комплексу, яке свого часу до війни обіймало Публічне акціонерне товариство «Газпром».

«Росатом» має величезний портфель енергетичних проєктів. Російський ядерний експорт стрімко зростає задовго до початку війни в Україні, але зараз він зростає отримав додатковий імпульс. Росія модернізувала свої ядерні технології та перейшла на реактори ВВЕР-1200 (водо-водяний енергетичний реактор). Клієнтами «Росатому» за різними підрахунками є понад 50 країн світу. «Росатом» має особливо значну частку у двох аспектах виробництва ядерного палива – конверсії та збагаченні, де він контролює 38% і 46% світових потужностей [12]. Компанія забезпечує паливом 78 енергетичних реакторів у 15 країнах, маючи частку 17% світового ринку ядерного палива. При чому, паливна компанія “ТВЕЛ”, яка входить в конгломерат компаній «Росатом», мала стратегічні наміри до 2030 року збільшити свою частку на світовому ринку ядерного палива до 22%.

Український досвід підтверджує, що будь-яка державна російська компанія є інструментом військово-політичного керівництва Росії у його агресивних зовнішньополітичних кампаніях. Домінування «Росатом» у світовій атомній промисловості ґрунтується на трьох ключових стовпах: агресивній бізнес-стратегії, всебічній політичній підтримці та здатності забезпечити лояльні умови фінансування за рахунок державних кредитів. При цьому, економічний мультиплікативний ефект для країни-реципієнта технологій “мирного атома” є беззаперечним.

Згідно зі [Стратегією «Росатому»](#), яка була затверджена Наглядовою радою у квітні 2020 року, компанія докладає зусиль, щоб просуватися «від глобального лідерства в атомній індустрії до гло-

бального технологічного лідерства». Крім того, «до 2030 року поставлена мета збільшення ви-торг до 4 трлн рублів. Більшу частину цього ви-торгу мають забезпечити закордонні замовлення, частка нових продуктів має перевищити 40%». Тож, для корпорації пошук нових ринків є базо-вим компонентом успішності реалізації вказаної стратегії. Якщо вірити [інформації](#), що озвучу-валася генеральним директором Алексеем Ліха-човим, станом на червень 2024 року «Росатом» будував за кордоном 39 атомних енергоблоків та ще 7 усередині країни.

Інтерес компанії до регіону Центральної Азії можна пояснити кількома ключовими фактора-ми. По-перше, великі запаси урану в регіоні ро-блять його ключовим джерелом сировини для виробництва палива для атомної енергетики Росії. «Росатом» активно укладає довгострокові угоди з країнами Центральної Азії, щоб забезпе-чити стабільне та надійне джерело постачання урану для своїх ядерних реакторів. Крім того, висхідний попит на енергію в Центральній Азії є комерційно привабливим ринком для ядерних технологій і досвіду «Росатом». Створюючи пар-тнерства та спільні підприємства в регіоні, «Ро-сатом» прагне розширити свою частку на ринку та зміцнити позиції світового лідера в атомній галузі.

Жодна з п'яти республік Центральної Азії немає атомних електростанцій. Казахстан та Узбеки-стан є важливими гравцями на світовому ринку урану. Обидві країни переконані, що їхня зро-стальна економіка та проблеми зміни клімату, виклики екологічній безпеці потребують розвит-ку ядерної енергетики, яка є низьковуглецевою відповіддю на наявні проблемні питання. Згід-но з аналізом самого «Росатому», в усьому світі зростає попит на малі АЕС, і в найближчі 10-15 років буде введено в експлуатацію до [30-40 ГВт](#) реакторів малої потужності, що пояснює активне просування будівництва атомних електростанцій малої потужності в Киргизстані та Узбекистані. Водночас, країни регіону ЦА вживають кроків з диверсифікації інвестиційних портфелів.

Республіка Казахстан (РК) є важливим партне-ром для Росії у секторі атомної генерації попри

відсутність діючих АЕС на території республіки, але присутність значних покладів уранової руди. Саме в Казахстані був створений Банк палива низькозбагаченого урану Міжнародного агент-ства з атомної енергії (МАГАТЕ), який знахо-диться на Ульбінському металургійному заводі в Усть-Каменогорську. Сутність цього проєкту полягає в тому, щоб забезпечити гарантовані по-стачання ядерного палива до різних країн у разі дестабілізації відкритого ринку або порушення дії інших існуючих механізмів постачання низь-козбагаченого урану.

На сучасному етапі партнерство між ключовими компаніями, ДК «Росатом» і АТ «НАК «Каза-томпром» (національний оператор РК з імпорту та експорту урану, рідкісних металів і ядерного палива для атомних електростанцій), охоплює кілька магістральних напрямків, зокрема: ви-добуток і постачання урану; виробництво ядер-ного палива; трансфер і розвиток ядерних техно-логій, а також спільні підприємства та зусилля в третіх країнах стосовно просування ядерних технологій, постачання палива та ядерних по-слуг. Окрім РФ, «Казатомпром» налагодив важ-ливі стратегічні зв'язки з Японією та Китаєм. Компанія мала [10-відсоткову](#) частку в компанії Westinghouse Electric, але продала її у 2017 році. Крім того, в урановому сегменті Казахстану та-кож присутні канадські та французькі компанії, які займаються видобутком урану та іншими аспектами паливного циклу.

Довгий період питання побудови АЕС в країні не підіймалося через радянську ядерну спадщину, пов'язану з випробуванням ядерної зброї в Се-мипалатинській області Казахстану, що призве-ло до серйозних екологічних наслідків та про-блем зі здоров'ям населення. Зростаючий попит на електроенергію у зв'язку зі зростанням кіль-кості населення республіки та динамічним еко-номічним розвитком країни поставив на порядок денний проблему нерівномірного розподілення енергогенеруючих потужностей.

Згідно з [Концепцією](#) розвитку паливно-енерге-тичного комплексу Республіки Казахстан на 2023 – 2029 роки, яка затверджена постановою Уряду Республіки Казахстан №724 від 28.06.2014р. (зі

змінami), загальна потужність електростанцій Казахстану становить 19024,3 МВт. Станом на 1 січня 2023 року знос основного обладнання електростанцій становив 57 відсотків, при цьому є випадки досягнення показника до 85 – 88 відсотків (Уральська, Кентауська ТЕЦ). При цьому, споживання електроенергії за 2023 рік становило 115,06 млрд. кВт/г і збільшилося на 1,9% порівняно з попереднім роком, вироблення електроенергії залишилося на рівні 2022 р. і складало 112,82 млрд. кВт/г. При наявних показниках споживання та генерації дефіцит електричної потужності склав 1519 МВт, який покривався перетоками з Російської Федерації. Відповідно, прогнозний баланс електричної потужності на 2024-2030 роки складається із значним дефіцитом електричної потужності до 6,2 ГВт до 2030 року [7].

Варто нагадати, що у 1973-1999 рр. у країні вже працював швидкий реактор з натрієвим охолодженням BN-350 (потужністю 350 МВт), розташований на Мангишлакській АЕС в Актау. Крім забезпечення міста електроенергією, BN-350 також використовувався для виробництва плутонію та опріснення води для задоволення потреб міста. Проектний термін експлуатації реактора офіційно закінчився в 1993 р., і [за фінансової підтримки США](#) ядерну установку почали виводити з експлуатації. При цьому, саме «Техснабекспорт» надавала допомогу казахстанським партнерам з цих питань.

На сьогодні в республіці активно проводять експерименти та дослідження, маючи в розпорядженні три дослідницькі реактори, зокрема, ВВР-К на базі Інституту ядерної фізики в Алмати та дві установки ИВГ.1М (водо-водяний гетерогенний ядерний реактор корпусного типу, модернізація реактора ИВГ.1) та ИГР на базі Національного ядерного центру Республіки Казахстан в Курчатові [39].

Згідно зі Указом Президента Республіки Казахстан № 121 від 2 лютого 2023 року «Про затвердження Стратегії досягнення вуглецевої нейтральності Республіки Казахстан до 2060 року» передбачається, що «до структури потужностей увійдуть атомні електричні станції як

стабільне джерело енергії». З огляду на те, що найбільш проблемною енергозоною в Казахстані є південь республіки, там і передбачається звести додаткові генеруючі потужності. Посадові особи Міністерства енергетики Казахстану називали декілька потенційних майданчиків для будівництва АЕС, зокрема, селище Улкен Алматинської області на березі оз. Балхаш. Цей майданчик розглядається як пріоритетний, адже він знаходиться в зоні ліній електропередач «Північ – Південь» і розташований близько до основних споживачів у південному регіоні країни.

Політика балансування та багатовекторності Казахстану прослідковується й у питанні розвитку атомної енергетики. Як відомо, для побудови першої за часів незалежності АЕС в країні розглядається декілька потенційних постачальників ядерних технологій, зокрема, Китайська національна ядерна корпорація, корейська Korea Hydro & Nuclear Power Co., російський «Росатом» та французька EDF. За первинними оцінками вартість будівництва може становити 10-12 млрд доларів США. За оцінками ТОВ «Казахстанські атомні електричні станції» прогнозні [строки](#) реалізації проекту складають 11 років – від моменту проведення референдуму та затвердження майданчику для будівництва та технології (2024 рік) до введення в експлуатацію (за прогнозами у 2035 році).

Враховуючи чутливість суспільної думки до питань атомної енергетики через історичний травматичний досвід, за дорученням Президента РК Касим-Жомарта Токаєва рішення щодо побудови атомних енергоблоків буде ухвалюватися на загальнонаціональному референдумі, який має відбутися вже восени цього року. З метою підготовки до референдуму, в республіці відбуваються громадські слухання, які мають бути завершені у серпні ц.р. У той же час, існує деякий скепсис щодо того, чи громадська думка може вплинути на фінальне рішення щодо обрання постачальника, якщо російська сторона вже заявила про свої плани побудувати АЕС в РК, явно розраховуючи на позитивне тендерне рішення. Хоча побудова АЕС є довгостроковим внеском у можливість збереження країн ЦА в зоні російського впливу, для «Росатому» доступ до урано-

У ФОКУСІ: РОСІЯ

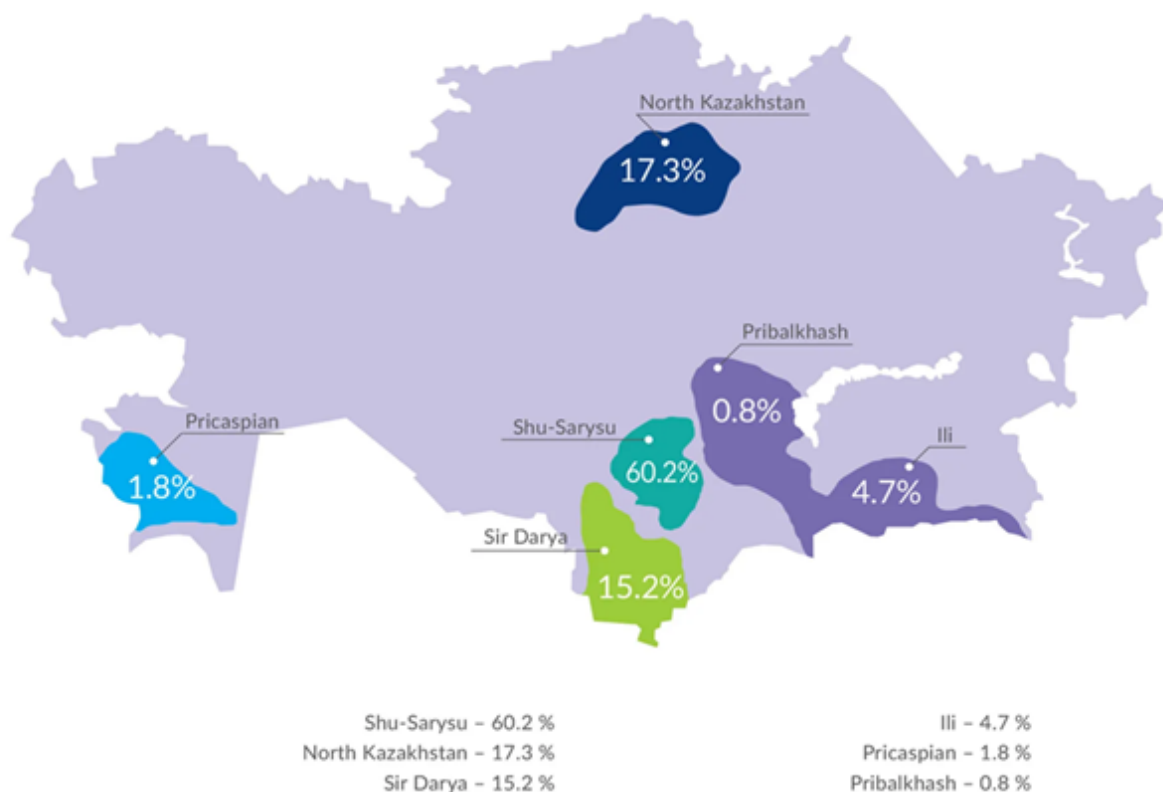
вих ресурсів Казахстану має не менш вирішальне значення. У свою чергу, для «Казатомпрому» співпраця потенційно відкриває нові ринки та можливості, особливо в країнах, де «Росатом» бере участь у будівництві та експлуатації атомних електростанцій. Паралельно, відбувається обмін технологічними знаннями та розбудова кадрового потенціалу казахстанської енергетичної галузі, що має наслідком поглиблення економічних та політичних зв'язків між двома країнами. З метою забезпечення кадрового потенціалу галузі у 2022 році була відкрита казахстанська філія Національного дослідницького ядерного університету «МІФІ» (ТФ НДЯУ МІФІ), яка готує фахівців у сфері ядерної енергетики та ІТ [11].

Станом на серпень 2024 року, в країні відбулися громадські обговорення. За підсумками загальнонаціонального референдуму з будівництва АЕС, який відбувся 6 жовтня 2024 року, 71,12% громадян Республіки Казахстан проголосували за будівництво атомної станції. Треба відзначити, що казахстанська сторона розглядає модель міжнародного консорціуму з будівництва АЕС,

де спробує поєднати провідні світові компанії з передовими технологіями. Чи продемонструє ця модель свою життєздатність покаже час.

В Казахстані розміщується 12% світових запасів уранової сировини, країна є світовим лідером з виробництва природного урану і у 2022 р. на Казахстан припадало 43% загального світового видобутку урану. За оцінками компаній-лідерів світового ринку видобутку та переробки урану, у довгостроковій перспективі ринок зростатиме, оскільки дедалі більше країн чекають запуску атомних проєктів чи збільшення свого виробництва ядерної енергії задля досягнення цілей зі скорочення викидів парникових газів. Згідно з Червоною книгою МАГАТЕ-2020, до 2040 року світовий попит на уран може становити до 100 000 тонн на рік [9].

У інтегрованому річному звіті АТ «НАК «Казатомпром» за 2023 рік станом на початок року розвідані запаси урану в Казахстані розраховані у розмірі 990 тис. тонн. Із 56 розвіданих родовищ із балансовими запасами урану компанія разом із дочірніми, залежними та спільними підприєм-

Карта розміщення уранових покладів Казахстану.

Джерело: <https://qazmonitor.com/news/132/kazakhstan-is-the-worlds-biggest-uranium-producer-so-what>

ствами веде розробку 26 родовищ, об'єднаних у 14 уранодобувних підприємств, інші ж 42 перебувають у резерві. Родовища зосереджені в Кизилординській, Туркестанській, Північно-Казахстанській та Акмолінській областях [15].

При цьому, основними експортними ринками для продукції є Китай, Південна і Східна Азія, Північна Америка і Європа. Група продає уран та уранову продукцію за довгостроковими та короткостроковими контрактами, а також на спотовому ринку через дочірню торгову компанію у Швейцарії Trading House KazakAtom (ТНК).

Примітно, що з 14 видобувних підприємств лише два належать «Казатомпрому» на правах 100-відсоткового кінцевого бенефіціара: РУ-6 та ТОВ «Kazatomprom — SaUran», які працюють на 5 уранових родовищах. Відповідно до казахстанського законодавства, права на видобуток урану в Казахстані має виключно національна компанія. Водночас майже половина казахстанського урану, який відкритий для видобутку, видобувається іноземними компаніями, з якими у «Казатомпрому» створено спільні підприємства (СП).

Варто відзначити, що «Росатом» веде видобуток на 5 казахстанських родовищах: Північний Хорасан (ділянка Хорасан-1), Інкай (ділянка №4), Акдала, Зарічне та на всіх семи доступних ділянках родовища Будьонівське в Туркестанській області. Дочірні підприємства корпорації «Росатом», насамперед АТ «Ураніум Уан Груп» та віднедавна «Степногорський гірничо-хімічний комбінат», засновником якого також є Ураніум Уан Груп» та «Логістичний центр ЯПЦ» «Росатом» [2], виступають співзасновниками та мають частку присутності більш ніж 40 відсотків у половині з 12 СП. Про історію з найбільшим урановим родовищем Казахстану Будьонівське, яке тепер контролюється росіянами, стало відомо з фінансового звіту «Казатомпрому» за 2022 рік. Очевидно, що російський партнер має привілейоване становище на казахстанському ринку видобутку уранової руди, хоча до прикладу, китайська держкорпорація China General Nuclear Power Group через дочірні

підприємства також бере участь у видобутку як мінімум п'яти родовищ.

Важливим елементом кроків з балансування впливу «Росатом» в урановому секторі РК є залучення західних компаній, причому не тільки безпосередньо до видобутку, але й до переробки уранової руди. Як відомо, у урановій галузі Казахстану представлені Франція, Канада, США, Великобританія та Японія. Водночас в нинішніх умовах повна відмова «Казатомпрому» від співпраці з «Росатомом» видається малоімовірною.

Створення штучних логістичних обмежень задля забезпечення власних конкурентних переваг є вже звичайною тактикою, яку російська сторона застосовує особливо відносно своїх партнерів з метою конструювання у них ілюзії безальтернативності партнерства з РФ. **Потреба безперебійного постачання уранової продукції на ринки західних країн в нинішніх геополітичних умовах поставило на порядок денний питання розвитку альтернативного маршруту, яким став Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут (ТМТМ), відомий як Серединний коридор. «Казатомпром» здійснює поставки уранової продукції через територію Азербайджану з використанням ТМТМ з 2018 року. У звіті компанії зазначено, що “протягом 2023 року було здійснено кілька фізичних поставок через Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут на адресу кінцевих вантажоодержувачів у Румунії, США та Канаді. За підсумками 2023 року 64% усіх відвантажень урану з Казахстану до західних країн було успішно здійснено через ТМТМ” [15]. У той же час, для казахстанської сторони наявність альтернативного маршруту є можливістю посилити позицію країни у перемовинах з Росією.**

Співпраця між Росатомом і Республікою Узбекистан (РУз) охоплює видобуток і переробку урану, будівництво атомних електростанцій, а також розвиток кадрових ресурсів та експертизи з атомної генерації. Країна вивчає атомну енергетику як засіб диверсифікації свого енергетичного балансу, зменшення залежності від природного газу та задоволення зростаючого попиту на

електроенергію.

Потреба у електроенергії становить 69 млрд кВт/год, з яких майже 85 відсотків цієї енергії виробляється за рахунок спалювання природного газу (близько 16,5 млрд куб м) і вугілля (2,3 млн тонн), 15 відсотків виробляються гідроелектростанціями [19]. Згідно з даними Міністерства енергетики РУз, вироблення електроенергії в країні за 2023 р. (брутто) складає 78,0 млрд кВт/год (для порівняння у 2022 р. – 74,3 млрд кВт/год; у 2021 р. – 71,3 млрд кВт/год). За прогнозами Міністерства енергетики Республіки Узбекистан, до 2030 року цей показник складатиме 120,8 млрд кВт/год. При цьому, за даними Міненерго «Показники вироблення електроенергії в країні за 2016–2023 рр.» обсяги поставленої електроенергії споживачам за попередній рік складає 66,1 млрд кВт/год [16]. Проблема зношеності електричних мереж ставить під загрозу будь-які стратегії, якщо не буде фізичної можливості доставити електроенергію до кінцевого споживача.

Центральним елементом російсько-узбецького атомного партнерства є будівництво першої в Узбекистані атомної електростанції, переговори щодо якої велися з 2017 року. Проєкт АЕС має велике значення для Узбекистану, оскільки він є кроком до досягнення енергетичної самозабезпеченості та декарбонізації економіки. Варто відзначити, що у Узбекистані прослідковується більш лояльне суспільне сприйняття ядерної енергетики порівняно з іншими державами Центральної Азії. Країна має хороші стартові умови для того, щоб очолити розвиток атомної енергетики в регіоні.

Відповідно до міжурядової угоди, яка була підписана ще у 2018 р., російський консорціум мав побудувати поблизу оз. Тузкан у Джизакській області двоблокову АЕС з ядерними установками типу ВВЕР-1200 потужністю 2,4 гігават. Відповідно до [постанови](#) Президента Республіки Узбекистан № ПП-4165 від 7 лютого 2019 р. «Про затвердження програми розвитку ядерної енергетики в Республіці Узбекистан на 2019–2025 роки», будівництво АЕС мало розпочатися у 2022 році, а введення в експлуатацію АЕС

мало б відбутися у 2028 році.

Стратегія узбецького уряду узгоджується з ширшими регіональними цілями щодо підвищення енергетичної безпеки та скорочення викидів парникових газів. Реорганізація профільного агентства “Узатом” у травні 2024 року відповідно до [постанови](#) Президента Республіки Узбекистан № ПП-188 від 24.05.2024 р. «Про заходи щодо реалізації інвестиційного проєкту з будівництва ядерної електростанції» і перепідпорядкування його безпосередньо Кабінету міністрів республіки, завершило визначення інституційних заasad для розвитку атомної генерації в республіці.

У травні 2024 року Москва і Ташкент підписали оновлену [угоду](#) про будівництво першої в Центральній Азії атомної електростанції в Джизакській області Узбекистану. Російська атомна електростанція малої потужності (АЕС МП) генеруватиме 330 МВт і розрахована на шість реакторних установок. В основі проєкту водо-водяний реактор РИТМ-200Н, який є результатом адаптації технології суднового виконання під наземне розміщення, з тепловою потужністю 190 МВт, електричною – 55 МВт, і терміном служби – до 60 років [53]. «Росатом» виступить генеральним підрядником будівництва станції, до будівництва також будуть залучені місцеві компанії. Примітно, що ця пропозиція значно менша за проєкт, узгоджений у 2018 році.

Зі слів російської сторони, наразі АЕС МП перебуває на стадії обговорення між Росатом та агентством «Узатом» контрактних умов на будівництво. Сторонами розглядаються технічні питання щодо інтеграції АЕС в енергосистему, спільної роботи з відновлюваними джерелами енергії, зниження споживання води для експлуатації станції, а також максимальної генерації електроенергії з урахуванням кліматичних умов майданчика. За інформацією ЗМІ, «Росатом» пропонує для Узбекистану проєкт «сухої градирні», технічно складніший варіант, але в умовах зростаючого дефіциту води в Центральній Азії стає все більш актуальним.

Окрім Росії, варіанти щодо атомних станцій малої потужності можуть запропонувати і інші

гравці, зокрема, південнокорейська Hyundai. Компанія також висловила зацікавленість у будівництві АЕС малої потужності в Узбекистані. Hyundai пропонує свої новітні модульні реактори на основі інтегрованих систем (SMART), де для охолодження використовується вода під високим тиском. Такі реактори, незважаючи на невеликі розміри, здатні виробляти до 110 МВт енергії [14], а їхня компактність і мобільність дозволяють встановлювати їх у віддаленій гірській місцевості Центральної Азії.

Варто відзначити, що АЕС є базовою генерацією, яка працює безперервно, і у поєднанні з маневровою генерацією може забезпечувати стабільне споживання і прогнозовані обсяги електроенергії на експорт. За умови побудови АЕС, розбудови та модернізації електромереж, збільшення взаємопов'язаності в регіоні, Узбекистан може стати вагомим експортером електричної енергії, що матиме наслідком зростання його впливу на енергетичний ландшафт Центральної Азії. Такий розвиток подій потенційно дозволить РУз позиціювати себе як лідера регіонального енергетичного співробітництва. Виходить, що завдяки співпраці з «Росатомом» для Узбекистану мають відкритися додаткові можливості, але фактично це забезпечить для російської компанії сприятливу кон'юнктуру для поширення свого впливу на інші сфери, такі як проектування та побудова об'єктів відновлюваної енергетики, ядерна медицина, управління навколишнім середовищем тощо. Зрозуміло, що стабільне постачання електроенергії забезпечить подальше промислове зростання країни, вирішить проблему енергодефіциту та відключень. Очевидно, що будівництво та експлуатація атомної електростанції створить додаткові робочі місця не тільки безпосередньо в новому секторі економіки, але й простимулює ринок робочої сили у суміжних секторах.

Хоча Узбекистан має в своєму розпорядженні менші запаси уранової руди, ніж Казахстан, тим не менш, країна є одним із провідних світових виробників урану. Варто згадати, що за часів СРСР республіка постачала більшу частину урану радянському військово-промислому комплексу. **За даними МАГАТЕ, Узбекистан посідає сьо-**

ме місце у світі за запасами урану та п'яте – за видобутком урану. За даними Державного комітету з геології Узбекистану розвідані та оцінені запаси урану в республіці становлять **185,8 тис. тонн**, з них 138,8 тис. тонн у родовищах пісковикового, які придатні для розробки методом підземного вилуговування, та 47 тис. тонн чорносланцевого типу, які більш дорогі у видобутку. Усі значні запаси урану з пісковиків розташовані в районі Центрального Кизилкуму [5], смугі шириною 125 км, що тягнеться приблизно на 400 км від Учкудука на північному заході до Нурабаду на південному сході.

Виробництво урану контролюється і регулюється державою. Єдине уранодобувне підприємство в Узбекистані – це державна компанія «Навоїй-уран», яка з'явилася на початку 2022 року внаслідок трансформації «Навоїйського гірничо-металургійного комбінату» (НГМК). Останній поділили на три структури — АТ «Навоїйський ГМК», Фонд НГМК та державне підприємство «Навоїйуран». Акціонерне товариство займається видобутком золота та срібла, а радіоактивний метал видобуває «Навоїйуран». Наразі державним підприємством ведеться розробка 18 родовищ урану трьома уранодобувними підрозділами на території Навоїйської, Самаркандської та Бухарської областей РУз. Серед основних перспективних [об'єктів](#) для видобутку урану варто зазначити Північний Кухнур, Актау, Південно-Східний Жингельді, Шимолій Букіной, Інгічки, Агрон, Нуркон, Зіюкон, Тукактау та ін.

Спостерігається тенденція до збільшення виробництва урану, яке зросло до 3560 тонн у 2022 році з 2385 тонн у 2015 році. Згідно з [постановою](#) Президента Республіки Узбекистан № ПП-319 від 14 липня 2022 р. «Про заходи щодо збільшення обсягів видобутку, переробки урану і трансформації Державного підприємства «Навоїйуран» у 2022–2030 роках», «Навоїйуран» має довести мінерально-сировинну базу урану до 100 тисяч тонн і вдвічі збільшити обсяги видобутку та переробки уранової сировини. При цьому, президент РУз Шавкат Мірзієєв затвердив амбітну ціль виробництва урану в [7100 тон](#) у 2030 році за рахунок реалізації інвестиційних проєктів із залученням іноземних компаній. В

урановій галузі РУз присутня французька Orano, яка має спільне підприємство з Держкомгеології РУз, яке має назву [Nurlikum Mining LLC](#) і займається розвідкою в районі Дженгельді Навоїйської області. У листопаді 2022 року Orano, Держкомгеологія і ДП «Навоїйуран» підписали угоду про стратегічну співпрацю, яка закладає основи альянсу для розробки нових уранових шахт в Узбекистані. Також в урановому секторі республіки представлені японські та китайські спільні підприємства, які активно займаються розробкою урану, особливо зосередженого на чорних сланцях. Варто відзначити, що узбекистанський уран повністю йде на експорт, його купують світові переробні компанії, такі як Orano (Франція), ConverDyn (США), Cameco (Канада), CNEIC (КНР) тощо.

Теоретично, співпраця з «Росатомом» може передбачати потенційні спільні підприємства з видобутку та переробки урану, що включатиме використання ресурсів Узбекистану та технологічного досвіду «Росатому». Враховуючи, що на російських установках можуть працювати паливні збірки, розроблені під конкретну технологію, для Росії отримання доступу до уранових родовищ Узбекистану може мати сакральне значення. При тому, що росіяни вже намагалися закріпитися у цій сфері. У січні 2006 року «Техснабекспорт» підписав меморандум про взаєморозуміння НГМК і Держкомгеологія про створення спільного підприємства з видобутку урану на базі родовища Актау. Спочатку планувалося, що спільне підприємство розпочне роботу наприкінці 2006 року, але після чотирьох років переговорів угоди досягти не вдалося, і Росія вийшла з неї всередині 2010 року [15]. Росія також пропонувала збагачення Узбекистаном його видобутого урану через «Міжнародний центр зі збагачення урану» на базі «Ангарського електролізного хімічного комбінату», але домогтися зацікавленості узбецької сторони не змогла. Схоже на те, що поки Росія сфокусувала свої зусилля на казахстанському уранодобувному напрямку, але навряд полишаючи спроби завоювати урановий ринок Узбекистану.

Ще одним аспектом довгострокової присутності «Росатому» в ядерному секторі республіки, який

перебуває у стадії формування, є внесок компанії у розвиток кваліфікованої робочої сили, що має важливе значення для створення сталого сектора ядерної енергетики. У 2019 році саме в Ташкенті відкрили першу закордонну філію Національного дослідницького ядерного університету «МІФІ». За даними відкритих джерел, цього року ташкентська філія НДЯУ МІФІ випустила другий набір бакалаврів – [55 фахівців](#) для ядерноенергетичної галузі Узбекистану, які надалі планують продовжувати освіту на магістерському рівні. Тож, узбецькі спеціалісти проходять навчання за російськими програмами, які готують їх до роботи в експлуатації та обслуговуванні саме російських ядерних установок. Крім того, Узбекистан з допомогою «Росатому» розробляє національні стандарти і практики ядерного регулювання. Узбекистан являє собою другий важливий стовп центральноазійської стратегії компанії після Казахстану для розширення та поглиблення залежності від російського ядерного комплексу в регіоні.

Для «Росатому» **Киргизька Республіка (КР)** є потенційним ринком ядерних технологій і послуг, що включає будівництво та обслуговування атомних електростанцій, постачання ядерного палива, а також надання послуг з навчання та підтримки. Серед інших питань двосторонньої співпраці є рекультивація уранових хвостосховищ та ядерна медицина.

За даними «Киргизького енергетичного розрахункового центру», [споживання електроенергії](#) в Киргизстані у 2023 р. досягло 17,2 млрд кВт/год. Для порівняння, у 2022 р. КР спожила 15,9 млрд кВт/год, споживання електроенергії зросло на 8%. Загальні втрати електроенергії у 2022 році становили близько 2,4 млрд. кВт/год [17]. Прогнозується, що споживання буде продовжувати зростати. Указом Президента Киргизької Республіки УП № 178 від 24 липня 2023 року «Про надзвичайну ситуацію в енергетичній галузі Киргизької Республіки» з 1 серпня 2023 року в країні оголошено режим надзвичайної ситуації в енергетичній галузі Киргизстану, який триватиме до 31 грудня 2026 року. Через дефіцит, країна періодично імпортує електроенергію з Туркменістану, Казахстану та Росії.

Киргизстан має значні мінеральні ресурси, зокрема уранової руди. У період 2019-2022 рр. в Киргизстані діяв мораторій на видобуток урану. Участь «Росатому» в потенційних уранодобувних проєктах в Киргизстані могла б полегшити доступ до цих ресурсів, убезпечивши ланцюжки поставок ядерного палива та іншої сировини, необхідної для його операційної діяльності. Схоже на те, що киргизьке керівництво розглядає уранову руду як майбутнє джерело надходжень іноземної валюти від експорту. В медіа також з'являлася інформація про наміри Киргизстану щорічно відправляти 50 осіб на навчання в Росію, щоб вони «стали фахівцями з розробки рідкоземельних металів і урану».

Республіка не мала жодних планів щодо побудови атомних електростанцій, енергетичні потреби вирішувалися за рахунок гідрогенерації. На гідроелектроенергетику Киргизстану припадає до 90 відсотків електроенергії, виробленої в країні, ще близько 10% на теплових електростанціях. Киргизстан вивчає варіанти диверсифікації свого енергетичного балансу та зменшення залежності від гідроелектроенергії, яка вразлива до сезонних коливань. Зрозуміло, що досвід «Росатому» в атомній енергетиці представляє інтерес для Киргизстану як можливість розвивати стабільне та надійне джерело енергії, підвищуючи свою енергетичну безпеку.

Ідея будівництва малих АЕС отримала підтримку Президента КР Садира Жапарова, адже може вирішити проблему дефіциту генераційних потужностей. У січні 2022 р. під час Всесвітньої ЕКСПО-2022 в Об'єднаних Арабських Еміратах стало відомо, що держкорпорація «Росатом» та Міністерство енергетики Киргизької Республіки підписали меморандум про співпрацю у спорудженні атомних станцій малої потужності. Як і у випадку з Узбекистаном, Росатом пропонує киргизькій стороні аналогічне рішення на базі реакторної установки РИТМ-200Н. У січні 2023 року «Росатом» оголосив, що вивчає можливість будівництва в країні двоблокового РИТМ-200. Окремим питанням щодо безпеки побудови об'єкта атомної генерації в КР є висока сейсмічна активність в республіці та у сусідніх країнах, що становить проблему щодо визначення опти-

мального розташування майданчика. Відповідно до заяв киргизьких посадовців, проєкт малоомоdulьної АЕС може з'явитися в Киргизстані не раніше ніж через 10 років.

Окремої уваги заслуговує проблеми, пов'язані з урановими хвостосховищами в КР. Систематична недбалість щодо утилізації радіоактивних відходів у радянські часи та після здобуття незалежності є основною причиною сильного забруднення навколишнього середовища. До прикладу, Майлуу-Суу у Джалал-Абадській області на півдні Киргизстану залишається місцем для понад 20 хвостосховищ урану, що містять майже 2 млн куб. м токсичного матеріалу. Іншим застарілим місцем видобутку урану є Мін-Куш у сусідній Наринській області. Але по всьому Киргизстану є багато інших дрібних сховищ токсичних відходів, які все ще потребують очищення [6].

Росія продовжує рекультиваційні заходи на території Киргизстану в рамках Міждержавної цільової програми «Рекультивація об'єктів колишніх уранодобувних виробництв», що реалізується під егідою Співдружності незалежних держав. Рекультивація земель у рамках програми як у Киргизстані, так і в Таджикистані проводить «Росатом». Компанія вже завершила роботи на п'ятих об'єктах у республіках, а ще на двох продовжує працювати.

Журналісти звертають увагу на те, що за рахунок Киргизстану Росія може [поповнювати](#) уранові запаси, забравши з країни так звані уранові «хвости», гексафторид збідного урану, які підлягають подальшій переробці, можуть бути збагачені до необхідного рівня для використання у фабрикації паливних збірок для АЕС або піддані захороненню на території РФ, попри існуючу юридичну заборону. У будь-якому випадку, для корпорації такий розвиток подій є безпрограшним варіантом, який прив'язує киргизьку сторону до російських ядерних послуг у довгостроковій перспективі.

Як і в інших країнах ЦА, у КР «Росатом» просуває свої ядерні технології, які не пов'язані безпосередньо з будівництвом та обслуговуванням

реакторних установок. У 2023 році «Росатом» підписав із Киргизстаном [Меморандум](#) про співпрацю у сфері застосування атомних технологій у охороні здоров'я. Сторони домовились про створення на базі Національного центру онкології та гематології (НЦОГ) радіофармацевтичної аптеки та центру молекулярної візуалізації, де застосовуватимуться передові методи діагностики та лікування онкологічних та інших захворювань. Як зазначено на офіційному сайті компанії, «Росатом» “безоплатно поставив до НЦОГ генератор технеція-99м ГТ-4К”, який використовується для проведення діагностичних процедур при онкологічних, кардіологічних, нейроендокринних та інших захворюваннях. Розвиваючи ядерну медичну інфраструктуру, «Росатом» забезпечує для себе додаткові фінансові можливості.

Розбудова атомної галузі вимагає наявності відповідних висококваліфікованих кадрів. Відсутність спеціалістів з атомної енергетики в республіці, які могли б управляти і обслуговувати АЕС, створює ситуацію, відповідно до якої за умови побудови атомної електростанції, на ній працюватимуть російські атомники, за аналогією зі схемою побудови АЕС в Туреччині. Крім того, через свої проєкти «Росатом» може впливати на нормативно-правову базу Киргизстану в сфері використання ядерної енергії, сприяючи подальшій інтеграції енергетичних секторів двох країн.

Попри дискусії про АЕС, схоже на те, що уряд Киргизької Республіки залишається прихильником використання величезного потенціалу гідроенергетики, сонячної та вітрової енергії для сприяння економічному зростанню, забезпеченню безперебійного електропостачання, а також досягненню нульових викидів до 2050 року. На додаток, Киргизстан і Таджикистан є частиною проєкту «Центральна Азія – Південна Азія» (CASA-1000), який буде зосереджений на експорті гідроенергії з цих країн до Афганістану та Пакистану, тому розвиток гідроенергетики залишатиметься пріоритетним. Одночасно, враховуючи кон'юнктуру, Росатом опрацьовує з киргизькою стороною реалізацію інвестиційного проєкту з будівництва об'єктів відновлюваної

енергетики в КР потужністю до 1 ГВт. Відповідний документ між вітроенергетичним дивізіоном Росатому та Міністерством енергетики Киргизької Республіки був підписаний у березні ц.р. У 2023 році ініціативна група «Жашыл Кыргызстан» провела опитування серед населення на тему будівництва АЕС на території країни. В анкетуванні взяли участь трохи більше трьох тисяч осіб з усіх областей країни віком від 25 до 75 років різного соціального статусу. Громадянам КР пропонувалося відповісти на 28 запитань. Відповідно до [«Аналізу](#) дослідження з виявлення рівня сприйняття ініціативи будівництва АЕС (атомної електростанції) на території Киргизької Республіки» більшість опитаних, а саме 89 відсотків, пов'язують будівництво АЕС із нестачею електроенергії. Більше половини, тобто 78,9 відсотків опитаних, зійшлися на думці, що країна не готова до будівництва АЕС на своїй території. Понад 60 відсотків учасників опитування висловилися за введення мораторію на будівництво АЕС.

Соціальне несприйняття атомної генерації в республіці, яке виникає через низьку поінформованість, негативну інформацію щодо наслідків ядерних аварій, страх радіоактивних витоків, а також відсутність довіри, переважно через захоплення ядерних відходів у регіоні в радянський період, залишатиметься несприятливим фактором для розвитку атомної енергетики КР.

Питання щодо наявності амбіцій «Росатому» відносно створення атомної генерації в **Республіці Таджикистан (РТ)** залишається відкритим. Більшість електроенергії в Таджикистані виробляється гідроелектростанціями. Потенційні ресурси гідроенергії у республіці оцінюються у 527 млрд. кВт/год [18]. Офіційна статистика наводить наступні цифри, зокрема, загальне виробництво електроенергії за 2020 рік складало 19,6 млрд кВт/год. при споживанні – 18,1 млрд кВт/год. Згідно з [інформацією](#), оприлюдненою очільником Міненерго РТ, за підсумками 2021 року було вироблено 20,6 млрд кВт/год, у 2022 році – 21,4 млрд кВт/год, у 2023 році – 21,7 кВт/год електроенергії.

Як і в цілому по регіону, в країні наявна проблема

дефіциту електроенергії і зношеності енергетичної інфраструктури. Близько 40% електроенергії в країні використовується для виплавки алюмінію в Турсунзаде [13]. При цьому, за інформацією енергохолдингу «Барки точик», у 2023 року з Таджикистану за кордон було продано 2,6 млрд кВт/г електроенергії, зокрема, 1,6 млрд кВт/г було експортовано до Афганістану, а решта – до Узбекистану і Казахстану. І одночасно, Таджикистан минулого року імпортував 18,6 млн кВт/г електроенергії з Узбекистану та Киргизстану. Зі зрозумілих причин, РТ є однією з країн, яка не охоче займається питаннями розвитку ядерної енергетики.

Республіка мала плани щодо запуску дослідницького реактора. Ядерний дослідницький реактор Argus був побудований в 1991 році в Душанбе і мав працювати на 21% збагаченому урані, але ніколи не завантажувався паливом. Хоча урядовці спочатку висловлювали зацікавленість в отриманні палива та експлуатації реактора, у 2007 році Таджикистан звернувся до МАГАТЕ з проханням демонтувати реактор і замінити його прискорювачем елементарних частинок [4]. У 2015 році президент РТ Емомалі Рахмон схвалив реконструкцію ядерного дослідницького реактора Argus. У ході реалізації Державної програми 2016–2020 рр. щодо відновлення та подальшого використання реактора «Argus-FTI», у процес відновлення реактора були включені не лише російські, а й китайські фахівці. Оновлений Argus-FTI планувалося ввести в експлуатацію у 2020 році, але відновлення затягнулося. Основним джерелом ресурсного забезпечення програми були інвестиційні кошти, у тому числі фінансова підтримка Китаю. Загальну суму відновлення та запуску ядерного комплексу було оцінено в 35 млн доларів США.

У листопаді 2023 року під час візиту президента Таджикистану до Москви було підписано угоду між Національною академією наук РТ та дослідницьким центром Курчатівського інституту, згідно з якою сторони домовилися про проведення досліджень у галузі ядерних технологій. Наразі, ведуться дискусії щодо відновлення роботи реакторної установки для використання у ядерній медицині, зокрема, для отримання ізотопів

молібдену-99 та стронцію-89, які дуже важливі в контексті лікування онкологічних захворювань. Хоча в Таджикистані наразі немає діючих ядерних реакторів і країна не веде видобуток уранової руди, на території РТ є потужні джерела радіації, які є спадщиною радянських часів. Країна має на своїй території найбільшу кількість звалищ ядерних відходів. Уряд країни тісно співпрацює з МАГАТЕ над визначенням точних місць розміщення відходів, оптимізацією своїх стратегій поводження з ними та підвищенням обізнаності серед місцевого населення.

Тож, одним із магістральних для Таджикистану напрямків співробітництва з Росатомом є дезактивація полігонів радіоактивних відходів. У липні 2014 року керівництво Таджикистану затвердило Національну Концепцію Республіки Таджикистан щодо реабілітації хвостосховищ відходів переробки уранових руд на 2014–2024 роки. За даними Європейської економічної комісії ООН, станом на 2017 рік на півночі Таджикистану у 10 уранових хвостосховищах загальною площею 170 га було накопичено близько 55 млн тонн радіоактивних відходів урановидобувної діяльності радянських часів (переважно хвости технологічних відходів), які зберігаються на незахищених об'єктах [8]. Найбільше звалище, на якому знаходяться близько 12 млн. тонн радіоактивних відходів, знаходиться в Согдійській області РТ, у місті Табошар на північ від Худжанда, щодо закінчення дезактивації майданчику якого «Росатом» повідомляв у жовтні 2023 року.

Росія і Таджикистан підписали свою першу угоду про співпрацю в галузі використання атомної енергії в мирних цілях, затверджену Постановою уряду РТ № 103 від 25 лютого 2017 року. Вирішуючи питання хвостосховищ урану, угода також створила правову основу для нових дослідницьких реакторів, поводження з відходами, видобутку урану та освіти в атомній енергетиці.

Тож, Таджикистан отримує міжнародну допомогу по лінії МАГАТЕ на різні проекти, включаючи належну утилізацію уранових відходів і зусилля щодо забезпечення безпеки матеріалів. «Росатом» вже відзвітував, що дезактивував чотири полігони з обсягом у мільйони тонн радіо-

активних матеріалів в Істікلولі, Адрасмоні та Бободжон-Гафурівському районі Согдійської області. Наприкінці червня 2024 року прем'єр-міністром РФ Міхаїлом Мішустіним було підписано розпорядження, згідно з яким у 2025-2028 роках російський уряд виділить [1,56 млрд рублів](#) (близько 11,3 млрд доларів США) «Росатому» на очищення земель Таджикистану від уранового сліду.

Попри те, що «Росатом» декларував [готовність](#) обговорювати з Таджикистаном будівництво АЕС в республіці, обережна риторика з боку російської сторони зумовлена розумінням, що наразі проєкт не є актуальним. Хоч поки що подібні заяви є лише деклараціями, дані сигнали є свідченням того, що у випадку успішного виконання підготовчих робіт в інших центрально-азійських республіках і політичної волі керівництва РТ, яку можна забезпечити інструментами дипломатичного тиску, цілком ймовірно, що ці декларації стануть реальністю. На даному етапі, для «Росатом» вигідніше вести перемовини про постачання міні-ГЕС до країн Центральної Азії, в тому числі і до Таджикистану. Примітно, що проєкти з міні-ГЕС є один з неядерних напрямків роботи Росатому, спрямованих на диверсифікацію бізнесу держкорпорації.

В парадигмі своєї політики «постійного нейтралітету» **Туркменістан** фокусує свою дипломатичну діяльність на питаннях, більше пов'язаних з роззброєнням та нерозповсюдженням ядерної зброї, ніж на розвитку цивільної атомної генерації. Виробництво електроенергії відбувається з природного газу. Відповідно до «Програми Президента Туркменістану із соціально-економічного розвитку країни на 2022–2028 роки» у 2028 році планується довести загальний обсяг виробництва електроенергії до [37,5 млрд кВт/год](#) і збільшити його обсяг на 22,5 відсотка порівняно з 2022 роком. Крім того, на державному рівні проголошено серйозність намірів щодо переходу до “чистої” енергії як ключової мети економічної стратегії країни.

У Туркменістані немає ані атомних електростанцій, ані дослідницьких реакторів. Країна приєдналася до МАГАТЕ лише у 2016 році, але при

цьому є учасником багатьох базових міжнародних угод з ядерної галузі, зокрема, Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1994), Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (1996), Конвенції про фізичний захист ядерних матеріалів (2005), Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму (2008), Договору про зону, вільну від ядерної зброї, у Центральній Азії (2006) [3]. Починаючи з 2020 року країна співпрацює з МАГАТЕ в контексті розвитку потенціалу в галузі ядерного права та безпеки. У 2023 році центральноазійська держава приєдналася до Конвенції МАГАТЕ про раннє оповіщення та допомогу в разі ядерної аварії. З точки зору перспектив, скоріш за все це продиктовано процесами підготовки до побудови АЕС в сусідній країні.

Водночас «Росатом» виявляє зростаючий інтерес до Туркменістану, який має значні запаси природного газу, але при цьому декларує спроби щодо диверсифікації своїх джерел енергії. Тож, інтереси Росатома збігаються з зусиллями Туркменістану щодо дослідження атомної енергетики як чистої та ефективної альтернативи. Теоретично, залученість «Росатому» може сприяти передачі передових ядерних технологій, що може поширюватися на такі сфери, як медичні ізотопи та наукові дослідження в сфері ядерної медицини.

Для «Росатому» участь у енергетичних проєктах у Туркменістані є можливістю розширити свою ринкову присутність. Враховуючи економічні плани Туркменістану та відносно нерозвинений ядерний сектор, «Росатом» має шанс утвердитися як головний гравець на енергетичному полі країни як постачальник технологічних рішень для забезпечення промислового зростання Туркменістану. Це може підтримати зростання таких галузей, як хімічне виробництво, металургія та інші сектори економіки.

Схоже на те, що у Туркменістані «Росатом» також поки що фокусується на напрямках, які не пов'язані з атомною генерацією. Зокрема, компанія «Русатом Інфраструктурні рішення», яка входить до держкорпорації «Росатом», готова запропонувати країні розробки у напрямку [SMART](#)

CITY – цифрових систем для високоефективного керування територіями. Зі слів посадовців компанії, у портфелі є «рішення щодо міського управління, комунальної інфраструктури, ресурсопостачання та міського господарства, розвитку туризму та індустрії гостинності, взаємодії з населенням, розвитку підприємницької активності, інтелектуальних транспортних систем та інші». Таким чином, «Росатом» забезпечує свою присутність у муніципально-логістичній галузі країни, пропонуючи рішення з диджиталізації. Серед потенційних напрямків співпраці залишається класичний для російської атомної дипломатії напрям підготовки кадрів, навчальні та тренувальні програми, які Росатом традиційно підтримує в інших країнах.

Хоча на цей час Туркменістан не розглядає будівництво будь-яких ядерних об'єктів на своїй території, не виключено, що такі проекти можуть з'явитися у майбутньому. Залученість з боку туркменської сторони до проектів регіональної атомної енергетики є незначною. Становлення атомної галузі Туркменістану вимагатиме розробки сучасної національної нормативно-правової бази.

РФ намагається позиціювати себе як відповідь на гострий енергетичний дефіцит в регіоні Центральної Азії, і «Росатом» залишається важливою частиною цих зусиль. Росія бере участь у реалізації електроенергетичних проектів та в модернізації діючих об'єктів електроенергетики в центральноазіатських країнах, впливаючи на постачання електроенергії на ринки регіону.

Треба розуміти, що світовий ядерний ринок є ринком з обмеженою пропозицією. В світі існує лише короткий список компаній, які здатні надавати ті чи інші послуги в ядерній сфері. Тож, глобальний ринок атомної генерації заснований на стратегічних партнерствах. Інвестиції «Росатому» в Центральну Азію обумовлені довгостроковими міркуваннями, зокрема в контексті зовнішньополітичних цілей РФ. Центральна Азія довгий час сприймалася іншими глобальними гравцями як сфера впливу Росії, і присутність «Росатому» в регіоні допомагає зміцнити та посилити існуючі альянси Москви. Поглиблюючи

свої економічні та енергетичні зв'язки з країнами Центральної Азії, Росія протиставляє свій вплив зусиллям інших регіональних акторів, таких як Китай і Сполучені Штати Америки.

З огляду на вищезазначене, серед потенційно проблемних питань для «Росатом» у контексті поглиблення відносин у атомній галузі з країнами ЦА варто виокремити коливання світових цін на уран, потенційні внутрішньодержавні законодавчі зміни в країнах ЦА, коливання суспільної думки щодо атомної генерації та партнерства з підсанкційною країною, і безумовно геополітична обстановка. При цьому, видається ймовірною подальша спроба російської сторони розширити кооперацію на нові сфери, такі як відновлювана енергетика, ядерна безпека та екологічна стійкість. Глобальний акцент на екологічно чисту енергетику створює додаткові комерційно привабливі аргументи для поглиблення співпраці з Росатомом в галузі низьковуглецевих технологій та сталого розвитку.

Розширення присутності «Росатому» в Центральній Азії має значні наслідки для регіональної динаміки. З одного боку, інвестиції корпорації сприяють розвитку ядерноенергетичної інфраструктури регіону, що може допомогти задовольнити зростаючі енергетичні потреби, зменшити залежність від викопного палива та пом'якшити екологічні проблеми. Подібна аргументація про посилення енергетичної безпеки є привабливою та достатньо обґрунтованою для суспільств та урядів країн ЦА.

Однак зростання впливу «Росатому» в Центральній Азії не може не викликати занепокоєння серед інших регіональних гравців, особливо тих, хто насторожено ставиться до намірів Росії. Домінування корпорації в атомно-промисловому секторі потенційно може призвести до концентрації впливу, створюючи залежності, які можуть негативно вплинути на суверенітет країн Центральної Азії. Крім того, участь «Росатому» у важливих ядерних проектах може спровокувати геополітичну напруженість між суперницькими державами, що ще більше ускладнить ландшафт регіональної безпеки.

Отже, ключовим інтересом Кремля і його провідника «Росатом» є прагнення забезпечити довгостроковий політичний вплив на країни ЦА за рахунок поглиблення економічних зв'язків, особливо, в такій стратегічній сфері, як атомна енергетика. Наразі, стратегічним завданням для урядів країн ЦА є забезпечення балансу російського енергетичного впливу за рахунок альтернативних постачальників ядерних технологій. Таке бачення також може слугувати запобіжником щодо непередбачуваних обставин, які можуть бути пов'язані з ймовірним посиленням санкційного тиску на російський атомно-промисловий комплекс з боку країн Заходу у зв'язку з триваючою війною Росії проти України.

Дискусії щодо механізмів та інструментів щодо обмеження можливостей уряду Росії отримувати доходи від діяльності «Росатому» шляхом впровадження санкцій та експортного контролю проти компанії, і одночасно щодо уникнення дестабілізації сегментів глобального атомно-промислового ринку, продовжують циркулювати в американських законодавчих колах. Зокрема, запропонований драфт законопроекту «Про застосування санкцій проти Росатому» ([H.R. 8046](#) 'Rosatom Sanctions Enforcement Act') вимагає розробки відповідної стратегії, яка запропонує бачення щодо заміни Росатому та інших ядерних постачальників Російської Федерації на постачальників зі Сполучених Штатів та їхніх союзників і партнерів, а також дозволить «замінити «Росатом» як основну юридичну особу, що може надавати послуги з безпеки та експлуатації реакторів для вже існуючого та побудованого парку ядерних реакторів».

Наразі, головним застереженням з боку партнерів щодо запровадження санкцій проти безпосередньо «Росатому» є занадто суттєва залежність цілих секторів світової атомної енергетики від російських ядерних технологій. Як зазначено у [прес-релізі](#) Міністерства енергетики України, у травні 2024 року Комітет Палати представників США із закордонних справ все-таки підтримав законопроекти про запровадження санкцій проти російського «Росатому» та осіб, які створюють загрози безпеці Запорізької АЕС. Цей сигнал є важливим, але вимагає подальших практичних

кроків, щоб позбавити Росію однієї з її найбільш санкційно-резистентних опор.

Попри те, що запроваджені санкційні заходи проти РФ у інших галузях починають демонструвати певні успіхи, взятий курс на розвиток альтернативних пропозицій у світовій ядерній галузі вимагатиме додаткових часових рамок. Однозначно, репутація Росії в атомній енергетиці зазнала суттєвого негативу через ядерний шантаж щодо використання зброї масового ураження та «ядерне піратство» щодо українського об'єкта атомної генерації. Зменшення долі «Росатому» на світовому ринку атомної енергії є далекоглядною метою, яку можна досягти шляхом розширення співпраці країн ЦА з альтернативними постачальниками ядерних технологій, що вимагатиме створення відповідних політичних, економічних, фінансових, освітніх умов.

Незважаючи на свої стратегічні інтереси та інвестиції в Центральній Азії, Росатом стикається з кількома проблемами, які можуть вплинути на його довгострокові перспективи в регіоні. До них належать конкуренція з боку інших світових ядерних постачальників, регуляторна невизначеність, технологічні бар'єри та геополітичні ризики. Країни Центральної Азії, своєю чергою, мають ретельно збалансувати свою співпрацю з «Росатомом», щоб максимізувати вигоди, захищаючи власні інтереси та суверенітет. Майбутнє «Росатому» в Центральній Азії залежатиме не тільки від мінливих ринкових умов, але й від рішучості інших глобальних гравців скористатися геополітичною ситуацією, яка склалася внаслідок агресії РФ в Європі.

Враховуючи несприятливі політичні та іміджеві умови, які склалися для російського атомно-промислового комплексу, альтернативним постачальником ядерних технологій задля балансування ризиків державності для країн Центральної Азії може стати Китай, особливо в секторі малих модульних реакторах. Втрата репутації Росії у світі як передбачуваного партнера в тому числі в сфері атомної генерації створюють явні переваги для Китайської національної ядерної корпорації. Скоріш за все, що китайське керівництво в перспективі скористається цими перевагами.

Аналіз діяльності «Росатому» в Центральній Азії показує багатовимірний підхід, який включає інвестиції в атомні електростанції, партнерство з місцевими органами влади та сприяння співпраці в галузі атомної енергетики в регіоні. Флагманські проєкти «Росатому», такі як будівництво атомних електростанцій у Казахстані та Узбекистані, підкреслюють його прагнення створити сильне підґрунтя для довгострокової присутності в енергетичному секторі Центральної Азії. Крім того, співпраця корпорації з державами Центральної Азії щодо передачі ядерних технологій і підготовки кадрів для такої високотехнологічної галузі як атомна енергетика свідчить про довгострокове бачення щодо комерційних перспектив розвитку ядерної енергетики в регіоні.

Таким чином, інтереси «Росатому» в Центральній Азії обумовлені поєднанням геополітичних, економічних та безпекових факторів. Інвестиції «Росатому» в ядерний сектор Центральної Азії спрямовані на забезпечення стабільних і доступних поставок урану для свого зростаючого портфеля ядерної енергетики. Завдяки партнерству та створенню спільних підприємств із країнами Центральної Азії «Росатом» також може отримати доступ до нових ринків для своїх ядерних технологій і послуг, таким чином переорієнтовуючися з атомно-енергетичного ринку Європи і забезпечуючи довгострокову економічну стабільність для компанії.

Розширення присутності «Росатому» в Центральній Азії також викликає занепокоєння щодо регіональної стабільності, розповсюдження ядерної зброї та екологічних ризиків. Враховуючи поведінку російського керівництва на міжнародній арені, діяльність «Росатому» в Центральній Азії сумнівно відповідатиме глобальним цілям нерозповсюдження та сталому розвитку.

Очевидно, що «Росатом» продовжить розширювати свою присутність у регіоні. Інвестиції корпорації в регіон мають потенціал змінити енергетичний ландшафт, посилити регіональну співпрацю та посилити вплив Росії. Однак ці події також підіймають важливі питання щодо

проблем безпеки та довгострокової стійкості ядерноенергетичних проєктів у Центральній Азії.

Як зазначається у дослідженні Німецької ради з міжнародних відносин «Росатом: важка мішень. Глобальна енергетична роль Росії» (англ. «Rosatom: A Difficult Target. Russia's Global Energy Role», 2023), якщо не враховувати деякі анульовані контракти в Європі після вторгнення Росії в Україну, портфель іноземних замовлень «Росатому» виглядає більш-менш стабільним і становить за різними оцінками близько 200 мільярдів доларів США [10]. Хоча домінування Росії в експорті енергоресурсів до ЄС скоротилося, ядерна енергетика Європи досі має суттєвий російський вплив. Крім того, занепокоєння щодо ролі «Росатому» в допомозі іншим секторам російської економіки уникнути чи знизити вплив санкцій, наприклад, в контексті постачання мікрочипів і електроніки, має підґрунтя. На цьому фоні переконувати країни в інших регіонах світу відмовитися від співпраці з «Росатомом» є проблематичним.

Парадоксально, за більше ніж два роки війни російська державна корпорація «Росатом» та більшість її дочірніх компаній залишаються поза санкційних списків країн-партнерів України, попри достатню доказову базу безпосередньої участі у плануванні та забезпеченні експлуатації в умовах окупації об'єктів атомно-промислового комплексу України, а також мілітаризації АЕС, що категорично заборонено міжнародним правом. З огляду на це, Росатом та низку підприємств його екосистеми Указом Президента України № 57/2023 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 лютого 2023 року «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» було внесено до переліку юридичних осіб, до яких застосовуються персональні спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції), строком на 50 років. Водночас Україна продовжує докласти зусиль, щоб змусити країну-агресора здійснити кроки з деокупації Запорізької АЕС, проводячи системну дипломатичну боротьбу в тому числі на майданчику МАГАТЕ.

Історія з окупацією Чорнобильської зони в перші місяці війни, та триваючою окупацією та милітаризацією ЗАЕС наочно демонструє, що хоча прямих ракетно-балістичних страйків проти ядерного об'єкта Росія здійснювати не стане, проте, руйнування міжнародних засад ядерної безпеки, фізичного захисту таких об'єктів та здійснення відповідних провокацій російське керівництво цілком готове реалізовувати. За таких умов, Росія не може розглядатися надійним

постачальником ядерних технологій, як «Росатом» не може виступати виключно комерційним гравцем на світовому ядерному ринку. В умовах триваючої війни, ризики державності та суверенітету залишатимуться актуальними для будь-якого потенційного іноземного партнера «Росатому», незалежно від його географічного розташування, і зростатимуть у довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел:

1. Aris, Ben. 2023. "Rosatom's nuclear exports surge in 2022." Intellinews.com / URL: <https://www.intellinews.com/rosatom-s-nuclear-exports-surge-in-2022-270128>
2. Bloomberg. "Russia Uranium Deal Caused Manager Exodus at Kazakh Mining Giant" *Bloomberg.com*, May 16, 2023 / URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-05-16/russia-uranium-deal-caused-manager-exodus-at-kazakh-mining-giant>
3. Country Profile: Turkmenistan / URL: <http://cns.miis.edu/nam/index.php/site/showProfile/109>
4. Fact Sheet: Tajikistan Overview. 2018. The Nuclear Threat Initiative / URL: <https://www.nti.org/analysis/articles/tajikistan-overview/>
5. IAEA. World Distribution of Uranium and Thorium Deposits: Uzbekistan / URL: <https://infdis.iaea.org/UDEPO/Report/CountryReports>
6. Jozwiak, Rikard, and Chris Rickleton. 2024. "Kyrgyzstan Seeks a Restart of Uranium Mining, and a Russian-Built Nuclear Plant." RFE/RL / URL: <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-uranium-mining-rosatom-russia-nuclear-plant/32845058.html>
7. KEGOC. 2024. «KEGOC прозвітував про роботу у 2023 році на колегії Міністерства енергетики РК» (рос.) / URL: <https://www.kegoc.kz/ru/press-center/press-releases/163167/>
8. Nuclear and Radiation Safety Agency (State Regulatory Authority), Republic of Tajikistan. National Report of Tajikistan for the 6th Review Meeting. October 2017 / URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/national_report_of_tajikistan_for_the_6th_review_meeting_-_english.pdf
9. Nuclear Energy Agency and International Atomic Energy Agency. Uranium 2020: Resources, Production and Demand. OECD, 2020. / URL: https://nucleus.iaea.org/sites/connect/UPCpublic/Documents/7555_uranium_-_resources_production_and_demand_2020_web.pdf
10. Prokopenko, Alexandra. 2023. "Rosatom: A Difficult Target. Russia's Global Energy Role." German Council on Foreign Relations / URL: <https://dgap.org/en/research/publications/rosatom-difficult-target>
11. Rosatom in Central Asia. 20 March 2024 / URL: <https://atommedia.online/en/reference/rosatom-v-centralnoj-azii/>
12. Szulecki, Kacper, and Indra Overland. 2023. "Russian nuclear energy diplomacy and its implications for energy security in the context of the war in Ukraine." *Nature Energy*, Volume 8 (February), 413-421. <https://doi.org/10.1038/s41560-023-01228-5>
13. World Nuclear Association. Uranium in Tajikistan. 2022 / URL: <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-t-z/tajikistan>
14. World Nuclear Association. Uranium in Uzbekistan. Updated April 2, 2024 / URL: <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-t-z/uzbekistan#electricity-sector>
15. АТ «НАК «КАЗАТОМПРОМ». 2023. "Інтегрований річний звіт АТ «НАК «КАЗАТОМПРОМ» за 2023 рік" (рос.). Kazatomprom / URL: https://www.kazatomprom.kz/storage/06/kazatomprom_iar_2023_rus.pdf

У ФОКУСІ: РОСІЯ

16. Міністерство енергетики Республіки Узбекистан. Показники вироблення електроенергії в країні за 2016–2023 рр. (рос.). 24 січня 2024 року / URL: <https://minenergy.uz/ru/news/view/3617>
17. Національний статистичний комітет Киргизької Республіки. Виробництво та розподілення електроенергії у 2022 році (рос.). 07 вересня 2023 року / URL: <https://stat.gov.kg/ru/news/proizvodstvo-i-raspredelenie-elektroenergii-v-2022-godu/>
18. Міністерство енергетики та водних ресурсів Республіки Таджикистан. Гідроенергетичні ресурси Таджикистана / URL: https://www.mewr.tj/?page_id=614
19. Президент Республіки Узбекистан: Атомна енергетика розвиватиметься у мирних цілях (рос.). 10 липня 2018 року. Офіційний вебсайт Президента Узбекистану / URL: <https://president.uz/ru/lists/view/1894>

Сергій Мокренюк,
військовослужбовець Збройних Сил України

Політика протидії воєнним злочинам РФ в Україні

Міжнародного гуманітарного права більше не існує. Як система принципів і цінностей, що створили та прийняли цивілізовані країни світу шляхом спільних домовленостей, міжнародне гуманітарне право розчавлено окупацією та подальшою анексією Російською Федерацією (далі – РФ) Кримського півострову у 2014 році. З лютого 2022 року вбивства, тортур, вбивств та інші злочини російських солдатів в Україні проти цивільного населення та полонених, довели, що РФ використовує воєнні злочини як спосіб ведення війни, як інструмент підкорення українців. При тому винищення українців входить в коло не лише можливих очікуваних, а й бажаних результатів російської експансії. Міжнародне гуманітарне право як соціальний код цивілізованого суспільства перекреслено державною політикою авторитарної держави-агресора.

Обмежити страждання жертв війни, зменшити її жахливі наслідки для тих, хто не приймає у ній участь, засобами міжнародного права виявилось недосяжною ціллю. Попри очевидну протиправність дій, РФ начхати на думку інших країн щодо її територіальних претензій. Водночас нерішучість та бажання окремих країн отримувати персональні економічні зиски за рахунок ігнорування жахливих злочинів російських солдатів в Україні за десять років російсько-української війни призвели до стану, коли вбивства десятків тисяч цивільного населення в центрі Європи сприймаються як буденність, що переходить у нормальність. Росія в свою чергу сприймає цей обмін економічних ресурсів на час та квалітет міжнародної спільноти як свою можливість. Досі реакція цивілізованого світу впродовж цих десяти чорних років війни (2014-2024) не змінили ані намірів РФ, ані результатів її політики – РФ абсолютно безнаказано захоплює українські території і щодня вбиває українців.

Заходи дипломатичного та економічного тиску не досягли задекларованої мети. Міжнародні гуманітарні організації виявилися не спроможними навіть потрапити до місць ув'язнення полонених в Російській Федерації. Тим більше міжнародні організації виявилися безсилим зупинити катування полонених та цивільних заручників, зупинити позасудові страти тощо.

Чи арсенал можливих дій цивілізованих країн світу вичерпано? В цій статті я пропоную звернути увагу на інструменти протидії російській агресії, що відповідають правовим засадам цивілізованих суспільств, та які, на жаль, ще не повною мірою задіяні державами світу.

Воєнні злочини – це серйозні порушення МГП, що посягають на важливі цінності та морально-етичні принципи суспільства, мають тяжкі наслідки для жертви або шкоду об'єктам, що знаходяться під захистом. Ці злочини завжди посягають не лише на окремих осіб, але й на міжнародний правопорядок. Вони впливають на життя людей, країн, суспільств в довготривалій перспективі. Тому до цих злочинів не застосовуються строки давності, а особи, що їх вчинили, не підлягають амністії.

За даними офісу Генерального прокурора України лише з 2022 року по теперішній час кількість воєнних злочинів, що вчинені РФ в Україні, складає понад 147 тисяч зареєстрованих епізодів [1]. Вже на початку 2023 року Незалежна міжнародна комісія з розслідування порушень в Україні зазначила [2], що зібрані нею докази свідчать про те, що у багатьох регіонах України та у Російській Федерації російською владою було скоєно численну кількість порушень у сфері міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. Багато з цих порушень прирівню-

У ФОКУСІ: ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ РОСІЇ

ються до воєнних злочинів та включають умисні вбивства, напади на цивільних осіб, незаконне позбавлення волі, тортури, зґвалтування, примусове переміщення та депортацію дітей. Комісія дійшла висновку, що вбивства цивільних осіб у районах Київської, Чернігівської та Сумської областей, що перебували під військовим контролем Збройних сил Російської Федерації не були випадковими, а відображали ширше явище. У районах, які опинилися під контролем російської влади в Україні, Комісія задокументувала систематичність воєнних злочинів. Порухення також були скоєні щодо осіб, депортованих з України до Російської Федерації.

Аналіз публічних даних про ситуацію в Харківській, Луганській, Донецькій, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській областях України підтверджує висновки Незалежної Комісії по Київській, Чернігівській та Сумській областях щодо системності та масштабності злочинів РФ в Україні.

Фото: цивільні особи Андрій та його дружина Валерія, яких розстріляли російські військові. Фото зроблене українським квадрокоптером. Джерело: https://www.npu.gov.ua/news/vyzhyla-zavdiaky-kvadrokopteru-zs-slidchi-politsii-kharkivshchyny-oholosyly-pro-pidozru-rosiiskomu-viiskovomu-u-rozstrili-podruzzhia?fbclid=IwAR0EPm0e9yBpN7UyC_Qu7uLy3yQl9rBHxmgThpkdp15M0Zl2smR-CqCIPZE

Географічний масштаб, кількість та тяжкість воєнних злочинів РФ в Україні безумовно складають в сукупності ознаки **певної державної політики РФ**, яка має антилюдський характер. Прагнення вчиняти воєнні злочини наразі притаманне російському суспільству. Заклики до їх вчинення лунають зі всіх мас-медіа РФ, виступів як національних так і місцевих політиків, росій-

ських телеграм-каналів так званих експертів, воєнкорів, тощо.

Легко стверджувати, що вбивства, викрадення, зґвалтування, тортури, гендерне обумовлене насильство тощо вчиняє Путін. Проте це зручне і безвідповідальне спрощення. Адже кожен окремо взятий воєнний злочин є проявом волі конкретного військовослужбовця збройних сил РФ. 147 000 (сто сорок сім тисяч) воєнних злочинів це не просто цифра, яку я згадав на початку статті, та знов звертаю увагу читача. Це орієнтир щодо **мінімальної кількості конкретних солдатів та офіцерів армії РФ**, які вбивали, викрадали, гвалтували, катували тощо. Сто сорок сім тисяч громадян РФ, які мають прізвище, ім'я, військове звання та посаду, які по завершенні війни понесуть свій «досвід» в мирне життя своєї країни та регіону в цілому.

23 червня 2022 року близько 12:00 цивільні особи Андрій та його дружина Валерія на автомобілі «Mazda» виїхали з села Велика Комишуваха в бік міста Бахмут. На перехресті селищ Велика Комишуваха – Грушуваха – Барвінкове російські військовослужбовці розстріляли автомобіль зі стрілецької зброї. Проте жінка та чоловік вижили. Вони вийшли з автомобіля, і росіяни вдруге зі стрілецької зброї та з великокаліберного кулемета БМП розстріляли подружжя. Українські військові прикріпили до квадрокоптера аркуш паперу з написом «Йди за мною» та завдяки квадрокоптеру вивели Валерію з місця обстрілу, провели через мінне поле. Буквально одразу російські військовослужбовці підійшли до розстріляного автомобіля. Вони вважали, що вбили чоловіка, тому скинули його тіло в ямі. Андрій понад добу лежав непритомний в ямі. Через дощ прийшов до тями, переночував у багажнику автомобіля та, як кажуть слідчі, згодом повільно вийшов до українських позицій.

Згодом українські слідчі встановили місце розташування БМП, під час огляду вилучили 10 гільз від великокаліберного кулемета (30 мм). Таким чином, в розпорядженні слідчих була обмежена кількість доказів: свідчення двох потерпілих, вилучені гільзи та відеозапис розстрілу, зафіксований камерою квадрокоптера.

У ФОКУСІ: ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ РОСІЇ

Надалі слідчі отримали від Сил оборони дані про підрозділ, який ймовірно займав позиції в районі місця злочину, та чий військовослужбовці могли бути причетні до його скоєння. Кропітка робота підрозділів кіберполіції спільно з Силами оборони дозволила встановити командира роти мотострілкового батальйону армії РФ, який у телефонній розмові до своїх родичів ретельно описав як рота під його командуванням розстріляла цивільний автомобіль з жінкою та чоловіком.

В своїй розмові старший лейтенант Кержалієв Клим Дмитрович, 26-річний громадянин РФ з міста Москва, детально розповідав, як жінка з розстріляного автомобіля втекла, а згодом і чоловік, якого вони вважали вбитим. Слідчі встановили всі дані, необхідні для пред'явлення старшому лейтенанту Кержалієву К.Д. обґрунтованої підозри у вчиненні воєнного злочину [3].

Злочин вдалося розкрити завдяки тісній співпраці слідчих та представників Сил оборони України, що володіли ключовою інформацією, необхідною для встановлення всіх обставин злочину. Це опис одного з небагатьох прикладів успішної взаємодії Збройних Сил України та поліції: особу злочинця встановлено, його вина доведена. По-

при те, що старший лейтенант Кержалієв Клим Дмитрович (та його підлеглі) ще не затриманий і поки не відбуває покарання, рано чи пізно це відбудеться. В певному сенсі ми вже можемо говорити про відновлення справедливості – ми не змогли унеможливити вчинення злочину, проте принаймні змогли його належно розслідувати.

«Високі Договірні Сторони зобов'язуються дотримуватися та забезпечувати дотримання цієї Конвенції за всіх обставин», - так декларує перша стаття всіх чотирьох Женевських Конвенцій 1949 року. Перша стаття всіх чотирьох Конвенцій зобов'язує держави, які не є стороною конфлікту, діяти, проте не описує рамки такої поведінки, не надає конкретних вказівок.

Наведений вище приклад успішного розслідування факту розстрілу російськими військовими автомобілю з подружжям в Харківській області є орієнтиром напрямку можливих зусиль країн-партнерів, для яких спроба руйнування правил ведення війни Російською Федерацією не є прийнятною.

Протидія на міжнародному рівні небезпечній злочинній політиці РФ має проявлятися в актив-

Фото: В ході проведення оперативно-розшукових заходів за участю кіберполіції Харківщини було встановлено, що до злочину причетний 26-річний мешканець москви Кержаєв Клим Дмитрович, старший лейтенант, командир 1 мотострілецької роти 1 мотострілецького батальйону БТГр (батальйонної мотострілецької групи) 15 мотострілецького полку 2-ї мотострілецької дивізії 1-ї танкової армії Західного ВО (воєнного округу), командир мотострілецької роти збройних сил росії. Джерело: https://www.npu.gov.ua/news/vyzhyla-zavdiaky-kvadrokopteru-zsu-slidchi-politsii-kharkivshchyny-oholosyly-pro-pidozru-rosiiskomu-viiskovomu-u-rozstrili-podruzzhzia?fbclid=IwAR0EPm0e9yBpN7UyC_Qu7uLy3yQl9rBHxmgThpkdp15M0Zl2smR-CqCIPZE

У ФОКУСІ: ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ РОСІЇ

них спільних діях національних розвідувальних, правоохоронних, судових інституцій:

1. обмін інформацією про хід війни та події, що мають ознаки воєнних злочинів;
2. формування спільного банку даних про такі злочини та осіб, що їх вчинили;
3. пошук та кримінальне переслідування осіб, що вчинили воєнні злочини, на території своєї країни;
4. допомога у пошуку на території країн-партнерів осіб, що вчинили воєнні злочини;
5. розслідування воєнних злочинів РФ в Україні національними судовими інституціями інших країн на підставі принципу універсальної юрисдикції, у випадках, коли жертви злочинів або особи, що вчинили воєнні злочини, опинилися на території такої держави-партнера, та в інших випадках.

Кожне успішне розслідування воєнного злочину це ще одне повідомлення російським солдатам і офіцерам, всьому російському суспільству про засудження політики РФ та про персональну відповідальність кожного члена російського суспільства за протиправну діяльність. Це сигнал командирам і цивільним начальникам, що увага світової спільноти прикута до їх персональної активності, яка обов'язково отримає оцінку не лише українського правосуддя, а й правосуддя інших цивілізованих країн світу, міжнародних судових інституцій.

Кожен громадянин РФ, кожен солдат і офіцер російської армії має отримати таку кількість повідомлень від держав, політиків, міжнародних і іноземних національних інституцій, щоби попри путінську пропаганду цей військовик мав в собі переконання, що десятки років після війни, до кінця його життя, та й після нього, його розшукуватимуть зусиллями всіх країн світу та притягатимуть до відповідальності за вчинені воєнні злочини в Україні. Кожен російський військовий має знати, що прямо зараз його дії уважно вивчають фахівці багатьох країн світу.

Немає іншого способу унеможливлення повторення трагічних подій російсько-української війни в інших частинах світу, окрім належного спільного розслідування. Бо непокаране зло завжди призводить до більшого зла. Непокаране зло провокує нові й нові злочини. Непокаране зло врешті решт знищує моральні та етичні орієнтири суміжних суспільств, збільшує як реальні, так і потенційні загрози регіону.

То ж якщо світова спільнота наразі не спроможна зупинити президента Путіна у його хижих намірах, то утримання хоча б одного російського солдата від вчинення злочину збереже життя або принаймні зменшить страждання українців. Це варто зробити всім країнам та їх суспільствам хоча б тому, щоб самим не втратити морально-етичні орієнтири та залишитися у Всесвітній історії невід'ємною складовою цивілізованого світу.

Список використаних джерел:

1. <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
2. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_AUV_EN.pdf
3. https://www.npu.gov.ua/news/vyzhyla-zavdiaky-kvadrokopteru-zsu-slidchi-politsii-kharkivshchyny-oholosyly-pro-pidozru-rosiiskomu-viiskovomu-u-rozstrili-podruzhhzia?fbclid=IwAR0EPm0e9yBpN7UyC_Qu7uLy3yQl9rBHxmgThpkdp15M0Zl2smR-CqCIPZE

Чудновець Олександр, Сенько Петро,
Бондарук Анатолій

ХРОНІКА ВІЙНИ В АЗОВСЬКІЙ І ЧОРНОМОРСЬКІЙ ОПЕРАЦІЙНИХ ЗОНАХ 2023. - К.: «Видавничий дім «АДЕФ-УКРАЇНА», 2024 - 452 с. з іл.

Від 24 лютого 2022 року триває повномасштабна агресія росії проти України. Російська армія, не досягнувши на початку вторгнення заявлених кремлем цілей, веде бойові дії на Донбасі та Півдні України, а також щоденно обстрілює цивільне населення. Наші сили спротиву дають достойну відсіч російському агресору. Про це свідчать знаменні перемоги на суші, морі і в повітрі. Однак перемоги нам даються нелегко, багато наших захисників і захисниць віддали найцінніше — своє життя. Не забудемо! Ми пам'ятаємо!

«Територія України є неподільною і недоторканою» — саме ці слова написані в Акті проголошення Незалежності України 24 серпня 1991 року. Відтоді Україна вільна і незалежна. І саме народ стоїть на сторожі цієї

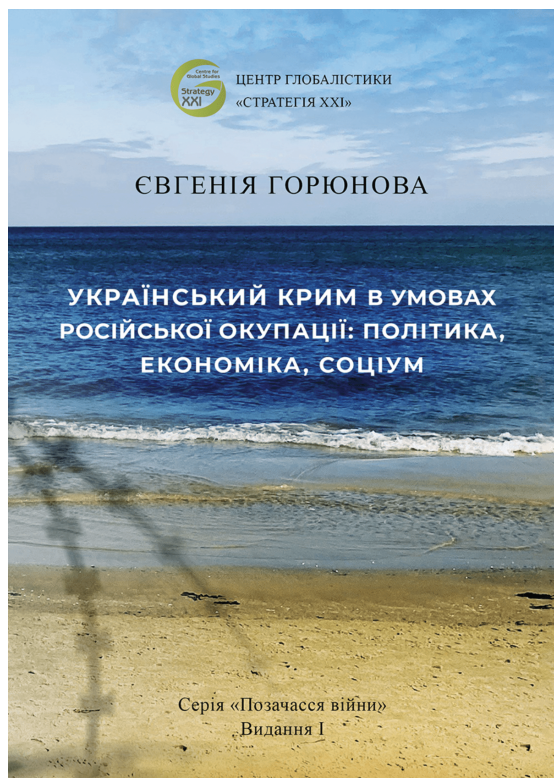
незалежності. Україна на полі бою відстоює не лише власну свободу, а й універсальні цінності світового порядку, тож весь світ має усвідомлювати природу, витоки та справжні наслідки агресивної війни, яку московія розв'язала проти України.

У цьому, другому, виданні висвітлено перебіг подій російсько-української війни за 2023 рік. Інформаційний матеріал подається у вигляді короткої щоденної хронології подій, пов'язаних з морськими і приморськими театрами (в Азовській та Чорноморській операційних зонах) в поєднанні з сухопутними ділянками, де проходять бойові дії. Також надається загальна інформація щодо реагування міжнародної спільноти на війну в Україні, дані про коаліцію союзників та держав «вісі зла». Як і в першому виданні, аналізуються російські медіаресурси, а найбільш цікаві з нашої точки зору подаються в оригіналі.

Данне видання опирається тільки на відкриті джерела, бо у час, коли в Україні йде війна, ми всі маємо бути уважними і відповідальними, не поширювати фейки та довіряти лише перевіреним інформації. Повномасштабна війна з московією триває, але Україна неодмінно переможе. Це обов'язково станеться. Ми будемо заліковувати рани, святкувати, зберігати пам'ять про полеглих і відбудовувати свою державу сильною, красивою, вільною, званою на весь світ своєю звитягою. Ми змусили світ повірити в нас і побачити нас. І як казала наша українська берегиня, поетеса Ліна Костенко: «Україна — це супер. Україна — це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гарту. В умовах сучасного світу їй немає ціни...».

Тримаймо стрій, до Перемоги України! Слава Силам безпеки й оборони! І вічна пам'ять всім полеглим за нашу Волю і Незалежність! Слава Україні! Героям Слава!

Книга присвячується пам'яті контр-адмірала Миколи Кострова — одного із фундаторів Військово-морських сил ЗС України, вмілого організатора, мудрого та людяного керівника, який щиро любив Україну, море і флот.

Євгенія Горюнова. Український Крим в умовах російської окупації: політика, економіка, соціум. Серія «Позачася війни». Видання 1. Монографія. К.: «Центр глобалістики «Стратегія XXI», 2024 – 251 с.

Монографія українського історика і політолога Євгенії Горюнової «Український Крим в умовах російської окупації: політика, економіка, соціум» є комплексним дослідженням, в якому висвітлені причини і наслідки російської спроби анексії Криму. Для аналізу подій 2014 р. авторка використовує низку наукових підходів, які дозволяють зрозуміти насамперед повільну міжнародну реакцію на окупацію частини території суверенної держави.

У роботі детально проаналізовані ключові соціально-політичні передумови, які дозволили росіянам швидко здійснити окупацію півострова та згодом інкорпорувати його до власної політичної системи. Внаслідок цього кримчани з громадян, які впливали на політичні процеси в Україні, перетворилися на статистів в російській виставі під назвою «вибори», яка

підміняє реальну політичну боротьбу ритуалом для цементування правлячого режиму. Для підвищення рівня лояльності кримчан росія проводить політику переселення росіян до Криму, що змінює національний склад населення півострова.

Аналіз економічної політики росіян дозволяє зробити висновки про підтримку з боку росії виключно тих галузей, які необхідні для реалізації експансіоністських планів кремля, а також створення умов для користування ресурсами окупованого півострова для путінської еліти. Проблема підвищення матеріального добробуту кримчан досі не розв'язана, оскільки не має пріоритетного значення для кремля.

Важливим складником роботи є аналіз ролі півострова як російського військового плацдарму в контексті реалізації експансіоністських планів москви. Висвітлення еволюції міжнародної риторики щодо деокупації Криму дозволяє прогнозувати зростання світової підтримки України в процесі звільнення півострова.

Делегація Центру глобалістики «Стратегія XXI» на XXXIII міжнародному економічному форумі, м. Карпач (Польща), 3-5 вересня 2024 р.

Зустріч експертів неурядових організацій з Президентом України В. Зеленським, 23 жовтня 2024 р.

Фото: Офіс Президента України

Корвет ВМС ЗСУ «Іван Мазепа» на ходових випробуваннях в Середземному морі

ЦЕНТР ГЛОБАЛІСТИКИ «СТРАТЕГІЯ XXI»
WWW.GEOSTRATEGY.ORG.UA

